

Nr 2/2010

Rola rzeki w krajobrazie miejskim i wiejskim
Role of the River in the Urban and the Rural Landscape

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Motyw wody w krajobrazie jest bardzo istotny i ma on znaczenie zarówno w krajobrazie otwartym, jak i zurbanizowanym. Kolejny już numer naszego kwartalnika dotyczący roli wód powierzchniowych w kształtowaniu krajobrazu poświęcony jest głównie rzekom, które towarzyszą miejscu zamieszkania człowieka. Wijące się małe ciekiby na terenach nizinnych przepływające przez wsie, narzucają sposób zagospodarowania miejscowości z uwzględnieniem terenów zalewowych. Zdarza się nawet, że zabudowania są podzielane na dwie części po obu stronach wody. W miejscowościach podgórskich zachwycają strumienie i rzeki biegnące wzdłuż drogi, jednak trzeba pamiętać jak stają się one niszczycielskie i niebezpieczne w momentach dużych opadów deszczu albo przy gwałtownych roztopach.

Otoczenie ciekiby w terenie zabudowanym może tworzyć strefę włączającą wodę w zagospodarowanie miejscowości. Mogą być to tereny rekreacji i wypoczynku zarówno dla dzieci, młodzieży, jak i ludzi starszych spacerujących wzdłuż rzeki. Może być to również teren niebezpieczny, zarośnięty żywiołowo roślinnością, zabudowany w sposób uniemożliwiający korzystanie z uroku wody, a w razie powodzi z dostępu do rzeki. Stąd tak ważne jest odpowiednie zagospodarowanie otoczenia rzek przepływających przez tereny zabudowane – aby stanowiły one ozdobę i niejednokrotnie były wizytówką miejscowości, której towarzyszą.

Kolegium redakcyjne

Motif of water in the landscape is very important and it is important both in the open and the urban landscape. Another issue of our quarterly journal, now on the role of surface water in landscaping is mainly devoted to rivers, which accompany a man's place of residence. Winding small watercourses in the lowland passing through villages, impose a way of site development including floodplains. It even happens that the buildings are shared in two parts on both sides of the water. In the foothills sites delight streams and rivers running along the road, but we must remember as they become destructive and dangerous in times of high rainfall or by violent thaws.

Watercourses environment in urban areas can create a zone incorporating water in the management of the site. They can be a leisure and recreation areas for children, adolescents and elderly people walking along the river. It may also be a dangerous area, spontaneously overgrown with vegetation, built to prevent the use of the charm of the water, in case of flooding preventing access to the river. Hence it is important to proper management of rivers surrounding flowing into built up areas – that they constitute an ornament, and were often showcase of the site, which it they accompany.

Editorial Board

PROBLEMY		PROBLEMS	
☛ Kształtowanie krajobrazu dolin rzecznych miast europejskich	4	Shaping the Landscape of River Valleys in European Cities	☛
	<i>Katarzyna Pluta</i>		
☛ Skarpa Nadodrzańska: niewykorzystany potencjał w krajobrazie Szczecina	12	The Slope above the Odra River: Szczecin Landscape's Unexploited Potential	☛
	<i>Halina Petryszyn, Milena Wojtasik</i>		
EKOLOGIA KRAJOBRAZU		LANDSCAPE ECOLOGY	
☛ „Wyspy środowiskowe” – konflikt w funkcjonowaniu przyrodniczych struktur przestrzennych	19	‘Environmental Islands’ – Conflict in the Functioning of Environmental Spatial Structures	☛
	<i>Krzysztof Kasprzak</i>		
☛ Rekreacja w dolinie rzeki na przykładzie małych dolin rzecznych Wrocławia	24	Recreation in a River Valley on the Example of Small River Valleys in Wrocław	☛
	<i>Aleksandra Lis, Ewa Walter</i>		
PREZENTACJE		PRESENTATIONS	
☛ Przemiany krajobrazu w dolinie rzeki Odry we Wrocławiu związane z ochroną przed powodzią w okresie ostatnich 200 lat	34	Landscape Transformation in the Valley of the Oder in Wrocław Relating to Protection Against Floods During the Past 200 Years	☛
	<i>Agnieszka Faron-Okoniewska</i>		
☛ Rzeka Białka w krajobrazie wsi podhalańskiej	39	The Białka River in the Rural Landscape of Podhale	☛
	<i>Maria Heldak</i>		
☛ Przemiany krajobrazu wsi Bielice w Sudetach Wschodnich	47	Landscape's Transformation in the Village of Bielice in the Eastern Sudetes	☛
	<i>Hanna Ojrzyńska</i>		
STANDARDY		STANDARDS	
☛ Praktyka kształtowania elementów krajobrazowych Wrocławia w świetle uwarunkowań prawnych i ekonomicznych przy sporządzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego	58	Practice of Shaping Elements of Wrocław City Landscape in View of Legal and Economic Aspects during Preparation of Local Space Management Plans	☛
	<i>Leszek Stanek</i>		
FORUM		FORUM	
☛ Miejskie nabrzeża rzeki Xiang na przykładzie Czangsza w Chinach	66	The Urban Quaysides of the Xiang River on Example of Changsha City in China	☛
	<i>Marta Weber-Siwirska</i>		
☛ Węzeł kolejowy Głucholązy w krajobrazie miasta	72	Railway Junction in Głucholązy in the Town's Landscape	☛
	<i>Marek Konopka</i>		
Streszczenia angielskie	79	Summaries	

Kształtowanie krajobrazu dolin rzecznych miast europejskich

Katarzyna Pluta

Shaping the
Landscape of
River Valleys in
European Cities

Wprowadzenie

Introduction

Rzeka stanowi unikalną przestrzeń otwartą w krajobrazie miast. Umożliwia ona niezwykłą percepcję architektury miasta, co było wykorzystywane od najdawniejszych czasów. W jej najbliższym otoczeniu sytuowano najważniejsze budowle i zespoły urbanistyczne, umożliwiając w ten sposób ich wspaniałą ekspozycję. Zwłaszcza historyczne miasta europejskie wyróżniają się wybitnymi kompozycjami krajobrazu przestrzeni nadrzecznych. Charakter tych kompozycji wynika przede wszystkim ze skali rzeki oraz sposobu zagospodarowania jej brzegów, a także z topografii miasta. Na przykład dużą skalą charakteryzuje się Tamiza w Londynie, Wełtawa w Pradze, Dunaj w Budapeszcie, do rzek o średniej skali zaliczyć można Sekwanę w Paryżu czy Men we Frankfurcie. Do rzek o małej skali należy Tybr w Rzymie, Szprewa w Berlinie, Menzanos w Madrycie. Wśród miast o bogatej topografii wyróżniają się: Rzym, Praga, Paryż, ale także Warszawa i Budapeszt, w których występuje połączenie doliny rzeki z wysoką skarpą. W miastach tego typu szczególnego znaczenia nabiera postrzeganie ich panoramy, którą można obserwować nie tylko z tras wzdłuż brzegów rzeki, mostów czy statków, ale także z wyniosłości terenowych – wzgórz i skarpy.

Niestety harmonijny związek miasta z rzeką od początku XIX wieku zaczął być zakłócany z powodu lokalizacji dzielnic przemysłowych w pobliżu rzeki, co powodowało odsuwanie się miast od rzeki. Współczesne dynamiczne procesy rozwoju miast, zwłaszcza dużych powodują, że krajobrazy nadrzeczne szybko się zmieniają. Negatywnemu procesowi ujednociania krajobrazu miast przeciwstawiane są próby poszukiwania i kształtowania ich tożsamości poprzez podkreślanie cennych elementów historycznych i dodawanie nowych budowli i zespołów. Efekty są rozmaite. Niezbędne jest zaprezentowanie najwybitniejszych z nich, czyli najnowszych przykładów kompozycji krajobrazu miast europejskich przy pomocy założeń urbanistycznych w dużej skali.

Nowe koncepcje rozwoju terenów nadwodnych w Berlinie

New ideas of development
of waterfront areas in Berlin

Berlin rozwijał się w powiązaniu z drogami wodnymi. Rzeki Szprewa i Hawela razem z dwoma głównymi kanałami i szeregiem mniejszych kanałów wytworzyły sprawny system żeglowny, który stał się ważnym elementem rozwoju struktury miasta. Rozwój przemysłu w XIX

wieku spowodował degradację wielu miejsc nadwodnych: porty, dzielnice przemysłowe i magazyny lokalizowano często nad brzegami rzek i jezior. W XX wieku linię graniczną, jaką był Mur Berliński poprowadzono w wielu miejscach w poprzek rzek i kanałów. Stąd wiele części miejskich terenów nadbrzeżnych było niedostępnych dla mieszkańców przez wiele lat [Flecken, Pluta 2004; Wasserstadt 2000a].

Zjednoczenie Niemiec i uczynienie Berlina stolicą i siedzibą Parlamentu i Rządu spowodowało rozwój całego regionu skoncentrowany na rozwoju miasta. Kompleksowe planowanie rozwoju miasta koncentrowało się na czterech głównych zagadnieniach: 1) modernizacja i przebudowa infrastruktury transportowej, 2) budowa dzielnicy parlamentarnej i rządowej na obszarze Spreebogen, 3) zachowanie policentrycznej struktury miasta (w tym lokalizacji usług), 4) koncentracja polityki mieszkaniowej i projektowania urbanistycznego na odnowie miasta, poprawie stanu osiedli prefabrykowanych we wschodniej części Berlina, oraz na budowie osiedli mieszkaniowych z funduszy publicznych na peryferiach miasta. „Konceptja Miasta Europejskiego” wybrana została jako główna idea kształtowania historycznego centrum i peryferii miasta. Główne cechy tej koncepcji to: wielofunkcyjność terenów, czytelne przestrzenie publiczne: place, ulice, parki – jako gwarancja odpowiedniej

jakości przestrzeni miejskiej [Zillich i in. 1996].

Od 1990 roku połączone miasto dostrzegło potencjał jego wielu obszarów nadbrzeżnych jako atrakcyjnych miejsc wzdłuż rzek, jezior i kanałów. Berlińska sieć naturalnych i sztucznych dróg wodnych była znów w pełni dostępna i stała się przedmiotem koncepcji rozwoju miasta. Dzisiejszy Berlin posiada bardzo dużą ilość obszarów nadbrzeżnych o łącznej długości ok. 500 km, 200 km żeglownych rzek oraz ponad 50 jezior [European... 2002]. W pierwszych latach po zjednoczeniu powstało wiele projektów publicznych i prywatnych, rozwinięto wiele koncepcji odzyskania terenów nadbrzeżnych: na dawnych niedostępnych terenach projektowano publiczne nadbrzeżne promenady, parki, pasy zieleni i tereny rekreacji, towarzyszące funkcjom mieszkaniowym i biznesu [Wasserstadt 2000a].

Miasto Berlin wystąpiło jako deweloper w dwóch koncepcjach dotyczących terenów nadbrzeżnych: Rummelsburger Bucht na Szprewie (półwysep Stralau wraz z otoczeniem) oraz Wasserstadt Spandau na Haweli. W 2002 roku Wydział Rozwoju miasta Berlina przedstawił WEP (Waterfront Development Plan) – Plan Rozwoju Obszarów Nadbrzeżnych, w którym określono przestrzenne i funkcjonalne cele rozwoju tych obszarów. Plan ten uważano za strategiczny instrument osiągnięcia wysokiej jakości środowiska miejskich obszarów nadbrzeżnych. Jest on oparty o za-

sadę popierania wewnętrznego rozwoju miasta w celu zachowania zewnętrznych terenów otwartych [Holzer i in. 2008].

Rummelsburger Bucht i Stralau Peninsula

Rummelsburger Bay and Stralau Peninsula

Półwysep Stralau położony jest pomiędzy Szprewą a Zatoką Rummelsburg, ok. 5 km od centrum Alexanderplatz. Ta lokalizacja pomiędzy wodą i zielenią powoduje, że miejsce to było zawsze faworyzowane, np. założono tutaj pierwszy niemiecki klub żeglarski. Od północy półwysep ograniczony jest linią lekkiej kolei miejskiej S-Bahnu oraz autostradą. Dobre połączenia transportowe z centrum miasta powodują, że jest to obszar uprzywilejowany, będący strefą przejściową pomiędzy miastem a jego peryferiami.

Historia Stralau rozpoczyna się w XIII wieku. Do drugiej wojny światowej południowa część nazywana Stralau-wieś była obszarem mieszkaniowym i rekreacyjnym z kościołem i szkołą, a także z wieloma kawiarniami i restauracjami. Północna część zwana Stralau-miasto wypełniona była funkcjami mieszkaniowymi i przemysłowymi (m.in. fabryka oleju, huta szkła, browar, stocznie od strony wschodniej). W czasie wojny półwysep został zniszczony, a po wojnie stał się częścią Berlina Wschodniego (zrekonstruowa-

Ryc. 1. Wasserstadt Spandau, Berlin

Fig. 1. Wasserstadt Spandau, Berlin

no browar, hutę i stocznie). Fabrykę oleju przekształcono na magazyn, a w nowym budynku wysokim umieszczono fabrykę kosmetyków. Po zjednoczeniu większość produkcji ustała – dzisiaj pracują tylko dwie małe stocznie. Część dawnych budowli z cegły zachowała się – są one obecnie zabytkami i kształtują tożsamość miejsca [Wasserstadt 1997].

Stralau jest częścią nowego projektu urbanistycznego „Urban Development Area Rummelsburg”, który jest jednym z największych obszarów inwestycyjnych położonych blisko śródmieścia. Decyzję o rozwoju dawnej portowej i przemysłowej dzielnicy podjął Senat Berlina w 1994 roku, wykorzystując do tego celu nowy niemiecki instrument planistyczny – Urban Development Measure, przyspieszający procesy inwestycyjne. Do 2010 roku planowano wybudować 5 500 jednostek mieszkaniowych i ok. 400 tys. m² powierzchni dla usług, handlu i przemysłu (wybudowano dotąd tylko ok.

1/3, gdyż w 2000 roku inwestycje z powodu kryzysu zatrzymały się) [Wasserstadt 2000b]. Pomimo tego powstało wiele ulic, przedszkoli, nabrzeżnych promenad i ścieżek pieszych wraz z zagospodarowaniem przestrzeni zielonych otwartych. Wybudowano ponad 900 jednostek mieszkaniowych. Jednakże obecnie plan ogólny obszaru wymaga korekty – dostosowania do współczesnych wymogów. Ciągłe istnieje wiele obszarów niezagospodarowanych, a dawne przemysłowe budynki wymagają adaptacji do nowych funkcji.

Jednymi z najważniejszych inwestycji na badanym obszarze były interwencje dotyczące przestrzeni publicznych. Głównym celem wszelkich działań było zapewnienie publicznego dostępu do nabrzeży. Wzdłuż brzegów zatoki zrealizowano publiczny ciąg pieszy (o długości ok. 3,5 km i piaszczystej nawierzchni), który połączył tereny niezagospodarowane z obszarami ukończonych nowych zespołów wraz z prze-

strzeniami publicznymi. W północnej części półwyspu struktura nowej zabudowy i terenów otwartych zwraca się w kierunku wody. Dziedzińce i drogi doprowadzają do publicznej promenady dostępnej wyłącznie dla pieszych i rowerzystów, którą tworzą serie pasm z rozmaitych materiałów: piasku, betonowych płyt, kawałków kolorowego szkła, powierzchni trawiastych, oraz nawierzchni betonowych. Charakterystyczną cechą tej części promenady jest fakt, że drogi przekształcają się w niewielkie place obniżające się w kierunku wody, a dziedzińce mieszkaniowe są kontynuowane na promenadzie w formie platform. W południowej części półwyspu promenada powstała pomiędzy główną drogą a nabrzeżem zatoki (materiały: piasek i betonowe płyty) i towarzyszy jej niewielka marina oraz park ukształtowany w postaci tarasu ponad poziomem wody. Przestrzeń publiczną otwartą połączoną są tutaj ze ścieżkami wejściowymi do budynków. Promenada nabrzeżna wzdłuż Szprewy od strony zachodniej półwyspu ma bardzo krajobrazowy charakter, gdyż jest usytuowana naprzeciwko Treptower Park (jest ona dość wąska, ale ma regularny przebieg). Ostatecznym celem jest stworzenie ciągłej publicznej ścieżki pieszo-rowerowej wokół półwyspu i zatoki o długości ok. 5,5 km. Budowa promenady jest zachętą do wejścia na obszar prywatnych inwestorów. Podsumowując – w czasach wolniejszego rozwoju ekonomicznego kształtowanie nowych miej-

skich struktur może być przyspieszone za pomocą interwencji dotyczących przestrzeni publicznych [Flecken, Pluta 2004; Wasserstadt 1997].

Wśród interesujących nowych zespołów urbanistycznych na półwyspie Stralau należy wymienić: 1) Zespół mieszkaniowy Wohnpark Stralau [Wasserstadt 1997] (położony w północno-wschodniej części półwyspu, arch. Herman Hertzberger, ok. 450 jednostek mieszkaniowych, domy z obszernymi balkonami i tarasami na dachach, mieszkania dla osób o niskich dochodach, zespół o wysokiej gęstości zabudowy, wybudowany z funduszy publicznych, linearna struktura 4–5 kondygnacyjnych budynków ukierunkowana na wodę); 2) Wielorodzinne zespoły mieszkaniowe wybudowane wzdłuż Szprewy [Wasserstadt 1997] (zlokalizowane wzdłuż nabrzeża od strony zachodniej półwyspu, o niedużej gęstości zabudowy, o architekturze dobrej jakości, duże jednostki mieszkaniowe, przestrzenne balkony i tarasy, ciepłarnie, czasami mola na działkach w pobliżu wody, nawiązanie kształtem i materiałem – czerwony klinkier – do historycznego budynku szkoły znajdującej się w pobliżu, liczne widoki na wodę); 3) Zespół 3 kondygnacyjnych domów [Wasserstadt 1997] (wybudowanych na końcu półwyspu, zaprojektowany w formie dziedzińców z uliczkami, wszystkie budynki posiadają otwarcia widokowe na wodę); 4) Zespół pływających mieszkań [Wasserstadt... 2003], (8 jednostek położo-

nych na północ od Wohnparku Stralau, na zatoce Rummelsburg, domy 2 kondygnacyjne z pływającymi ogrodami i słonecznymi tarasami wybudowane na pontonach, duże luksusowe mieszkania z biurem lub studiem); 5) Pomysły przekształcenia XIX-wiecznych ceglanych budynków przemysłowych na inne funkcje (lofty, biura, studia, usługi kultury) [Wasserstadt 1997].

Zespół „Wasserstadt Spandau”

Urban complex
Wasserstadt Spandau

Koncepcję rozwoju nabrzeży rzeki „Wasserstadt Berlin – Oberhavel”, rozwiniętą dla Berlina Zachodniego już w 1989 roku uzna-

no za modelową. Grupa architektów (Hans Kollhoff, Helga Timmermann, Christoph Langhof, Jürgen Notmeyer, Klaus Zillich) zaprezentowała we współpracy z administracją miasta Berlina schemat planu przedmieścia Berlina „The Wasserstadt Spandau” o niespotykanej dotąd skali i koncepcji. Głównym celem koncepcji przestrzennej zespołu było stworzenie wrażenia atmosfery miejskiej. Aby to osiągnąć zaproponowano: wysoką gęstość zabudowy i zwartość struktury zespołu, przemieszanie różnych typów mieszkań oraz usług i handlu (wielofunkcyjność terenów, przekształcenie miejsc pracy w przemyśle w miejsca pracy w sektorze usługowym), rehabilitację zaniedbanych obszarów przemysłowych i odnowę zniszczonego krajobrazu, ruch przyjazny pieszym, roz-

Ryc. 2. Magellan-Terrassen, HafenCity, Hamburg

Fig. 2. Magellan-Terrassen, HafenCity, Hamburg

wój transportu publicznego (w tym drogi wodne, tramwaj połączony z linią metra), redukcję ruchu samochodowego (w tym parkingi podziemne pod budynkami). Koncepcję przestrzenną zespołu oparto o wytyczne wynikające z topografii i historii obszaru: uznano wodę i krajobraz jako charakterystyczne elementy nowego zespołu – determinanty zarówno całej struktury przestrzennej jak i poszczególnych budynków. Dlatego w zespole zarówno przestrzenie publiczne jak i budynki są powiązane z wodą. Postulowana wysoka jakość przestrzeni publicznych przejawia się między innymi poprzez dostępność wszystkich obszarów nabrzeżnych (promenad, placów, ulic) dla mieszkańców. Odwrócono proces projektowy: zamiast schematu funkcjonalnego wraz z infrastrukturą drogową najpierw stworzono wizję przestrzenną przyszłego przedmieścia z czytelnym schematem różnorodnych przestrzeni publicznych (plac, promenady, parki, miejsca zabaw dla dzieci, tereny sportowe). Na obszarze zaproponowano 13 tys. jednostek mieszkaniowych oraz 22 tys. miejsc pracy. Wizja ta przekształcona została później zgodnie z obowiązującymi procedurami w plan ogólny (w 1992 r. powołano agencję rozwoju obszaru). Podkreślić należy, że projektowanie urbanistyczne uznano jako główne narzędzie realizacji koncepcji [Zillich i in. 1996].

Hamburg – miasto nad Łabą

Hamburg – the town on the Elbe

Rzeka Łaba i Alster oraz port ukształtowały tożsamość i strukturę przestrzenną Hamburga, a także wpłynęły na jego rozwój gospodarczy. Miasto jest obecnie ważnym ośrodkiem handlu w północnej Europie z drugim największym portem kontenerowym. Rezultatem tego rozwoju jest powstanie szeregu projektów urbanistycznych głównie na obszarach nabrzeżnych rzeki oraz w dawnych dokach portowych. Jednocześnie jednym z głównych zagadnień kształtowania miasta jest ochrona przed skutkami wielkich powodzi.

W latach 90. XX wieku nastąpiła radykalna strukturalna i organizacyjna transformacja przemysłu stocznioowego, która spowodowała zmianę zapotrzebowania na różne usługi portowe. Część funkcji portowych przeniesiono na południową stronę rzeki naprzeciwko miasta, oraz na zachód. Opuszczone doki są obecnie miejscem największego w Europie projektu urbanistycznego zwanego HafenCity. Oprócz tego przedsięwzięcia powstaje szereg koncepcji w mniejszej skali: przekształcenie wewnętrznego obszaru portowego Binnenhafen, nowe realizacje architektoniczne w dole Łaby [Holzer i in. 2008]. Wśród celów nowej poli-

tyki rozwoju Hamburga, zaproponowanej przez władze miasta wyodrębnić można kilka, związanych z terenami nadwodnymi: 1) więcej miasta w mieście (w tym zwiększanie intensywności zabudowy wewnętrznych obszarów, lepsze wykorzystanie nabrzeży, wskazanie miejsc istotnych dla tożsamości miasta, przekształcanie dawnych terenów przemysłowych); 2) wysoka jakość przestrzeni publicznych; 3) wzmocnienie funkcji miasta jako portu.

Największa nowa nabrzeżna wielofunkcyjna dzielnica miejska Hamburga to HafenCity (157 ha, położona na obszarze dawnych doków pomiędzy rzeką Łabą a centrum miasta). Na jej obszarze zaproponowano 6 tys. mieszkań dla 12 tys. mieszkańców oraz 40 tys. miejsc pracy. W dzielnicy będą znajdować się także liczne przestrzenie otwarte: parki, place i promenady. Około 90% miejsc jest publiczną własnością (stanowi własność miasta i portu) i zarządzane jest przez spółkę HafenCity Hamburg GmbH reprezentującą miasto [Holzer i in. 2008]. Projekt HafenCity jest unikalny nie tylko ze względu na swoją wielkość. Wyróżnia się od innych projektów wspaniałą lokalizacją w centrum miasta, a także skoncentrowany jest na jakości rozwiązań. Jakość ta wyraża się w doskonałości architektonicznej i urbanistycznej, znakomitym opracowaniu nabrzeży, dużej ilości dobrej zabudowy mieszkaniowej, w koncepcji zrównoważonego rozwoju całej

go założenia oraz we wzorcowym procesie realizacji koncepcji.

W projekcie niezwykle rozwiązania wprowadzono także w połączeniu wody z lądem. Pierwotny poziom gruntu całego obszaru był narażony na powódzie. Dlatego oprócz promenad cały teren podniesiony został o 7,5–8 m powyżej średniego poziomu morza [Hafencity... 2008]. W 2007 roku otwarty został zespół oryginalnych nabrzeżnych przestrzeni publicznych. Towarzyszy im port, w którym na stałe cumuje 20 historycznych żaglowców i parowców. Przestrzenie publiczne nowej dzielnicy to promenady, place, park oraz muzeum morskie i marina. Najważniejsze z nich to: Magellan-Terrassen, Marco-Polo Terrassen, plac Vasco-da-Gama, nabrzeżna promenada Dalmannkai.

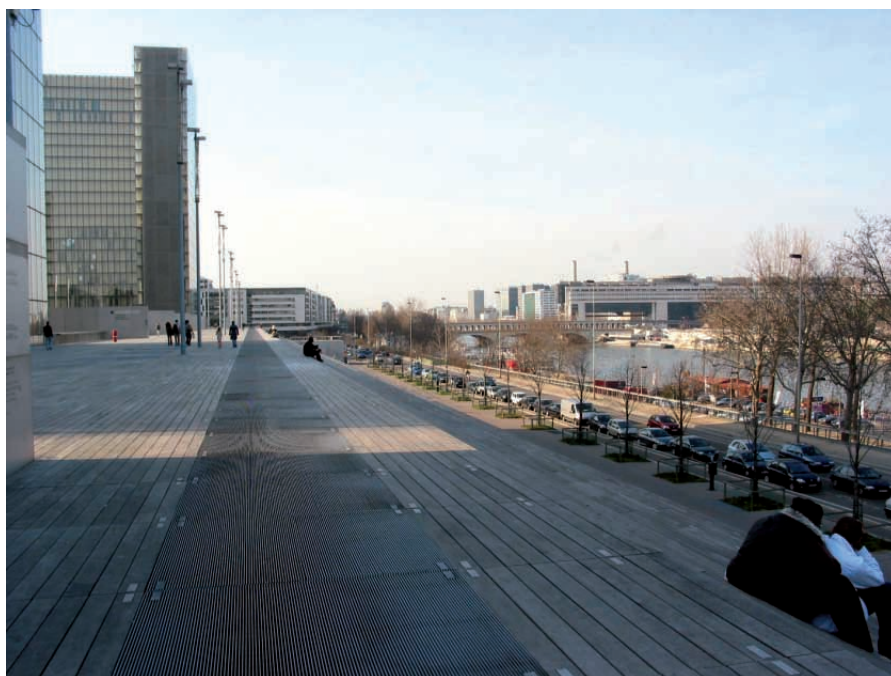
Frankfurt – obszar nabrzeżny Westhafen nad Menem

Frankfurt – the waterfront area Westhafen on the Main

Od 1886 roku obszar Westhafen był centrum przeładunkowym zboża, węgla oraz Perskich dywanów. Obecnie jedynie pojedynczy żuraw portowy obok silosu przypomina przeszłość portu handlowego. Dawniej symbolem obszaru były dwie charakterystyczne budowle: magazyn i silos na zboże. Dzisiaj za-

Ryc. 3. Westhafen, Frankfurt

Fig. 3. Westhafen, Frankfurt

Ryc. 4. Biblioteka Narodowa, Paryż

Fig. 4. National Library, Paris

stąpiła je inna dominanta przestrzen-
na: okrągła wieża Westhafen Tower
wzniesiona przy wschodnim wejściu
do obszaru portu (109 m wysokości,
o powierzchni z refleksyjnego zielo-
nego szkła). W 1999 roku dzięki spół-
ce publiczno-prywatnej Westhafen
Projektentwicklungs GmbH, ustano-
wionej przez miasto Frankfurt i pry-
watnych deweloperów, rozpoczęto
prace nad rewitalizacją portu i prze-
kształceniem go w nową dzielnicę
miejską o wysokiej jakości rozwią-
zań (212 tys. m² powierzchni brutto,
przemieszane funkcje mieszkaniowe,
handlowe, biura, usługi i funkcje re-
kreacji, 3 tys. miejsc pracy, miesz-
kania dla 2 tys. osób). Taki program
ma zapobiegać procesom migracji
na przedmieścia. Nowe obiekty za-
chowały charakter dawnego portu
poprzez użycie na elewacjach czer-
wonego piaskowca wraz z szaro-
czarnym bazaltem. Nawierzchnie
przestrzeni publicznych pokryto ka-
mieniem naturalnym oraz uzupeł-
niono niewielką ilością detali [Hol-
zer i in. 2008]. Budynki mieszkani-
owe i biura otaczają wewnętrzny ba-
sen portowy o szerokości 75 m, przy
którym znajdują się liczne mola i cu-
mują łodzie. Dwa nowe mosty prze-
cinające port zapewniają połączenia
samochodowe, piesze i rowerowe.
Bardzo indywidualnie rozwiązane
są przestrzenie publiczne w zespole,
które przyczyniają się do kształtowa-
nia jego tożsamości. Podkreślić nale-
ży, że dużym atutem nowej dzielnicy
jest bliskie sąsiedztwo głównej dziel-
nicy biznesu.

Rozwój terenów nabrzeżnych w Paryżu – przykład Seine Rive-Gauche

The development of
waterfront areas in Paris
– example of the Seine
Rive-Gauche

Wschodni Paryż nigdy nie był
zasobny i modny. W XIX wieku te-
reny wzdłuż obu brzegów prze-
kształciły się w bardzo uprzemysłow-
wiony obszar (m.in. na lewym brze-
gu znajdował się dworzec Austerlitz
oraz otaczające go fabryki i magazyny).
Po drugiej wojnie światowej stan
XIII dzielnicy ciągle się pogarszał,
spowodowany starzeniem się prze-
mysłu, modernizacją kolei skutku-
jącą mniejszym zapotrzebowaniem
na tereny. Regeneracja wschodnie-
go Paryża rozpoczęła się wraz z erą
Mitteranda, kiedy to otwarto Mini-
sterstwo Finansów w Bercy, sąsiadu-
jącą z nim Halę sportową oraz Park
Bercy. Procesy modernizacji obsza-
ru rozwijały się wzdłuż Sekwany:
w 1990 roku powstał plan ogólny dla
obszaru Seine Rive-Gauche (uchwa-
lony w 1991 roku przez władze mia-
sta). W planie na dawnych przemy-
słowych obszarach poza dworcem
zaplanowano Strefę Rozwoju (ZAC,
130 ha, co stanowi ok. 1/5 obsza-
ru dzielnicy), w której postulowano
m.in. funkcje mieszkaniowe, admi-

nistracji i handlu oraz ciekawie roz-
wiązane przestrzenie publiczne. Ob-
szar ten, pomimo oddalenia od histo-
rycznego centrum ma wiele zalet: do-
bre połączenia drogowe i transpor-
tem publicznym (metro, RER, dwa
główne dworce kolejowe: Auster-
litz i Gare de Lyon po drugiej stro-
nie rzeki). Należy dodać, że w Pa-
ryżu po wojnie polityka planowa-
nia przestrzennego ograniczyła sil-
nie rozwój administracji na historycz-
nym obszarze (stąd rozwój La Defen-
se na zachód od centrum). Nowe bu-
dynki biurowe były rzadkością i dla-
tego pojawił się niepokój, że główne
narodowe i międzynarodowe firmy
mogą opuścić miasto. Nowy obszar
Seine Rive-Gauche zaoferował duży
potencjał w tym zakresie. Od począt-
ku nacisk położony był na wielofunk-
cyjność obszaru. Plan ogólny postu-
lował: 900 tys. m² powierzchni biuro-
wej, 60 tys. miejsc pracy oraz 5 000
mieszkań dla 20 tys. osób (różnego
typu: od luksusowych do jednostek
subsydiowanych społecznie), trady-
cyjny i nowoczesny przemysł i rze-
miosło (150 tys. m²), lokalny handel,
szkoły, biblioteki, parki oraz 300 tys.
m² przestrzeni publicznych. Wdroże-
nie projektu powierzono agencji SE-
MAPA, w której miasto ma główne
udziały. Rozwój obszaru następował
przez konkursy. Podstawowym prio-
rytetem dla zespołu było zapewnie-
nie odpowiedniej infrastruktury (np.
nowy most Charles de Gaulle 1997,
nowy most pieszy, nowa linia metra
Meteor 1998, obsługująca Bibliotekę
Narodową) [French... 2002]. Główną

oś założenia tworzy poprowadzona nad terenami kolei Avenue de France – aleja, która nawiązuje do tradycji XIX-wiecznych bulwarów (szerokie zadrzewione chodniki, miejsca na kawiarnie, restauracje, itd.) Obszar Seine Rive-Gauche podzielony jest na mniejsze charakterystyczne obszary, niektóre z dużą przewagą bardzo interesująco rozwiązanej zabudowy mieszkaniowej. Dominantą przestrzenną obszaru i jednocześnie jednym z symboli Paryża jest położona w części środkowej Biblioteka Narodowa proj. Dominique Perrault'a (jeden z najbardziej ambitnych projektów zrealizowanych w Paryżu, 1996). Nie jest to tylko wyizolowany pomnik, ale kluczowy element strategii regeneracji i odnowy całego obszaru. Szczególnie interesująco zaprojektowane są przestrzenie publiczne związane z tą realizacją. Cechuje je wzajemne przenikanie oraz kontakt wzrokowy z rzeką, który wzmocniony jest poprzez znaczne podniesienie głównego poziomu wokół budynku. Od strony nabrzeża platforma widokowa opada w kierunku rzeki za pomocą szeregu wysokich stopni, tworzących przestrzenny taras widokowy. Oryginalność rozwiązania podkreśla kombinacja rozmaitych materiałów: drewna, połyskujących srebrnych metalowych detali, tafli szklanych, płyt metalowych, oraz wysokich drzew sosnowych w zagłębionym dziedzińcu i zieleni pnącej na rozmaitych metalowych konstrukcjach przestrzennych.

Podsumowanie

Conclusion

Prezentowane założenia, kształtowane za pomocą takich narzędzi jak projektowanie urbanistyczne i kompozycja urbanistyczna, są wybitnymi przykładami harmonijnego uzupełniania kulturowego krajobrazu dolin rzecznych miast europejskich poprzez nowe realizacje. Pomimo dużego zróżnicowania przestrzennego obszarów w analizowanych przykładach widoczne jest wyraźne dążenie do uzyskania ładu przestrzennego oraz powstrzymania procesu chaotycznego rozpraszania się miasta poprzez: zwartość i wielofunkcyjność zespołów oraz ich wyraźne granice. Widać także dążenie do nadania każdemu zespołowi cech indywidualnych wyrażające się poprzez stworzenie atrakcyjnej oferty przestrzeni publicznych powiązanych z wodą oraz wysoki poziom rozwiązań architektonicznych.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Katarzyna Pluta

Zakład Projektowania Urbanistycznego
i Krajobrazu Wiejskiego
Wydział Architektury
Politechnika Warszawska
Department of Urban Design and Rural
Landscape
Faculty of Architecture
Warsaw University of Technology

Literatura

1. *European Community*, 2002, Brussels, p. 116.
2. Flecken U., Pluta K., 2004, *New Conceptions for the Development of The Stralau Peninsula in Berlin* [in:] "European Spatial Research and Policy", Vol. 11, Nr 2, pp. 151–166.
3. *French Urban Strategies*, 2002, Éditions du Moniteur, Paris.
4. *Hafencity Hamburg, Project – insights to current development*, 2008, Hafencity Hamburg.
5. Hölzer Ch., Hundt T., Lüke C., Hamm O. G., 2008, *Riverscapes. Designing Urban Embankments*, Birkhäuser Verlag AG, pp. 272–276, 332, 342–366.
6. Wasserstadt GmbH, 1997, *Spreeblick Inclusive*, Berlin, p. 7, 9–12, 19–20.
7. Wasserstadt GmbH, 1999, *Spu-rensuche. Kulturhistorische Recherche im städtebaulichen Entwicklungsbereich Rummelsburger Bucht Berlin*, Berlin.
8. Wasserstadt GmbH, 2000a, *Aqua Urbana: Public Space along Berlin's New Waterfronts*, Berlin.
9. Wasserstadt GmbH, 2000b, *Development Area: Rummelsburg Bay*, Berlin.
10. *Wasserstadt Journal*, 2003, Frühjahr, Berlin, pp. 1–5.
11. Zillich K., Hoidn B., Stimmann H., 1996, *Building site Berlin: the Wasserstadt Berlin–Oberhavel* [in:] „ON Diseño“, 174, Joan Brossa y el Grec 96, UIA Barcelona 96, pp. 106–115.

Skarpa Nadodrzańska: niewykorzystany potencjał w krajobrazie Szczecina

Halina Petryszyn, Milena Wojtasik

The Slope above the
Odra River: Szczecin
Landscape's
Unexploited Potential

Wprowadzenie

Introduction

Szczecin wraz z przyległymi terenami położony jest na terenie Niziny Szczecińskiej, która odznacza się zróżnicowaną fizjografią [Janowska 1993]. Skarpa Nadodrzańska dochodzi do doliny Odry ostro urwaną zróżnicowaną wysoczyzną. Część centralna stała się podstawą kształtowania grodu, a zatem miasta i fortyfikacji Szczecina, tworząc dziś wizytówkę miasta – zespół Wałów Chrobrego. Natomiast części skarpy: północna i południowa, wybiegające daleko poza oficjalne granice miejskie, są tylko sporadycznie zauważalne w systemie relacji „rzeka – miasto”.

Badaniom został poddany południowy odcinek skarpy – teren wyznaczony pomiędzy mostem Autostrady Poznańskiej a mostem autostrady A6. Teren zbadano pod wzglę-

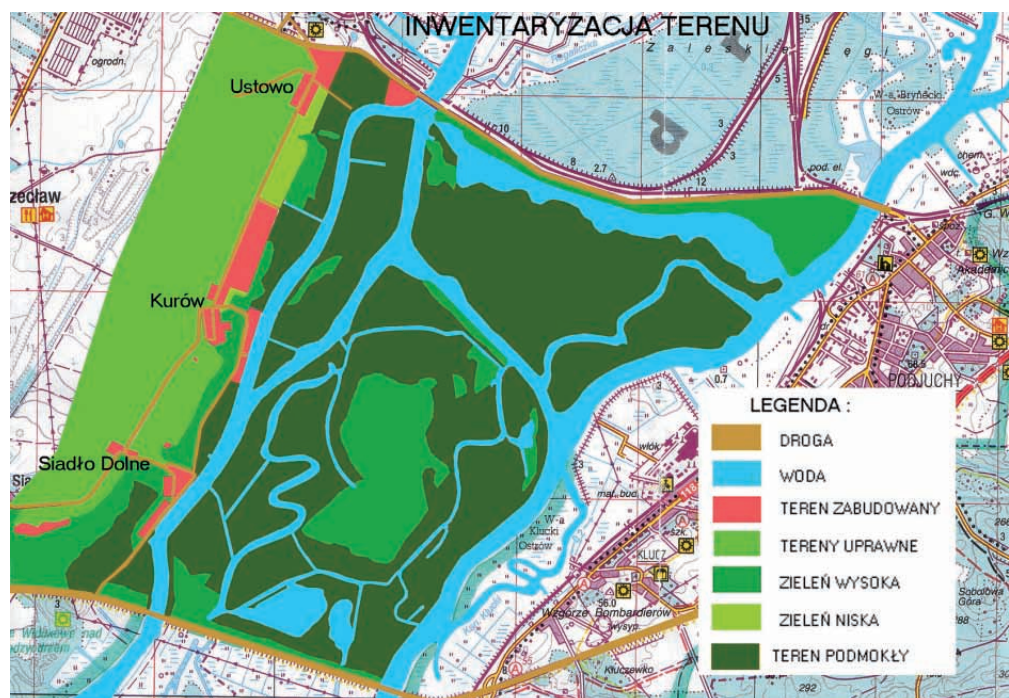
dem warunków fizjograficznych panujących w danej okolicy, przeanalizowano historię terenu oraz miejscowości tam położonych, wyróżniono liczne obiekty historyczne i przyrodnicze, cenne ze względów pamiętkowych lub walorów krajobrazowych.

Ukształtowanie powierzchni terenu

Forming of the area surface

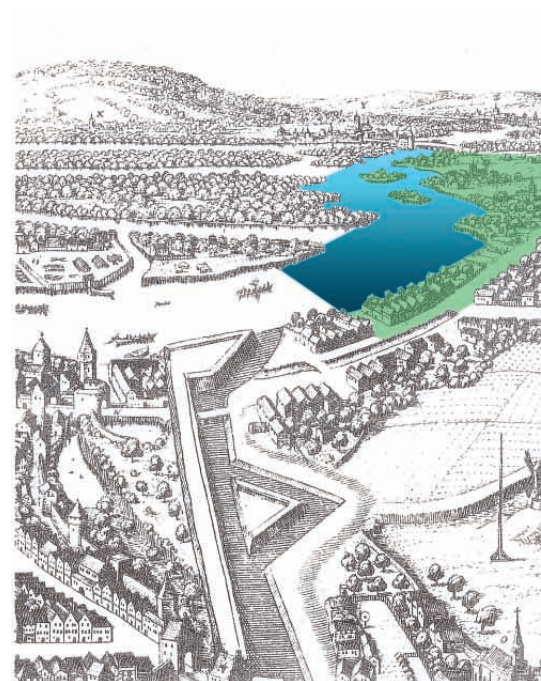
Na projektowany odcinek terenu składają się następujące krainy fizjograficzne:

- Równina Gumieniecka, teren bezleśny obejmujący równą wysoczyznę – 25 m n.p.m., która kończy się ostro urywaną krawędzią wzdłuż rzeki Odry;
- Międzyodrze, najniżej położony teren – 0,5 m n.p.m., jest dnem doliny Odry otoczonym przez dwa ramiona rzeki – Odrę Zachodnią i Wschodnią. Występu-

Ryc. 2. Plan miasta Szczecina z 1652 r. z zaznaczeniem:
■ – przebiegu rzeki, ■ – opracowywanego terenu
 (Książnica Pomorska w Szczecinie, wydział kartograficzny)

Fig. 2. Szczecin's City Map – Year 1652, with the River route marked ■ on the map, and the elaborated area ■

jące tu utwory holocenijskie sięgają około 30 m w głąb. Cennym elementem tego terenu jest torfowisko, które kształtowało się około 6 tysięcy lat, jego miąższość w niektórych miejscach sięga 5 m;

- Wał Bezleśny Bezrzecze – Siadło, wysoczyzna morenowa o długości 15 km. Swój początek bierze na Bezrzeczu (40 m n.p.m.), najwyższym punktem jest Mała Góra (88 m n.p.m.), kończy się w miejscowości Siadło Dolne (66 m n.p.m.). Są to w większości tereny rolnicze, częściowo zalesione.

Odrą na większą skalę zaczęto się interesować w latach 1906–1932, gdy rozpoczęto regulację brzegu rzeki. Ogromnym nakładem pracy wyprofilowano linię brzegową oraz koryto Odry Zachodniej i Regalicy. Wykopano 300 km kanałów i rowów, zbudowano przepompownie, śluzy i przepusty, poprawiające warunki żeglugi. Po wojnie zaprzestano systematycznie dbać o kanały i urządzenia hydrotechniczne oraz przylegające do rzeki, niegdyś przez nią używane i chroniące brzeg poldery – pozarastały.

Park Krajobrazowy Doliny Dolnej Odry został utworzony w 1993 roku. Obejmuje powierzchnię 6 009 ha, otulina zajmuje 1 149 ha. Park powstał w celu ochrony cennych fluwioogenicznych torfowisk niskich, które uważane są za największe w Europie Zachodniej i Środkowej [Kosacki 1995]. Na teren Parku składa się dolny odcinek Odry (37 km), leżący na południe od Szczecina, sięgający aż do granicy z Niemcami. Park leży między ramionami Odry Zachodniej i Wschodniej. Jego główną cechą jest gęsta sieć naturalnych i sztucznych kanałów, których łączna długość wynosi ponad 200 km. Obszar rzeki jest poprzecinany przez poldery, zgarniające nadmiar wody przy wysokich stanach w rzece. Park jest miejscem życia dla roślin i zwierząt związanych ze środowiskiem wodno-błotnym.

Najcenniejsze miejsca w Dolinie Odry to:

- rezerwat „Kurowskie Błota” powstały w 1965 roku o powierzchni 30,63 ha. Położony na wyspie

Rzeka

The river

Regulacja koryta rzeki Odry (Oder – *niem*, Viadua, Viadrus – *łac.*) sprawiła, że jest ona uważana za najlepszą śródlądową drogę wodną w Polsce. Długość wynosi 854,3 km, powierzchnia dorzecza wynosi 118,86 tys. km². Na ziemię szczecińską Odra wpływa szeroką równiną po zastoiskach i pradolinach polodowcowych. W pobliżu Widuchowej Odra dzieli się na dwa ramiona: Odrę Zachodnią i Wschodnią, połączone są ze sobą siecią kanałów i starorzeczy tworzących Miedzyodrze. Jest to teren obfitujący w bogatą faunę i florę. Wzdłuż projektowanego terenu przepływa Odra Zachodnia. Jej głębokość waha się w granicach od 5–6 m do 10 m, jej szerokość w lustrze wody wynosi 140–200 m [Kolago 1972].

Cenne walory krajobrazowe

Landscape values

Najcenniejsze krajobrazowe elementy terenu to parki krajobrazowe z wewnętrznymi składowymi, sąsiadujące z opracowywanym terenem, będące jego naturalnymi granicami.

Na projektowanym odcinku wzdłuż Odry Zachodniej znajdują się elementy krajobrazu, które stanowią o ogromnej wartości dla otaczającego środowiska. Zaliczamy tu Park Krajobrazowy Doliny Dolnej Odry. Od strony Odry Południowej do terenu przylega Szczeciński Park Krajobrazowy, na wzniesieniach Puszcza Bukowa. Parki te w połączeniu ze sobą tworzą piękny i bogaty krajobraz.

Ryc. 1. Inwentaryzacja przyrodniczo-urbanistyczna opracowanego terenu

Fig. 1. The nature and urban elaboration of the area

otoczonej ramionami Odry Zachodniej i Wschodniej, naprzeciw miejscowości Kurów rezerwat powstał w celu ochrony kolonii kormoranów czarnych (*Phalacrocorax carbo*) i czapli siwych (*Ardea cinerea*). Teren rezerwatu jest otoczony z każdej strony kanałami, terenami łąk i starorzeczami utrudniającymi dostęp. Roślinność w znacznej części stanowi ols bagienno o charakterze puszczy [Jasnowski 1971].

- „Kanał Kwiatowy” – florystyczny rezerwat utworzony w 1976 roku, zajmujący powierzchnię około 3 ha, miejsce występowania roślinności wodnej i bagiennej. Występują tu chronione zbiorowiska salwinii pływającej (*Salvinia natans*), grzybieńczyka wodnego (*Nymphoides peltata*), starca bagienno (*Senecio paludosus*), arcydzięglu nadbrzeżnego (*Archangelica litoralis*), osoki aloesowatej (*Stratiotes aloides*), grzybienia białego (*Nymphaea alba*), w części brzeżnej znajdują się kolonie gąbki słodkowodnej (*Euspongia lacustris*) [Kaczanowska 2002].
- Klucki Ostrów – użytek ekologiczny utworzony w 1994 roku, o powierzchni 49,7 ha, jego zadaniem jest chronić roślinność łągową, gdzie swoje łągowiska ma mewa śmieszka oraz wiele gatunków wróblowatych i kaczek.

Klimat

Climate

W okolicy Szczecina przeważają wiatry z kierunku zachodniego i południowo-zachodniego, spowodowane napływem polarno-morskich mas powietrza. Dolina Odry stanowi korytarz do wymiany różnych mas powietrza. Warunki klimatyczne panujące na opracowanym terenie są odmienne od klimatu miejskiego. Temperatura bez względu na porę roku jest o kilka stopni niższa, średnia wilgotność na tym terenie wynosi 70%, maksymalna 90%.

Rys historyczny terenu

Historical outline of the area

Opracowywany teren częściowo przylega do granic terytorialnych Szczecina – biegnie wzdłuż prawego brzegu Odry Zachodniej przez miejscowości Ustowo, Kurów i Siadło Dolne. Na podstawie dostępnych źródeł historycznych i zebranych map dokonać można krótkiej charakterystyki obszaru. Począwszy od XII wieku tereny te należały do Słowian, skupiska niewielkich osad koncentrowały się w pasie nadrzecznym, oddzielone pasem puszczy i bagien opierały się ekspansji piastowskiej. W wyniku rozrastającej się od 1157 roku Marchii Brandenburskiej na Pomorzu i podporządkowania władzy kościelnej zwierzchnictwu w Rzymie rozpoczęła się powolna germa-

nizacja terenów zachodnich. Gospodarcze osłabienie słowiańskich miast sprzyjało napływowi niemieckich osadników, którzy zdobywali wpływy we władzach, hierarchii kościelnej, dominowali handel i rzemiosło w miastach i osadach. W XIII wieku wiele ważnych stanowisk zajmowanych było przez urzędników niemieckich, czego konsekwencją było nadawanie im włości.

Osady na skarpie Nadodrzańskiej charakteryzowały się dość szybkim rozwojem gospodarczym. Z analizowanych rycin wynika, że w każdej miejscowości znajdował się kościół. Z czasem część dóbr należących do kościoła przechodziła na własność urzędników państwowych ze Szczecina, którzy zakładali tam swoje majątki ziemskie. Tereny wokół były porośnięte lasami, które zaczęto intensywnie wycinać w celu uzyskania nowych powierzchni pod uprawy polowe. Na podstawie odnalezionych materiałów można wnioskować, że rzeka Odra stanowiła środek komunikacji i handlu nadrzecznego z przyległymi wioskami oraz oddalonymi większymi grodami. Linia brzegowa była wówczas nieregularna i niedostępna, silnie bagnisty teren pokrywały gęste lasy. Na odcinku rzeki biegnącym wzdłuż opracowanego terenu znajdowały się dwie wysepki. W chwili obecnej pozostała tylko jedna, położona o okolicach miejscowości Kurów.

W kwietniu 1945 roku wsie znalazły się w strefie działań frontu niemiecko-radzieckiego nad Odrą,

odnosząc ogromne straty w zabudowie. Po zakończeniu walk częściowo wyludnione obszary zasiedlono w ramach ogólnopolskiej akcji zasiedlania ziem zachodnich. Osadnicy pochodzili z różnych regionów Polski i z ziem zabużańskich. W wyniku bliskiego położenia gmin na granicy administracyjnej Szczecina następowało powolne odchodzić od rolnictwa w kierunku zajęć pozarolniczych. Większość ludności pracowała w zakładach pracy w Szczecinie [Białecki 1998]. Po wojnie, w latach 1945–1991, powstała nowa forma własności – Państwowe Gospodarstwo Rolne (PGR). Gospodarstwa, tworzone na poniemieckich majątkach, stały się organizatorami życia społecznego i zaspokajały podstawowe potrzeby mieszkającej i pracującej tam społeczności. W wyniku zmian politycznych i przejścia na gospodarkę rynkową większość PGR-ów zbankrutowała, a ich majątki zostały przejęte przez Agencję Własności Rolnej Skarbu Państwa (obecnie Agencję Nieruchomości Rolnych). W wyniku tych zmian zniszczeniu uległy zabytkowe majątki, wcześniej utracono kościoły w miejscowości Ustowo i Kurów. Zachował się dobry stan ekologiczny terenu – w latach 1992–1994 na odcinku między Kurowem a Ustowem zostało wybudowane ujęcie wody pitnej dla Szczecina [Urząd... 2006].

Wymienione miejscowości posiadają swoją historię, która w różnej formie przetrwała do czasów dzisiejszych. Odnajdujemy ją na starych ry-

cinach, mapach, zdjęciach zaczerpniętych z prywatnych zbiorów czy fragmentowych informacjach przekazywanych ustnie z pokolenia na pokolenie.

Ustowo – usytuowane jest na wysokim zachodnim zboczu doliny Odry Zachodniej. Pierwsze odnalezienie osady na „Gęziej Górze” pochodzą z epoki neolitu (kultura pułków lejkowych), ślady osadnictwa z wczesnej epoki brązu, cmentarzysko ciałopalne związane z kulturą łużycką. Na gruntach tych odnotowano wiele świadectw osadnictwa z okresu wpływów rzymskich. Zlokalizowano też osady z okresu wczesno- i średniowiecznego datowane na okres między VIII a XII wiekiem. W źródłach historycznych pierwszą wzmiankę odnajdujemy z roku 1240 – wieś Wostow z 30 włókami. W 1243 r. wieś Wztowo, Wstowo (po roku 1255 – Gustanove, Gustowe) [Białecki 1998] tak jak wiele okolicznych miejscowości stała się własnością klasztoru cysterek w Szczecinie, która z biegiem lat przeszła w posiadanie rodzin, stając się majątkiem prywatnym [Ochendowska-Grzelak 1990].

Kurów – w dokumentach źródłowych pierwsza wzmianka pochodzi z 1315 roku, od tego czasu przez okres pięciuset lat majątek pozostawał w posiadaniu rodziny von Wussow, potem wielokrotnie sprzedawany. W latach 1905–1939 właścicielem był Kurt Muller, a majątek stał się jednym z najokazalszych w okolicy Szczecina. Założenie częściowo

zachowane do dziś. W dużym parku podworskim zachowało się wiele gatunków drzew, w tym: cisy o obwodzie 175 cm i wysokości 5 m, okazały platan o obwodzie 305 cm i licznie występujący bluszcz. Obok fragmentów fundamentów dworu (opuszczono go w 1961 roku i w wyniku ogromnej dewastacji i zaniedbania rozebrano) znajduje się stary dąb szypułkowy – pomnik przyrody o obwodzie 450 cm, zwany Dębem Rozbójnika. Jak głosi stara legenda nazwa miejscowości pochodzi od piania koguta, które było hasłem bojowym rozbójników, którzy podobno na wzgórzu zwanym Urwiskiem mieli swój zamek. Napadali na kupców spławiających Odrą towary do Szczecina. W wyniku ogromu popełnionych zbrodni zamek wraz z rozbójnikami zapadł się pod ziemię.

Siadło Dolne – pierwsza wzmianka pochodzi z 1272 roku, kiedy wieś należała do kapituły mariackiej w Szczecinie. W okresie od średniowiecza do XVIII wieku na nasłonecznionych zboczach uprawiano winną latorośl. Swoją gród wybudowały tutaj ludy kultury łużyckiej okresu halsztackiego, w X–XII wieku w jego miejscu powstał gród Pomorzan. Na terenie miejscowości do dziś przetrwały pamiątki z dawnych czasów. W północnej części wsi usytuowany jest różowy głaz – gnejs o obwodzie 5,5 m i wysokości 0,7 m, na posesji numer 31 rośnie cis drzewiasty o obwodzie 185 cm. Na Młyńskiej Górze (65 m n.p.m.) w południowej części wsi znajdu-

Ryc. 3. Trasy rekreacyjne na projektowanym terenie

Fig. 3. Recreation tracks in the desired area

je się grodzisko wyżynne z podgrodzem o rozmiarach majdanu 40 x 50 m [Adamczak, Kucharski 2000].

Wyeksponowanie zachowanych miejsc, pamiątek, pomników przyrody pozwoli zachować w pamięci historię tego terenu. Należy zadbać o umieszczenie ich na ogólnie dostępnych mapach, oznaczenie tablicami informacyjnymi z opisaną historią danego obiektu, umieszczenie czytelnych tablic kierunkowych przy drogach głównych. Uwzględnienie ich w projekcie, przy ścieżkach prowadzących do punktu widokowego będzie doskonałym urozmaiceniem przy pokonywaniu trasy, wzbogaci wiedzę historyczną dotyczącą danej okolicy i nie pozwoli odejść w zapomnienie dziedzictwu, które pozostało po poprzednich pokoleniach.

Koncepcja projektowa

Project concept

Głównym założeniem projektowym dla terenu na odcinku między Autostradą Poznańską a autostradą

A6 wzdłuż Odry Zachodniej, gdzie położone są miejscowości Ustowo, Kurów, Siadło Dolne jest opracowanie nad Odrą turystycznych szlaków: rowerowego oraz pieszego. W wyznaczonych miejscach powstałby punkt widokowy, z którego rozciągałby się widok na okolicę. Teren wzdłuż Odry pokryty jest roślinnością drzewiastą oraz przecinany terenami podmokłymi, zabagnionymi. Z brzegu rozciąga się widok na Kurowskie Łęgi i rozpoczynający się od miejscowości Kurów Park Krajobrazowy Doliny Dolnej Odry. Wyznaczony punkt widokowy powinien pokazywać najciekawsze elementy tego krajobrazu.

Przeprowadzona inwentaryzacja wskazuje, że jest to teren wiejski z przewagą terenów uprawnych przeciętą zielenią wysoką i niską. Tereny zabudowane stanowią niewielkie miejscowości ze starą, przedwojenną zabudową, wokół których wprowadzono współczesne budownictwo domków jednorodzinnych. Każda miejscowość posiada swoją mniej lub bardziej udokumentowaną historię na podstawie, której wyodrębniono cenne obiekty historyczne. Część z nich przetrwała do chwili obecnej, jednak w wyniku braku opieki – powoli popadają w ruinę.

Teren został poddany wielu analizom. Zbadano warunki fizjograficzne danej okolicy, przeanalizowano historię terenu oraz miejscowości tam położone. Po przeprowadzonych inwentaryzacjach i walo-

ryzacjach terenu określono najlepsze miejsce do wykonania punktu centralnego założenia projektowego – wieży widokowej. Wyznaczono je na wzniesieniu, w miejscu zapewniającym dogodny dojazd zaprojektowanym szlakiem rowerowym oraz umożliwiającym cumowanie łodzi płynących szlakiem wodnym. Głównym kryterium wyznaczenia punktu widokowego był jednak wspaniały widok ze zbocza na cały opracowywany teren, od mostu na Autostradzie Poznańskiej do mostu na autostradzie A6, oba ramionami Odry – Zachodnim i Wschodnim, położony pomiędzy nimi Park Krajobrazowy Doliny Dolnej Odry, a także Wzgórze Bukowe, leżące za wschodnim ramieniem Odry. Punkt widokowy znajduje się w połowie 15-to kilometrowego szlaku rowerowego przy nowo wybudowanym osiedlu domków jednorodzinnych (według projektu zagospodarowania przestrzennego gminy Kołbaskowo zaplanowane są na tym terenie kolejne osiedla). Wszystkie powyższe czynniki wpłynęły na decyzję wybudowania wieży widokowej z całoroczną kawiarnią i krytym punktem widokowym oraz na formę zagospodarowania przyległego terenu z zapleczem i mini parkiem oraz z obiektami użytkowymi takimi jak: plac zabaw, kącik szachowy, polana z grillem służąca nie tylko użytkownikom szlaków turystycznych, ale także mieszkańcom pobliskiego osiedla. Wyznaczony pod projekt obszar jest terenem płaskim, nieporośniętym drze-

Ryc. 4. Panorama – Międzyodrze z mostu Autostrady Poznańskiej

Fig. 4. The panorama of Międzyodrze seen from the Autostrada Poznańska Bridge

wami i krzewami, nasłonecznionym przez większą część dnia.

Trasy rekreacyjne

Recreation tracks

Położenie projektowanego terenu na obszarze wiejskim, oddalonym od zgiełku miejskiego gwaru, stwarza możliwość do korzystania z różnych form wypoczynku czynnego, w tym wycieczek pieszych, rowerowych, spływów kajakowych itp. W zależności od walorów krajobrazowych oferowanych przez dany teren możemy skorzystać z wyznaczonych tras rowerowych, szlaków pieszych lub wodnych oraz innych atrakcji. Szlaki takie przebiegają najczęściej przez miejsca warte obejrzenia oraz utrwalenia w pamięci.

Projektowany teren położony jest na nasłonecznionych zboczach zbiegających ku rzece Odrze. Obszar ten nie może poszczycić się wspaniałymi zabytkami architektonicznymi z minionych epok, które by zachęcały do odwiedzania. Obfituje natomiast w liczne świadectwa kultury materialnej, cenne walory krajobrazowe, rozległe panoramy rozciągające się na Odrę oraz cenne zbiorowi-

ska roślinne i zwierzęce. Na terenie tym istnieje możliwość wyznaczenia ścieżki rowerowej, ścieżki turystycznej pieszej oraz szlaku wodnego.

Trasa rowerowa

Bicycle-path

Trasa rowerowa zaprojektowana na długości 15 km prowadzi lokalnymi drogami w terenie, z którego pokonaniem poradzą sobie roweryści w każdym wieku. Przebiega wzdłuż rzeki Odry oferując wspaniałe widoki na rzekę trasą: Szczecin – Gumieńce (stacja kolejowa) – biegnie Autostradą Poznańską przez rondo Hakena w kierunku kąpieliska Dziewoklicz, gdzie znajduje się wioska rybacka przy moście na Autostradzie Poznańskiej – wzdłuż brzegu Odry do miejscowości Siadło Dolne – wieża widokowa przy Siadle Dolnym, gdzie zaplanowano dłuższy postój. Trasa powrotna wiedzie drogą lokalną przez miejscowości Kurów i Ustowo, w których można zwiedzić pozostałości dworów i starych parków. W miejscowości Ustowo wjeżdżamy z powrotem na Autostradę Poznańską i zmierzamy w kierunku Gumieniec. Na odcinku wzdłuż rzeki Odry szlak

w przeszłości był całkowicie przejezdny, wymaga miejscowej renowacji w celu jego przywrócenia.

Szlak wodny

River route

Krajobraz okolicy możemy poznać również od strony rzeki, woda daje możliwość odmiennego spojrzenia na teren. Brzegi rzeki porasta specyficzna roślinność, w pobliskim rezerwacie widocznym od strony wody gniazdują kormorany czarne i czaple siwe. Na kąpielisku jeziora Dziewoklicz istnieje możliwość wypożyczenia kajaków oraz łodzi żaglowych, jezioro ma bezpośrednie połączenie z Odrą Wschodnią, gdzie zaczyna się wytyczony szlak wodny. Na szlak mogą również wpłynąć żeglarze i motorowodniacy pływający Odrą zarówno Polacy, jak i coraz liczniejsi na naszych wodach cudzoziemcy. Przy wieży widokowej znajduje się przystań pozwalająca na bezpieczne zacumowanie kilku łodzi. Należałoby rozważyć docelowo rozbudowę istniejącego pomostu na większy, z bardziej profesjonalnymi urządzeniami zabezpieczającymi, pozwalający na zacumowanie większej ilości

Ryc. 5. Panorama – Międzyodrze oglądane z trasy proponowanego szlaku rowerowego

Fig. 5. The panorama of Międzyodrze seen from the proposed bicycle-path

Ryc. 6. Panorama – Skarpa Nadodrzańska widziana z proponowanego szlaku wodnego

Fig. 6. The panorama of Skarpa Nadodrzańska seen from the river route

łodzi. Z pomostu do wieży prowadzi droga, w pobliżu należy rozbudować sieć gastronomiczną, co uatrakcyjni korzystanie z wieży widokowej wraz z terenem ją otaczającym.

Podsumowanie

Conclusion

Analiza struktury urbanistyczno-krajobrazowej pasa nadodrzańskiego aglomeracji szczecińskiej, poprzez jej waloryzację krajobrazową i przyrodniczą oraz ocenę kulturową i badania użytkowania i dostępności tych terenów, wykazuje sporo obszarów, które mogą być udostępnione mieszkańcom miasta niewielkim kosztem inwestycji.

Zrównoważony rozwój przestrzeni powiązanej z egzystowaniem człowieka wysuwa przede wszystkim potrzebę integracji środowiska mieszkaniowego ze środowiskiem rekreacyjnym. Wysoki potencjał środowiska przyrodniczego w szczecińskiej aglomeracji ukierunkowuje ten rozwój i pożądane przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne i spo-

łeczne ku obszarowi pasa nadodrzańskiego. Pasma to posiada potencjał, aby stać się łączem między rekreacją bierną (rewaloryzacja terenu i urządzenie licznych placów i punktów widokowych na wzgórzach) a rekreacją czynną, łącząc różne trasy o charakterze wypoczynkowym – piesze, rowerowe, kajakowe.

Ryciny wykonała M. Wojtasik.

Figures by M. Wojtasik.

Halina Petryszyn

Milena Wojtasik

Zakład Historii Architektury i Sztuki Ogrodowej
Wydział Kształtowania Środowiska i Rolnictwa
Zachodniopomorski Uniwersytet
Technologiczny

West Pomeranian University of Technology
Faculty of Environmental Management and
Agriculture
Dep. of Landscape Architecture

Literatura

1. Adamczak A., Kucharski B., 2000, *Okolice Szczecina – przewodnik turystyczny*, Warszawa, s. 156–157.
2. Białecki T., 1998, *Dzieje Szczecina 1945–1990*, Szczecin, s. 377.

3. Janowska J. (red.), 1993, *Stan środowiska miasta i rejonu Szczecina. Zagrożenia i ochrona*, Szczecin, s. 39.

4. Jasnowski M., 1971, *Przewodnik po województwie szczecińskim*, Warszawa, s. 222.

5. Kaczanowska M. (red.), 2002, *Przyroda Pomorza Zachodniego*, Szczecin, s. 57.

6. Kaczanowska M. (red.), 2002, *Przyroda Pomorza Zachodniego*, Szczecin, s. 362.

7. Kolągo C., 1972, *Przewodnik geologiczno krajoznawczy*, Warszawa, s. 363.

8. Kosacki J. M., 1995, *Przewodnik turystyczny, ziemia chojnicka i pyrzycka*, cz. 3, Szczecin, s. 14.

9. Ochendowska-Grzelak B., 1990, Egzemplarz archiwalny Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Szczecin.

10. Rąkowski G., 2002, *Parki Krajobrazowe w Polsce*, Warszawa, s. 13–17.

11. Urząd Gminy w Kołbaskowie, Kołbaskowo 2006.

„Wyspy środowiskowe” – konflikt w funkcjonowaniu przyrodniczych struktur przestrzennych

Krzysztof Kasprzak

‘Environmental
Islands’ – Conflict
in the Functioning
of Environmental
Spatial Structures

Wstęp

Introduction

Jedną z podstawowych zasad kształtowania rozwoju przestrzennego kraju jest uznanie, że przestrzeń jako dobro rzadkie ze względu na jej wysoką wartość przyrodniczą i kulturową powinna być użytkowana bardzo oszczędnie. Dlatego zajmowanie wartościowej przestrzeni – z punktu widzenia ochrony środowiska przyrodniczego i kulturowego – winno odbywać się jedynie w szczególnych uzasadnionych przypadkach. Dotyczy to zwłaszcza rozbudowy miast i zróżnicowanej infrastruktury transportowej.

Podstawą prawidłowego funkcjonowania gospodarki oraz zapewnienia odpowiedniej jakości życia społeczeństwa, zarówno obecnego jak i przyszłych pokoleń, jest sieć powiązań przyrodniczych. Składa się ona z systemu obszarów przyrodniczo cennych, w tym form ochrony przyrody oraz korytarzy ekologicznych. W razie jej zmniejszenia tereny poddane są bardzo ostrym rygorom, a obszary już zmienione, niestabilne przyrodniczo winny podlegać renaturyzacji i odbudowie zaburzonych lub zanikłych procesów ekologicznych. Dlatego jednym z najważniejszych celów ochrony krajobrazu i zasobów przyrody każdego z regionów jest stworzenie i utrzymanie spójnego systemu różnego rodzaju obszarów chronionych w postaci sieci ekologicznej uwzględniającej powiązania przyrod-

nicze z obszarem regionów sąsiednich. Stworzy on szansę dla prawidłowego funkcjonowania przestrzeni przyrodniczej, uwzględniając ochronę obszarów o największych wartościach przyrodniczo-krajobrazowych oraz zagwarantuje ciągłość i spójność przestrzenną korytarzy ekologicznych.

System ekologiczny „wyspa ↔ otoczenie”

Ecological system
“island ↔ environment”

Mimo, że obszary chronione zajmują już obecnie w naszym kraju znaczne powierzchnie to jednak na ogół nie tworzą one w wielu regionach zwartych, wzajemnie uzupełniających się sieci ekologicznych. Znaczna część form ochrony przyrody tworzy „wyspy środowiskowe” („wyspy ekologiczne”). Na poziomie krajobrazowym brak spójności między tymi „wyspami” powoduje obniżenie ich odporności biologicznej oraz stopniową degradację. O niejednorodnym i niespójnym układzie form ochrony przyrody zdecydowała w naszym kraju najczęściej specyfika różnego podejścia w różnych okresach do ochrony przyrody w poszczególnych regionach.

W ekologii krajobrazu „wyspa środowiskowa” to przestrzeń z fragmentem środowiska przyrodniczego z nieożywionymi i ożywionymi częściami biosfery otoczona innym śro-

dowiskiem. Ponieważ zawsze występują powiązania „wyspy” z otaczającą ją przestrzenią, dlatego mamy do czynienia z określonym systemem ekologicznym „wyspa ↔ otoczenie”, np. grodzisko, remiza, park wiejski, agroekosystem, śródpolne zadrzewienia. W najbardziej widoczny sposób wykształciły się one w krajobrazach silnie zmienionych przez człowieka, np. fragmentacja krajobrazu przez urządzenia techniczne, powstawanie krajobrazów rolniczych lub zmiany konfiguracji granic kompleksów leśnych¹.

Literatura na temat zasobów przyrodniczych „wysp środowiskowych”, przebiegu różnych procesów ekologicznych w systemie „wyspa ↔ otoczenie” i ich znaczenia dla funkcjonowania krajobrazu jako jednostki ponadekosystemowej jest stosunkowo bogata². Jednak jeszcze nie na tyle, aby określić prawidłowości o charakterze ogólnych zasad, czy teorii dotyczących tego rodzaju struktur przestrzennych.

W latach 60. XX wieku powstała, stworzona przez R. H. MacArthura i jego współpracowników³, znana teoria na temat kształtowania się przyrody wysp morskich. Ocenia się jednak, że tylko w niewielkim stopniu można ją zastosować do „wysp środowiskowych”⁴. Niektóre podobieństwa są jednak dość wyraźne.

Ogólna klasyfikacja „wysp środowiskowych” oparta jest na wskazaniu różnic w sposobie ich powstania⁵; wyróżnia się:

a) wyspy ze środowiskiem nieożywionym różniącym się od otoczenia:

- wyspy są wyodrębnione w sposób naturalny od otoczenia o stosunkowo naturalnym charakterze,
- wyspy są wyodrębnione na skutek innego zagospodarowania otoczenia,
- wyspy ukształtowane w środowisku antropogenicznym, o charakterystycznych cechach w stosunku do otoczenia;

b) wyspy ze środowiskiem nieożywionym nie różniącym się od otoczenia:

- wyspy utworzone w wyniku odpowiedniego zagospodarowania terenu,
- wyspy utworzone spontanicznie w wyniku zaprzestania gospodarowania na określonym terenie.

Inne przykłady typologii „wysp środowiskowych” oparte są nie tylko na ich pochodzeniu, ale także budowie wyrażonej formacją roślinną, zróżnicowaniem siedliskowym oraz dynamice i lokalizacji w sensie bezpośredniego sąsiedztwa⁶.

Zazwyczaj „wyspy środowiskowe” są stałe; w pewnych przypadkach mogą być okresowe, np. trwające tylko jeden sezon wegetacyjny (pole uprawne). Sposób powstania „wyspy” ma wyraźny wpływ na jej cechy wewnętrzne i rolę ekologiczną, jaką „wyspa” pełni w krajobrazie. Cechy specyficzne mogą występować zwłaszcza w przypadku wysp powstałych w wyniku określonych działań gospodarczych w określonym czasie. A więc to sposób gospodarowania w przestrzeni, określony planowaniem przestrzennym,

w znacznym stopniu zadecyduje o strukturze i funkcji „wyspy”.

Różnice między środowiskiem „wyspy” i jej otoczenia – zarówno statyczne (homo- lub heterogenne), jak i dynamiczne – mają bezpośredni wpływ na skład gatunkowy zespołów roślinnych i zgrupowań zwierzęcych systemu „wyspa ↔ otoczenie”. System mogą zasiedlać gatunki⁷:

- występujące na terenie „wyspy” i niemogące występować w otoczeniu – przeciwieństwo środowisk wyklucza możliwość występowania na obszarze wyspy lub otoczenia gatunków stenotopowych;
- żyjące zarówno na obszarze wyspy, jak i na obszarze otaczającym (gatunki eurytopowe);
- związane głównie z obszarem wyspy, lecz żyjącym na niej dzięki istnieniu obszaru otaczającego (np. dzięki dopływowi pokarmu do „wyspy” z otoczenia);
- żyjące w otoczeniu dzięki „wyspie” („wyspa” jako ostoja dla form przetrwalnikowych lub zimujących na jej obszarze).

Analizując skutki wielkości i kształtu „wyspy środowiskowej” należy przypomnieć dwie współzależne i od dawna znane w ekologii reguły: im mniejsza wyspa, tym mniej gatunków i większe zagęszczenia ich populacji. Wiele gatunków może zamieszkiwać wyspę (środowiskową), dopiero gdy jej wielkość przekracza określoną powierzchnię. Natomiast zagęszczenie populacji (liczba osobników na jednostkę powierzchni) gatunków, które zamieszkują małe

przestrzenie rośnie wraz ze spadkiem wielkości tej przestrzeni.

Roman Andrzejewski⁸ przyjął jako hipotezę słuszną założenie, że wśród gatunków zasiedlających system „wyspa ↔ otoczenie” w miarę wzrostu różnic między środowiskiem „wyspy” a jej otoczeniem wzrastać będzie udział gatunków specyficznych dla „wyspy” lub otoczenia. Przy niewielkim przeciwieństwie środowisk liczba gatunków wspólnych dla „wyspy” i otoczenia będzie duża lub wręcz identyczna. Potwierdzają to wyniki badań terenowych dotyczących wielu grup zwierząt, np. skąposzczetów (*Oligochaeta*) w środowisku wodnym i lądowym, m.in. pola uprawne i tereny miejskie⁹, owadów roślinożernych¹⁰, pająków (*Araneida*)¹¹.

Praktyczne znaczenie znajomości tej prawidłowości polega na możliwości tworzenia „wysp” w krajobrazie w taki sposób, aby podnieść jego różnorodność biologiczną, zwłaszcza na obszarach znacznie przekształconych w wyniku działalności gospodarcej.

„Wyspa środowiskowa” jako oddzielny ekosystem

“Environmental island”
as a separate ecosystem

Ekosystem, jako jeden z poziomu organizacji żywej materii, stanowi funkcjonalną całość, w której zachodzi wymiana materii między bio-

cenozą, czyli ogółem organizmów występujących na danym obszarze powiązanych ze sobą w jedną całość różnymi zależnościami i biotopem. Przy czteropoziomowej strukturze pokarmowej (środowisko abiotyczne, producenci, konsumenci, reducenty) stanowi największą jednostkę funkcjonalną biosfery. W ekosystemie jako części biosfery grupa organizmów realizuje procesy przekształcania wiązań chemicznych zgodnie z prawami termodynamiki, przy chociaż częściowo zamkniętym obiegu materii, energii i informacji¹². Strukturę ekosystemów tworzą jego elementy i ich powiązania. Podstawowymi elementami ekosystemów są osobniki poszczególnych gatunków. Zgodnie z tą definicją „wyspa środowiskowa” jest obszarem, którego wielkość, a w niektórych sytuacjach i kształt nie pozwala na wykształcenie się struktury, procesów troficznych i samowystarczalności, charakterystycznej dla ekosystemu. Ogromny wpływ otoczenia na „wyspę” uniemożliwia na ogół wykształcenie się cech ekosystemu. Funkcjonowanie procesów ekologicznych na „wyspie” albo nie zachodzi, albo jest znacznie rozchwiane w stosunku do podobnych zjawisk w ekosystemie w wyniku przewagi na jej obszarze wpływów zewnętrznych¹³. Nie ogranicza ich naturalna o różnicowanej szerokości granica między „wyspą” a otoczeniem. Granica między „wyspą” a otoczeniem jest bowiem bardzo ostra, wynikająca bezpośrednio z działalności gospodarczej¹⁴. Rozwijające się procesy eko-

logiczne zmierzające do samowystarczalności „wyspy” w przypadku „wysp” o dużej powierzchni zmierzają dopiero w kierunku przekształcenia się tego obszaru w oddzielny ekosystem.

Korytarze ekologiczne

Ecological corridors

Pod względem praktycznej ochrony krajobrazu sterowanie wielkością powstających „wysp środowiskowych” ma podstawowe znaczenie dla optymalnego kształtowania krajobrazu. Poprzez zmiany powierzchni „wysp” można bowiem optymalizować zwiększanie różnorodności biologicznej oraz wspomagać korytarze ekologiczne, czyli miejsca umożliwiające migrację roślin, zwierząt i grzybów. Bezpośrednio wiąże się to z ustawowymi zasadami gospodarowania zasobami i składnikami przyrody.

Gospodarowanie zasobami dziko występujących roślin, zwierząt i grzybów oraz ich zasobami genetycznymi użytkowymi przez człowieka powinno zapewniać ich trwałość, optymalną liczebność i ochronę różnorodności genetycznej, w szczególności przez:

- ochronę, utrzymanie lub racjonalne zagospodarowanie naturalnych i półnaturalnych ekosystemów oraz siedlisk i ostoi gatunków,
- stworzenie warunków do rozmnażania i rozprzestrzeniania zagrożonych wyginięciem gatunków

oraz ochronę i odtwarzanie ich siedlisk i ostoi, ale także ochronę tras migracyjnych zwierząt¹⁵.

Praktyczne znaczenie dla tworzenia systemu „wysp środowiskowych” mają liniowe odległości między nimi, bowiem zbyt bliskie lub zbyt dalekie położenie dwóch lub więcej „wysp” zmniejsza rolę sumaryczną lub wynikającą ze współdziałania, którego efekt jest większy niż suma poszczególnych oddzielnych oddziaływań „wysp” (synergia). Dotyczy to także korytarzy ekologicznych, traktowanych niekiedy jako swoistego rodzaju „wyspy środowiskowe”. „Wyspa”, stanowiąca korytarz, ma znaczną długość i stosunkowo małą szerokość. Pełni zatem ona inną funkcję w wymiarze podłużnym i poprzecznym: w tym pierwszym umożliwia kontakty (np. migrację organizmów) gatunkom o cechach stenotopowych, w tym drugim jest miejscem zasiedlenia dla organizmów eurytopowych lub specyficznych dla niewielkich „wysp”¹⁶. „Wyspy” w ułożeniu szeregowym przy niewielkich odległościach między nimi mogą umożliwiać przechodzenie gatunków z „wyspy” do „wyspy”, przy ograniczeniu niekorzystnego oddziaływania na przechodzący gatunek otoczenia „wysp”.

Do najważniejszych korytarzy ekologicznych zaliczyć należy m.in. sieć niezabudowanych rzecznych korytarzy pełniących funkcję łącznikową między dwoma lub wieloma obszarami chronionymi. Zachowanie ciągłości systemu korytarzy ekologicznych małych dolin rzecznych,

które wcale nie muszą być objęte formami ochrony przyrody, zapewni właściwe funkcjonowanie systemu przyrodniczego regionu¹⁷.

Podsumowanie

Conclusion

Do działania w krajobrazie należy wykorzystać odpowiednią teorię. Odnosi się to także do kształtowania krajobrazu poprzez „wyspy środowiskowe”. Szereg uwarunkowań wewnętrznych wynikających ze stanu środowiska przyrodniczego, rozwoju systemu osadniczego, realizacji dużych przedsięwzięć budowlanych oraz wynikających z predyspozycji przestrzeni do rozwoju turystyki stanowi zagrożenie dla przestrzeni poprzez stymulowanie wyodrębniania się „wysp środowiskowych”. Szczególny wpływ ma tutaj brak spójności systemu obszarów chronionych, wysokie tendencje do „rozlewania” się obszarów zurbanizowanych miast, lokalizacja tras komunikacyjnych fragmentujących przestrzeń na izolowane wyspy oraz tendencje do jak największego nasycenia terenów atrakcyjnych przyrodniczo infrastrukturą rekreacyjną.

Niezbędne jest wprowadzenie poprzez instrumenty planowania przestrzennego różnych zasad kształtowania i ochrony przestrzeni, w tym:

- zapobieganie nadmiernemu wydłużaniu zabudowy wzdłuż głównych tras komunikacyjnych,

- zachowanie ciągłości na obszarach podmiejskich istniejącego w miastach systemu terenów otwartych, parków i terenów rekreacyjnych,
- wprowadzanie zagospodarowania ograniczającego penetrację terenów chronionych w miejscach masowego wypoczynku położonych w pobliżu terenów cennych przyrodniczo,
- ograniczenie rozpraszania zabudowy mieszkaniowej i związanej z działalnością gospodarczą.

Zapewniona zostanie wtedy ciągłość i spójność przestrzenna korytarzy ekologicznych stanowiących drogi migracji, rozprzestrzeniania i wymiany genetycznej roślin i zwierząt oraz wpływające na zmniejszenie ujemnych skutków izolacji obszarów cennych przyrodniczo.

Prace związane z poznaniem różnych aspektów „wysp środowiskowych” mają duże znaczenie poznawcze i praktyczne, mając przełożenie także na instrumenty planowania przestrzennego. To nieurojone teorie, ale realnie istniejące byty krajobrazowe i biologiczne. Ponieważ życie realizuje się w systemie organizm ↔ środowisko, dlatego największą wartość poznawczą mają badania biologiczne świata realnego.

Krótki przegląd poszukiwań metodologicznych podstaw oceny postępu wiedzy ekologicznej zwraca uwagę na metodologię teoretycznych badań ekologicznych światów urojonych¹⁸. Zadaniem ekologii, mającej zajmować się procesami oddziaływań, winno być jednak odnajdywa-

nie tego, co uniwersalne w zachowaniu układów biologicznych istniejących w określonych warunkach przestrzennych i czasowych. Tych uniwersalnych prawidłowości odnaleziono jak dotąd niewiele, co bezpośrednio przełożyło się na działania z zakresu ochrony środowiska i zasobów przyrody. Widoczne jest zwłaszcza ściśle powiązanie decyzji dotyczących kształtowania środowiska z argumentami natury etycznej, kulturowej i estetycznej, a nawet ekonomicznej, nie zaś z przesłanek ekologicznych. Są one bowiem na ogół bardzo fragmentaryczne i najczęściej słabo uzasadniają podejmowane działania. Rezultat taki nie jest szczególnie osiągnięciem naukowym i wskazuje na ogromne metodyczne niedoskonałości¹⁹.

Krzysztof Kasprzak

Zakład Agroturystyki
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
Rural Tourism Unit
Poznań University of Life Sciences

Przypisy

¹ Pietrzak M., 1998, *Syntezy krajobrazowe – założenia, problemy, zastosowania*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań.

² Banaszak J. (red.), 2002, *Wyspy środowiskowe. Bioróżnorodność i próby typologii*, Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 302.

³ MacArthur R. H., 1984, *Geographical Ecology: Patterns in the Distribution of Species*, Princeton, New York; MacArthur R. H. and Wilson E. O., 2001, *The Theory of Island Biogeography*, Princeton University Press, Series: Princeton Landmarks in Biology, Princeton, New York, s. 385.

⁴ Andrzejewski R., 2002, *Wyspy środowiskowe – kilka pojęć i zagadnień* [w:] „Wyspy środowiskowe. Bioróżnorodność i próby typologii” pod red. J. Banaszaka, Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 291-302.

⁵ J.w.

⁶ Ratyńska H., 2002, *Wyspy środowiskowe jako element krajobrazu* [w:] „Wyspy środowiskowe. Bioróżnorodność i próby typologii” pod red. J. Banaszaka, Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 260-239.

⁷ Andrzejewski R., *Wyspy środowiskowe – kilka pojęć i zagadnień* [w:] „Wyspy środowiskowe. Bioróżnorodność i próby typologii” pod red. J. Banaszaka, Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, 2002, s. 291-302.

⁸ J.w.

⁹ Kasprzak K., 1984, *The oligochaetes (Annelida, Oligochaeta) in a lake and a canal in the agricultural landscape of Poland* [in:] “Aquatic Oligochaeta”, G. Bonomi and Ch. Erséus (Eds), Hydrobiologia, Dordrecht, pp. 115, 171-174; Kasprzak K., 1986, *Structure of Enchytraeids (Oligochaeta, Enchytraeidae) Communities in Urban Green Areas of Warsaw* [in:] “Structure of the fauna of Warsaw; effects of the urban pressure on animal communities. Part 1”, Memorabilia Zoologica, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 41, s. 71-80.

¹⁰ Andrzejewska L., 2002, *Znaczenie struktur krajobrazowych w formowaniu zespołów owadów roślinożernych (Homoptera – Auchenorrhyncha) zbiorowisk trawiastych* [w:] „Wyspy środowiskowe. Bioróżnorodność i próby typologii” pod red. J. Banaszaka, Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 95-104.

¹¹ Kajak A., 1997, *Scope of studies, experimental design, study area*, Ekol. Pol., Warszawa, 45, 3-4, pp. 581-585; Łuczak J., 1979, *Spiders in agrocoenoses*, Pol. Ecol. Stud., Warszawa-Łódź, 5, pp. 151-200.

¹² Michałowski A., 2007, *Informacja w ekosystemach*, Agencja Wydawniczo-Edytorska Ekopress, Białystok, s. 86.

¹³ Andrzejewski R., 2002, *Wyspy środowiskowe – kilka pojęć i zagadnień* [w:] „Wyspy środowiskowe. Bioróżnorodność i próby typologii” pod red. J. Banaszaka, Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 291-302.

¹⁴ Kasprzak K., 2002, *Granice krajobrazowe – teoria a praktyka* [w:] „Granice krajobrazowe. Podstawy teoretyczne i znaczenie praktyczne” pod red. M. Pietrzaka, Problemy Ekologii Krajobrazu, t. 7, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 165-187.

¹⁵ *Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody*, Dz. U. Nr 92, poz. 880, z późn. zm.

¹⁶ Andrzejewski R., 2002, *Wyspy środowiskowe – kilka pojęć i zagadnień* [w:] „Wyspy środowiskowe. Bioróżnorodność i próby typologii” pod red. J. Banaszaka, Wyd. Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz, s. 291-302.

¹⁷ Raszka B., 2003, *Poznański Przełom Warty w planowaniu systemów ekologicznych*, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, s. 199.

¹⁸ Kocjan G., 1997, *Główne kontrowersje wokół zadań teoretycznego rozwoju ekologii* [w:] *Teoretyczne i praktyczne aspekty badań ekologicznych* pod red. L. Burchardt, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Idee Ekologiczne, t. 10, seria: Szkice 6, s. 11-25.

¹⁹ Kasprzak K., 2009, *Ochrona różnorodności gatunkowej – biologiczna konieczność czy praktyczna potrzeba?*, Zeszyty Naukowe Południowo-Wschodniego Oddziału Polskiego Towarzystwa Inżynierii Ekologicznej i Polskiego Towarzystwa Gleboznawczego Oddział w Rzeszowie, Rzeszów, 11, s. 95-101.

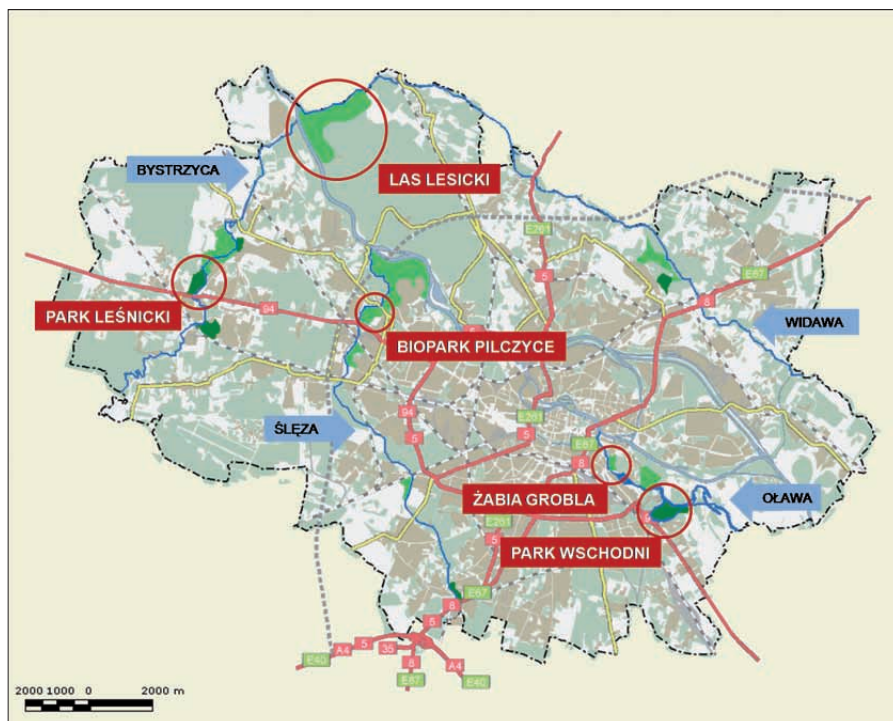
Rekreacja w dolinie rzeki na przykładzie małych dolin rzecznych Wrocławia

Aleksandra Lis, Ewa Walter

Recreation in a
River Valley on the
Example of Small
River Valleys in
Wrocław

Ryc. 1. Układ obszarów badań w obrębie małych rzek na mapie Wrocławia (oprac. E. Walter)

Fig. 1. Arrangement of research areas within small rivers on the map of Wrocław (by E. Walter)

Wprowadzenie

Introduction

Zwiększone tempo życia, stres i siedzący tryb pracy powodują, że rekreacja mieszkańców dużych miast nabiera coraz większego znaczenia. Ludzie szukają wytchnienia na łonie przyrody, co ma pomóc zniwelować bierność fizyczną dnia codziennego. Częściej niż kiedyś preferowane są zachowania aktywne i sporty ekstremalne, dla których wydzielą się specjalne przestrzenie: skate-parki, parki przygody, ścianki wspinaczkowe etc. Mimo to tra-

dycyjne formy rekreacji nadal mają wielu zwolenników, tym bardziej, jeśli w pobliżu miejsca odpoczynku znajduje się woda. Wrocław jest pod tym względem miastem specyficznym, silnie ukształtowanym przez dużą rzekę, jej kanały i dopływy.

Otwarte źródło wody jest jednym z podstawowych elementów decydujących o atrakcyjności terenu rekreacyjno-wypoczynkowego. Może to być woda naturalna: rzeka, jezioro lub zamknięta w urządzeniach wodnych: baseny, fontanny, kanały etc. Z wody możemy korzystać bezpośrednio: kąpiele, zabawy wodne lub może ona uczestniczyć

tylko w estetycznym odbiorze danego obszaru: kształtowanie widoków, urozmaicenie komunikacji (mosty, kładki). Można zatem powiedzieć, że stopień dostępności do wody jest kolejnym, istotnym warunkiem wpływającym na atrakcyjność terenu.

Oprócz Odry przez Wrocław przepływają 4 mniejsze rzeki: Widawa, Bystrzyca, Ślęza i Oława. Wpływają one na krajobraz miasta oraz jego strukturę. W obrębie każdej z rzek występują zarówno zorganizowane, jak i półnaturalne tereny zieleni, które nie w pełni wykorzystują potencjał, jaki daje bliskość naturalnego ciek.

Zakres i metody badań

The scope and methods of research

Cel badań, założenia metodyczne

The purpose of research, methodological assumptions

Celem badań było rozpoznanie na wybranych przykładach roli terenów zieleni w obrębie małych dolin rzecznych Wrocławia oraz określenie proponowanych kierunków działań, mogących zwiększyć efektywność rekreacyjną badanych obszarów, ze szczególnym uwzględnieniem potencjału, jaki daje sąsiedz-

two rzeki. Tereny badano pod kątem ich funkcji rekreacyjnej, przeprowadzając analizy oraz oceny możliwości i stopnia zaspokojenia potrzeb rekreacyjnych mieszkańców tych obszarów. W badaniach wykorzystano opracowany przez A. Lis¹ model zależności oparty na analizach: (1) stopnia zaspokojenia wymagań społecznych odnośnie sposobu ukształtowania przestrzeni i ich wyposażenia, (2) stopnia zaspokojenia określonych wymagań odnośnie dostępności przestrzeni oraz (3) możliwości zaspokojenia potrzeb użytkowników badanych obiektów w obrębie innych terenów zieleni rekreacyjnej położonych w akceptowanym promieniu dostępności.

Przyjęty sposób analiz wynika z zależności występujących w procesie motywacyjnym prowadzącym do zachowań rekreacyjnych na otwartych terenach zieleni², gdzie istotną rolę odgrywa wpływ rodzaju i intensywności potrzeb społecznych na subiektywną (względna) ocenę atrakcyjności terenu i jego dostępności związanej z kosztami, jakie jednostka musi ponieść w celu zaspokojenia określonych potrzeb w jego obrębie. Parametrami związanymi z charakterem potrzeb wpływającymi na ocenę danego obiektu (terenu zieleni) w procesie motywacyjnym są: poziom akceptowanych kosz-

tów i poziom oczekiwanej atrakcyjności celu.

W oparciu o teorię indywidualizacji potrzeb³ oraz zjawisko „ramowości” potrzeb⁴. A. Lis klasyfikuje wymagania społeczne dotyczące form wyposażenia przestrzeni w trzech grupach obejmujących:

- wymagania podstawowe (warunkujące zaspokojenie potrzeb mało zindywidualizowanych);
- wymagania dodatkowe (których zaspokojenie warunkuje możliwość zaspokojenia potrzeb bardziej zindywidualizowanych);
- wymagania szczególne (określone dla potrzeb silnie zindywidualizowanych)⁵.

Dla tak zdefiniowanych wymagań dotyczących potrzeb mieszkańców określono w modelu odpowiednio wymagania odnośnie dostępności terenu.

Obszary i etapy analiz

Areas and stages of analyses

Badaniami objęto pięć wybranych terenów zlokalizowanych w dolinach małych rzek we Wrocławiu: Park Wschodni, Żabia Grobla, Park Leśnicki, „Biopark” Piłczyce oraz Las Lesicki. Obszary te różnią się zarówno stopniem i sposobem zagospodarowania, jak i lokalizacją oraz dostępnością, pozwalając na przeprowadzenie analiz porównawczych.

- Badania i analizy obejmowały:
- A. Rozpoznanie uwarunkowań sytuacyjnych wynikających z lokalizacji badanych obszarów, w szczególności rozmieszczenia podstawowych źródeł użytkowników;
  - B. Ocenę stopnia spełnienia wymagań użytkowników dotyczących sposobu zagospodarowania terenu w odniesieniu do poszczególnych potrzeb na podstawie opracowanej przez A. Lis⁶ klasyfikacji potrzeb użytkowników;
  - C. Ocenę stopnia spełnienia wymagań dotyczących dostępności przestrzeni dla podstawowych źródeł użytkowników;
  - D. Ocenę możliwości zaspokojenia potrzeb użytkowników badanych obiektów w obrębie innych terenów zieleni rekreacyjnej położonych w akceptowanym promieniu dostępności;
  - E. Ocenę wykorzystania walorów rzeki w zaspokajaniu potrzeb rekreacyjnych użytkowników;
  - F. Określenie proponowanych kierunków działań prowadzących do zwiększenia efektywności rekreacyjnej badanych terenów ze szczególnym uwzględnieniem potencjału terenu, jaki daje sąsiedztwo rzeki.

Wyniki badań

Results

Lokalizacja obiektów i podstawowe źródła przestrzenne ich użytkowników

Location of objects and basic space sources of their users

Park Wschodni

Zlokalizowany jest przy trasie wylotowej z Wrocławia (ul. Krakowska) w obrębie zabudowy przemysłowo-usługowej. Podstawowe źródła użytkowników stanowią mieszkańcy niewielkich osiedli: Księża Małego położonego w bezpośrednim sąsiedztwie parku i Księża Wielkiego. Ponadto użytkownikami okazjonalnymi parku są mieszkańcy dalej położonych części Wrocławia (wypoczynek weekendowy). W bezpośrednim sąsiedztwie parku znajdują się: ogrody działkowe, tereny zieleni nadrzecznej przy Oławie i Odrze, Klub Sportowy Burza. Dostępność środkami komunikacji publicznej jest dobra. Park posiada jedno wejście i parking o wystarczającej pojemności. Teren parku otoczony jest korytem rzeczonym Górnej i Dolnej Oławy ograniczającym jego dostępność funkcjonalną (brak kładek i mostów).

Żabia Grobla

Badaniami objęto tereny położone wzdłuż koryta Oławy na odcin-

ku od ul. Szybkiej do ul. Na Niskich Łąkach. Podstawowe źródła użytkowników stanowią intensywnie zabudowane pobliskie tereny mieszkaniowe. Badany obszar jest bardzo dobrze dostępny środkami komunikacji publicznej od ul. Traugutta. W okolicy kładek możliwy jest dojazd samochodem. W bezpośrednim sąsiedztwie terenu znajdują się: nowo powstałe osiedle mieszkaniowe, szpital i pogotowie ratunkowe, ogrody działkowe, tereny zieleni nadodrzańskiej, przyległe tereny spacerowe (Żabia Ścieżka, Na Niskich Łąkach).

Park Leśnicki

Zlokalizowany w dzielnicy Leśnica, przy trasie wylotowej z Wrocławia (ul. Lotnicza) w obrębie zabudowy mieszkaniowej. W sąsiedztwie parku mieści się też Centrum Kultury „Zamek”. Użytkownikami parku są przede wszystkim mieszkańcy Leśnicy, a także w niewielkim stopniu osoby przyjezdne (np. rowerzyści). Dostępność komunikacji miejskiej dobra (pętla autobusowo-tramwajowa Wrocław-Leśnica), natomiast brak zorganizowanego parkingu dla osób z zewnątrz. Jedną z granic parku wyznacza rzeka Bystrzyca. Park bezpośrednio łączy się z dzikimi terenami nadrzeczными, co daje mu powiązania z otwartymi terenami podmiejskimi.

„Biopark” Pilczyce⁷

Jest to półdziki obszar wydzielony niegdyś z kompleksu Lasu Pilczyckiego, położony w dolinie rzeki

Ślęzy, chociaż ma bardzo słabe powiązania z rzeką. Teren zadrzewiony wraz z dużym stawem leży pomiędzy dwiema głównymi arteriami miejskimi i przylega bezpośrednio do osiedla Pilczyce. W sąsiedztwie „Bioparku” znajduje się też kompleks hotelowy, zakład opiekuńczy oraz drobne usługi. Głównymi użytkownikami są mieszkańcy pobliskich osiedli. Ze względu na występowanie zarybionego stawu obserwuje się też licznych wędkarzy, w większości przyjezdnych z innych części miasta. Dostępność zewnętrzna jest możliwa z kilku stron, istnieją także dobre powiązania komunikacyjne. Ograniczona jest dostępność wewnętrzna terenu, który trudno eksplorować ze względu na półdzikie, podmokłe siedlisko i brak bezpiecznych ścieżek.

Las Lesicki

Las podmiejski zlokalizowany w północno-zachodniej części miasta w widelkach Odry i Widawy, poza obszarami zabudowanymi. Jest to typowy obszar wypoczynku weekendowego, ale o ograniczonej dostępności. Podstawowym źródłem użytkowników są osoby przyjezdne z Wrocławia i okolic, głównie samochodem lub rowerem. Możliwość dojazdu samochodem ogranicza zła jakość drogi oraz brak odpowiednich oznakowań. Brak również oznakowanej trasy rowerowej prowadzącej z Wrocławia. Prawdopodobnie budowa obwodnicy w tym

rejonie (Rędzin) wpłynie na zwiększenie dostępności tego terenu.

Ocena stopnia spełnienia wymagań użytkowników dotyczących sposobu zagospodarowania terenu w odniesieniu do poszczególnych potrzeb (tabela 1)

Evaluation of requirements compliance level of users concerning the manner of the management of the site with reference to individual needs (table 1)

Park Wschodni

Specyficzny, quasi-naturalny charakter parku i jego wielkość dają możliwość pełnego (w obrębie wymagań dodatkowych lub nawet szczególnych) zaspokojenia niektórych grup potrzeb – potrzeby regeneracji sił psychicznych i fizycznych, potrzeby prywatności, potrzeb emocjonalnych i estetycznych, potrzeb materialnych związanych z chęcią pozyskania dóbr oferowanych przez parki (możliwość wędkowania) oraz potrzeb właścicieli psów, dla których komfort użytkowania jest skutkiem małej liczby użytkowników przestrzeni i związaną z tym swobodą zachowań. Pozostałe potrzeby rekreacyjne zaspokajane są jedynie w stopniu podstawowym.

Żabia Grobla

Badany obszar cechuje niewielki udział form zagospodarowania terenu, ograniczony do zorganizowanego placu zabaw i polany na odcinku od Żabiej Ścieżki do Niskich łąk. W efekcie, poza potrzebą pozyskania dóbr materialnych (wędkarstwo), większość potrzeb zaspakajana jest jedynie w stopniu podstawowym. Znaczna dewastacja terenu oraz powszechnie występujące zachowania budzące lęk, związane z nadużywaniem alkoholu, sprawiają, że potrzeba prywatności połączonej z poczuciem bezpieczeństwa nie jest na badanym terenie zaspokajana.

Park Leśnicki

W ramach proponowanego programu zagospodarowania park zaspokaja potrzeby w stopniu dobrym, co wyraża się charakterystycznym zróżnicowaniem użytkowników w zależności od pory dnia – przed południem osoby starsze, matki z dziećmi, po południu młodzież szkolna, osoby dorosłe, osoby przyjezdne. Jednocześnie można stwierdzić, że niektóre części parku są częściej odwiedzane, a inne rzadko. Najbardziej użytkowaną częścią parku jest wydzielony plac zabaw wraz z otoczeniem. Układ parku oraz jego stosunkowo dobre utrzymanie (nawierzchnia, ławki, kosze na śmieci) dają eksploatatorom swobodę w użytkowaniu i spełnianiu podstawowych potrzeb – spacer, rower, spotkania grupowe.

Tabela 1. Ocena stopnia spełnienia wymagań użytkowników dotyczących sposobu zagospodarowania terenu w odniesieniu do poszczególnych potrzeb na podstawie klasyfikacji A. Lis (Lis A., 2005, *Struktura podłoża motywacyjnego zachowań użytkowników parków miejskich*, Wyd. AR we Wrocławiu, Wrocław)

Table 1. Evaluation of requirements compliance level of users concerning the manner of the management of the site with reference to individual needs on the basis of the ranking by A. Lis (Lis A., 2005, *Struktura podłoża motywacyjnego zachowań użytkowników parków miejskich*, AR in Wrocław)

Grupy potrzeb Reed groups	Park Wschodni	Żabia Grobla	Park Leśnicki	„Biopark” Pilczyce	Las Lesicki
Potrzeba regeneracji sił psychicznych Need for regeneration of mental strength	3	1	2	2	3
Potrzeba odpoczynku i regeneracji sił fizycznych Need for rest and regeneration of physical strength	2	1	2	1	2
Potrzeba ruchu (aktywności fizycznej) Needs for motion (physical activity)	1	1	1	1	3
Potrzeby interakcji społecznych Needs for social interactions	1	1	1	2	2
Potrzeba spełnienia obowiązku wobec innych: Need to perform one's duty to others:					
– opiekunowie z dziećmi – looking after children	1	1	2	0	1
– opiekunowie z psami – looking after dogs	2	1	1	3	0
Potrzeby ludyczne: Needs for amusement:					
– dzieci – children	1	1	2	0	0
– dorośli – adults	1	1	1	2	2
Potrzeba prywatności i poczucia bezpieczeństwa Need for privacy and sense of safety	2	0	2	1	3
Potrzeba biernego uczestnictwa w życiu społecznym Need for inactive participation in social life	0	1	1	0	0
Potrzeby emocjonalne i estetyczne Emotional and aesthetic needs	2	1	2	2	2
Potrzeby poznawcze Cognitive needs	1	1	1	1	2
Potrzeby materialne związane z chęcią pozyskania dóbr przedmiotowych Material needs associated with desire to gain over material goods	3	3	0	3	1
Potrzeby twórcze, rozwoju, samodoskonalenia, spełnienia obowiązku względem siebie Needs for creativity, self-improvement, to perform one's duty to oneself	1	0	1	0	2

Stopień spełnienia wymagań: 0 – brak; 1 – niski; 2 – wysoki; 3 – wyjątkowy.
Requirements compliance level: 0 – none; 1 – low; 2 – high; 3 – exceptional.

„Biopark” Pilczyce

Badany obszar nie posiada cech zagospodarowanego terenu zieleni, toteż w tym przypadku nie można mówić o różnych formach i programie zagospodarowania. Półdziki charakter i znaczny udział wody (siedlisko podmokłe) sprawiają, że występują tu ograniczone możliwości ruchu. Jednocześnie charakter kamestralny i odległość od miejsca zamieszkania powodują, że teren ten zaspokaja wiele potrzeb rekreacyjnych użytkowników. Przede wszystkim są to formy takie, jak spacer z psem oraz spotkania grupowe powiązane np. z ogniskami lub grillem, którym leśny obszar zapewnia poczucie bezpieczeństwa i odosobnienia. Ważną aktywnością jest też łowienie ryb uskuteczniane przez licznych wędkarzy. Występujące na terenie urządzenia są w głównej mierze wykonane przez mieszkańców np. wiaty nad stawem, miejsca ogniskowe. Teren ten nie jest jednak przystosowany dla najmłodszych użytkowników.

Las Lesicki

Teren ma charakter lasu miejskiego. Program zagospodarowania spełnia podstawowe potrzeby użytkowników w zakresie wypoczynku i rekreacji leśnej: pojedyncze ławki i kosze na śmieci przy głównym ciągu komunikacyjnym, wiaty ze stolikami, miejsca ogniskowe. Jednocześnie na tym odległym od miasta, dzikim terenie wykształcają się aktualnie nowe formy rekreacji i wypoczynku: grillowanie, paintball, strzelanie

do celu itp. Obszar spełnia bardzo dobrze potrzeby ruchowe użytkowników dorosłych, pozwalając przede wszystkim na wypoczynek grupowy, a tym samym umożliwiając interakcje społeczne.

Ocena stopnia spełnienia wymagań dotyczących dostępności przestrzeni dla podstawowych źródeł użytkowników

Evaluation of requirement compliance level in respect of space availability determined for basic space sources of users

Park Wschodni

Park posiada tylko jedno wejście co, przy jego dużej powierzchni, powoduje stopniowe obniżenie dostępności w miarę wzrostu odległości od strefy wejściowej. W efekcie, w położonych dalej przestrzeniach, wymagania dotyczące ich dostępności spełnione są jedynie w odniesieniu do możliwości zaspokajania potrzeb dodatkowych i szczególnych. Niska dostępność w szczególności ma wpływ na znaczne ograniczenie możliwości zaspokajania potrzeb interakcji społecznych i biernego uczestnictwa w życiu społecznym.

Żabia Grobla

Sposób zagospodarowania terenu oferujący niewielkie możliwości

zaspokajania potrzeb rekreacyjnych (jedynie w stopniu podstawowym) sprawia, że dostępność terenu jest dla tych możliwości wystarczająca.

Park Leśnicki

Park leży pomiędzy zwartą zabudową miejską, a terenami otwartymi w dolinie rzeki Bystrzycy, co daje możliwość eksplorowania terenu z różnych stron. Dostępność dla mieszkańców Leśnicy odpowiednia dla zaspokajania wszystkich występujących potrzeb. Powiązanie terenu z miejskim domem kultury wpływa na większe znaczenie parku w kontekście rekreacji.

„Biopark” Pilczyce

Teren dzikiego „Bioparku” jest bardzo dobrze dostępny dla mieszkańców osiedla Pilczyce, w obszarze stawu – najważniejszego miejsca rekreacji i wypoczynku. Jednocześnie dostępność badanego obszaru ogranicza się praktycznie do wejść od strony stawu. Ogromny obszar leśny od strony rzeki Ślęzy jest bardzo mało eksplorowany ze względu na podmokły charakter terenu. Obserwuje się jedynie szerokie zainteresowanie dzikim terenem ze strony właścicieli psów. Wbrew pozorom ograniczona dostępność wpływa na poczucie prywatności dla określonych grup użytkowników: wędkarze, właściciele psów, grupy towarzyskie.

Las Lesicki

Dostępność jest zróżnicowana w zależności od rodzaju użytkow-

ników: dobra dla rowerzystów, nieco utrudniona dla pieszych (brak komunikacji miejskiej) oraz zmotoryzowanych (możliwy dojazd, ale drogami złej jakości). Niska dostępność ma wpływ na znaczne ograniczenie możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb. Jednak jest ona wystarczająca dla rzadszych form zachowań wynikających ze zindywidualizowanych potrzeb: strzelanie do celu, paintball, biesiady ogniskowe, pełniejszy kontakt z przyrodą itp. Równocześnie wpływa na większe poczucie prywatności użytkowników.

Ocena możliwości zaspokojenia potrzeb użytkowników badanych obiektów w obrębie innych terenów zieleni rekreacyjnej położonych w akceptowanym promieniu dostępności

Evaluation of possibilities of satisfying the needs of park users within other recreational green areas located within the radius of availability

Park Wschodni

Spośród terenów otaczających park istotną rolę odgrywają tereny sportowe, które uzupełniają w oferowanym zakresie program funkcjonalny parku oraz tereny ogrodów działkowych wykorzystywanych indywi-

dualnie, w tym przez mieszkańców osiedli stanowiących podstawowe źródła użytkowników.

Żabia Grobla

Tereny nad Oławą sąsiadują z rozległymi terenami zieleni nadodrzańskiej, która w odniesieniu do większości potrzeb, spełnia swoją funkcję rekreacyjną lepiej. Wyjątek stanowi plac zabaw z otaczającą go łąką będący elementem programowym nie posiadającym konkurencji (brak większych placów zabaw w okolicy), co skutkuje dużą popularnością tej części terenu.

Park Leśnicki

Park Leśnicki ma najsilniejsze powiązanie z nadrzecznymi terenami otwartymi. W niedalekiej odległości leżą dwa inne parki związane z rzeką Bystrzycą: Park Stabłowicki (od wschodu) oraz Park Złotnicki (od zachodu), które są powiązane ze sobą ciągiem zieleni nadrzecznej. Park Złotnicki programowo uzupełnia się z Parkiem Leśnickim, posiadając rozbudowaną funkcję rekreacji młodzieżowej i sportowej. W przypadku opisywanego terenu rzeka jest niewątpliwie elementem wiążącym wszystkie parki.

„Biopark” Pilczyce

Badany teren został wyodrębniony z Lasu Pilczyckiego i to z nim ma najsilniejsze powiązania, także za pośrednictwem rzeki Ślęzy, przy której leży. Zarówno Biopark, jak i Las Pilczycki są terenami półdziki-

mi, nieposiadającymi programu zagospodarowania terenu pod kątem wypoczynku i rekreacji. Elementy programowe jak: ławki, place do gier czy plac zabaw występują na terenie osiedla Pilczyce, a zatem uzupełniają w tym zakresie potrzeby użytkowników. Od południowego-zachodu Biopark graniczy też z obiektem MO-SiR, który w dużym stopniu uzupełnia program sportowy w rejonie Pilczyce.

Las Lesicki

W przypadku Lasu Lesickiego podobnym terenem zieleni rekreacyjnej jest Las Osobowicki położony w akceptowalnym promieniu dostępności. Las Osobowicki programowo nie uzupełnia Lasu Lesickiego, lecz jest raczej kontynuacją podstawowych potrzeb rekreacji leśnej: spacerowania i jazdy na rowerze.

Ocena wykorzystania walorów rzeki w zaspokajaniu potrzeb rekreacyjnych użytkowników

Evaluation of exploiting the advantages of a river in satisfying the needs of recreational users

Park Wschodni

Walory rzeki zostały w zagospodarowaniu Parku Wschodniego wykorzystane dość dobrze, zwłaszcza w aspekcie przyrodniczo-estetycznym. Quasi-naturalny cha-

rakter parku sprzyja wypoczynkowi i regeneracji sił psychicznych, możliwości te potęguje dobre wykorzystanie walorów estetycznych rzeki i towarzyszącej jej szaty roślinnej widocznej z nadbrzeża i tarasów widokowych. Zasoby rzeki wykorzystują ponadto wędkarze.

Żabia Grobla

Znaczny stopień zaniedbania i dewastacji terenu sprawia, że walory rzeki nie są właściwie wykorzystane w aspekcie estetycznym. Na odcinku od ul. Szybkiej do Żabiej Ścieżki teren nadbrzeża nie jest praktycznie użytkowany, poza stale obecnymi tam wędkarzami. Brak jest urządzonych zejść i miejsc związanych bezpośrednio z wodą. Jedynie polana na odcinku pomiędzy Żabią Ścieżką i Niskimi Łąkami jest bardziej związana z rzeką, tam jednak również pas styku nadbrzeża z wodą nie daje pełnej możliwości wykorzystania jej walorów (brak tarasów widokowych i urządzonych zejść nad wodę, mało estetyczny widok na zdewastowane przeciwległe nadbrzeże).

Park Leśnicki

W Parku Leśnickim walory rzeki są wykorzystane głównie w aspekcie przyrodniczo-estetycznym, sprzyjając w stopniu dobrym wypoczynkowi i regeneracji sił psychicznych. Rzeka jest dobrze widoczna od strony parku, możliwe jest jej przekroczenie przez kładkę, ale jednocześnie brak miejsc wypoczynkowych ukierunkowanych w stronę rzeki.

„Biopark” Pilczyce

Ponieważ dominującym elementem wodnym badanego obszaru jest staw, walory rzeki są kompletnie niewykorzystane, także ze względu na utrudniony dostęp do brzegu rzeki, co wynika z półdzikiego charakteru terenu.

Las Lesicki

Jak na naturalny teren leśny walory rzeki Widawy są odpowiednio wykorzystane w aspekcie przyrodniczo-estetycznym. Istnieje kilka otwarć na rzekę od strony drogi, biegnącej wzdłuż cieku, jak też kilka polan rekreacyjnych usytuowanych nad brzegiem rzeki.

Określenie proponowanych kierunków działań prowadzących do zwiększenia efektywności rekreacyjnej badanych terenów ze szczególnym uwzględnieniem potencjału terenu, jaki daje sąsiedztwo rzeki.

Determination of suggested directions of action leading to the increase of recreational effectiveness of the explored areas, with special consideration given to the potential of the area owing to the neighbourhood of the river

Park Wschodni

Podstawowym kierunkiem działań w obrębie Parku Wschodniego powinna być poprawa jego dostępności poprzez wprowadzenie dodatkowych przejść (kładki, mostki) przez koryta Oławy, zwłaszcza od strony południowo-wschodniej i wschodniej od osiedli mieszkaniowych, które mogłyby odgrywać większą rolę jako źródło użytkowników. Po wprowadzeniu takiego połączenia możliwe byłoby wzbogacenie programu parku o wyposażenie dostosowane do rekreacji codziennej oraz wprowadzenie miejsc służących kontaktom społecznym. Dzięki temu zwiększona zostałaby możliwość zaspokajania potrzeb ludycznych, potrzeby interakcji społecznych oraz biernego uczestnictwa w życiu społecznym. W rekreacji sporadycznej istotną rolę może odegrać połączenie terenu parku z terenami spacerowymi i trasami rowerowymi znajdującymi się w pasie pomiędzy Odrą i Oławą (od strony Lasu Rakowieckiego) poprzez przywrócenie dawnych kładek – od strony północno-wschodniej i północno-zachodniej. Niezbędne jest też przystosowanie nadbrzeża parku do cumowania kajaków i stworzenie przystani od strony zachodniej, ze względu na możliwość krótkiego spływu Oławą od strony Odry. Dzięki charakterowi rzeki Oławy zachęca coraz więcej kajakarzy do korzystania z jej uroków, co mogłoby bardzo dobrze wykorzystać Park Wschodni, będąc kluczowym punktem na trasie spływu.

Żabia Grobla

Teren Żabiej Grobli powinien być przede wszystkim dostosowany do rekreacji codziennej, czemu sprzyjają takie warunki jak: dobra dostępność, brak konkurencji z innymi, podobnymi terenami zieleni, duża liczba użytkowników. Kierunki działań programowych powinny kłaść nacisk na wykorzystanie walorów rzeki Oławy np. budowa tarasów nadwodnych, kładek pieszych, przystosowanie nabrzeży do spacerów, do cumowania kajaków itp. Program nie powinien obejmować rekreacji typowo sportowej, ponieważ obok znajdują się zorganizowane tereny sportowe. Nie jest wskazany również program szczególny, który ściągnie ludzi z innych części miasta, ponieważ obszar ten jest zbyt mały dla dużej liczby użytkowników.

Park Leśnicki

Park Leśnicki wymaga rozszerzenia oferty programowej w kierunku rekreacji sportowej, ofert dla osób dorosłych, miejsc spotkań towarzyskich – otwartych i kameralnych oraz powiązania programu parku z działalnością pobliskiego domu kultury. Proponowany ponadpodstawowy program rekreacji powinien korelować z możliwościami, jakie daje sąsiedztwo rzeki. W wyniku uatrakcyjnienia programu rekreacyjnego należy spodziewać się osób spoza osiedla, dla których powinno się zorganizować parking.

„Biopark” Pilczyce

Teren „Bioparku” Pilczyce jest objęty ochroną, toteż wszelkie działania w zakresie zmiany jego funkcjonowania powinny być dostosowane do zasad określonych w ramach ochrony. Podstawowe kierunki działań w zakresie „Bioparku” powinny obejmować zachowanie naturalnego, półdzikiego charakteru parku, a tylko niewielkie zwiększenie jego dostępności wewnętrznej. Powinno się położyć nacisk na rekreację okazjonalną, przyciągającą osoby z zewnątrz np. edukacja w zakresie cennego siedliska (ścieżki dydaktyczne), powiązanie z rzeką (tarasy, kładki do przejścia przez tereny podmokłe). Ogólnie nowy program zagospodarowania „Bioparku” powinien być przyjazny dla przyrody.

Las Lesicki

Las Lesicki ma duży potencjał, który nie jest w pełni wykorzystany ze względu na małą dostępność i powiązania z innymi terenami zieleni. Zdecydowanie teren lasu jest nastawiony na rekreację okazjonalną (weekendową lub rzadszą). Zagospodarowanie i rozwój badanego obszaru wymagają modyfikacji – przede wszystkim w zakresie zwiększenia dostępności poprzez oznakowane szlaki piesze i rowerowe oraz znaki kierunkowe na trasach komunikacyj-

nych. Kierunki działań w ramach zagospodarowania Lasu Lesickiego powinny skupić się na rozwijaniu obecnego programu poprzez lepsze dostosowanie zagospodarowania terenu do pojawiających się spontanicznie form zachowań: paintball, strzelanie do celu itp. Należy wykorzystać również walory przyrodnicze i estetyczne lasu, jak też sąsiedztwo rzeki, najlepiej w formie poznawczej (tablice, ścieżki edukacyjne) i rozwojowej (ścieżki zdrowia).

Podsumowanie

Conclusion

Analiza wybranych terenów zieleni w obrębie małych dolin rzecznych pokazuje, że rzeka może być istotnym elementem kształtującym charakter i funkcje terenu. Rola nadrzecznych terenów zieleni w aspekcie rekreacji mieszkańców miasta wynika z:

- lokalizacji – względem źródeł użytkowników, rzeki, innych terenów zieleni;
- wymagań, stawianych przestrzeni rekreacyjnej i jej propozycji programowych;
- dostępności z zewnątrz oraz dostępności wewnętrznej obszaru;
- zaspokojenia potrzeb różnych grup użytkowników, co zależy od proponowanego programu;
- prawidłowego wykorzystania sąsiedztwa rzeki.

W obrębie badanych terenów rzeka występuje głównie w charakterze przyrodniczo-estetycznym, mając udział w kształtowaniu widoków (poza Bioparkiem). Kontakt z rzeką powoduje regenerację sił psychicznych użytkowników – woda uspokaja i zmienia mikroklimat (Park Wschodni, Park Leśnicki, Las Lesicki). Znaczenie kojące ma również obserwacja przyrody i zaspokajanie potrzeb ludycznych np. karmienie ptaków. W dość dużym zakresie rzeka służy także do zaspokojenia dóbr materialnych tj. łowienia ryb (Park Wschodni, Żabia Grobla, Biopark).

W aspekcie kształtowania przestrzeni rzeka może być elementem prywatności, jeśli siadamy do niej przodem odwracając się równocześnie od użytkujących przestrzeń ludzi za nami. Ogromne znaczenie ma ona także jako element powiązania z innymi terenami poprzez ciągi piesze i rowerowe (Żabia Grobla, Park Leśnicki). W tym względzie poprzez rzekę następuje zwiększenie dostępności w obrębie różnych terenów zieleni.

W wyniku analiz stwierdzono, że w obrębie nadrzecznych terenów zieleni brak bezpośredniego kontaktu z rzeką – kąpieli, pluskania. Jednocześnie mocno zarysowuje się potrzeba wykorzystania rzeki do sportów wodnych (kajakarstwo), co jest potwierdzeniem tezy, że aktualne sposoby spędzania czasu wolnego kierują się w stronę odpoczynku aktywnego (Park Wschodni, Żabia Grobla).

Poddając analizie nadrzeczne tereny zieleni w obrębie małych dolin rzecznych Wrocławia należy stwierdzić, że mniejsze rzeki stwarzają lepsze warunki do kontaktu z przyrodą, w porównaniu z ogromną Odrą. W małej skali rzeka może być lepiej dostępna i bardziej przyjazna, a tym samym mieć charakter uroczyska, co zdecydowanie zwiększa jej atrakcyjność jako terenu rekreacyjnego dla mieszkańców dużego miasta.

Aleksandra Lis
Ewa Walter

Instytut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Przypisy

¹ Lis A., 2005, *Struktura podłoża motywacyjnego zachowań użytkowników parków miejskich*, Wyd. AR we Wrocławiu, Wrocław.

² Por.: Lis A., 2002, *Efektywność systemu zieleni rekreacyjnej w mieście w ujęciu psychologii środowiska*, seria Monografie 31/19, Oficyna PWR, Wrocław; Lis A., 2004, *Struktura relacji pomiędzy człowiekiem a parkiem i ogrodem miejskim w procesie rekreacji*, Oficyna Politechniki Wrocławskiej, Wrocław.

³ W teoriach indywidualizacji potrzeb punktem wyjścia jest przyjęcie właściwości wspólnych wszystkim ludziom, z których wynikają tzw. *potrzeby powszechne* (Cieloch G., Kuczyński J., Rogoziński K., 1992, *Czas wolny czasem konsumpcji?*, Państw. Wyd. Ekonom., Warszawa). Wg Obuchowskiego (Obuchowski K., 1965, *Psychologia dążeń ludzkich*, PWN, Warszawa) do najważniejszych potrzeb powszechnych należą potrzeby fizjologiczne oraz potrzeby orientacyjne (poznawcza, kontaktu

emocjonalnego, sensu życia). Potrzeby te stanowią punkt wyjścia do procesu indywidualizacji potrzeb, wynikającego z ukształtowania się różnych cech osobowościowych i różnych zachowań w obrębie społeczeństwa. W efekcie pojawiają się coraz bardziej zindywidualizowane formy potrzeb aż do *potrzeby indywidualnej*, właściwej danej jednostce (Cieloch i in., op. cit., s. 40).

⁴ Zjawisko „ramowości” potrzeb (Gałkowski J., 1980, *Praca i człowiek*, Warszawa, Instytut Wydaw. Pax) zakłada, że potrzeby mało zindywidualizowane mogą być zaspokajane przez większą ilość przedmiotów, niż potrzeby zindywidualizowane w dużym stopniu. „Ramowość” potrzeb jest, więc uzależniona od „wysokości” potrzeby (stopnia zindywidualizowania) – im potrzeba „niższa”, tym szersza jest klasa przedmiotów (ich ilość) mogąca taką potrzebę zaspokoić.

⁵ Lis Aleksandra, *Struktura podłoża...*, op. cit. s. 8.

⁶ Lis Aleksandra, *Struktura podłoża...*, op. cit.

⁷ Nazwa „Biopark Pilczyce” powstała na podstawie nazwy projektu Dolnośląskiej Fundacji Ekorozwoju pt.: „Pilczycki BIO-Park”.

Przemiany krajobrazu w dolinie rzeki Odry we Wrocławiu związane z ochroną przed powodzią w okresie ostatnich 200 lat

Agnieszka Faron-Okoniewska

Landscape Transformation in the Valley of the Oder in Wrocław Relating to Protection Against Floods During the Past 200 Years

Wprowadzenie

Introduction

Każde miasto posiada swoje naturalne piękno. Niektóre z nich wyróżniają się wspaniałą architekturą, inne zaś malowniczymi parkami. Są też miasta typowo finansowe czy handlowe, jednak Wrocław od zarania dziejów swój urok zawdzięcza swoistej więzi z przepływającą przez nie rzeką, Odrą.

Odra w pradolinie Wrocławsko-Magdeburskiej pojawiła się w wyniku ustąpienia lądolodu. Przedzierając się przez teren obecnego Wrocławia tworzyła zakola, starorzecza, mokradła i wiele wysp. To właśnie dzięki istnieniu tych ostatnich w tym miejscu powstały dogodne przeprawy i utworzyły się na tym terenie pierwsze szlaki handlowe zarówno lądowe, jak i wodne. Nic dziwnego, że pierwsi osadnicy Wrocławia około X wieku na jednej z wysp w dolinie Odry założyli gród. Rzeka niosła zagrożenie powodziowe, zwiększała niebezpieczeństwo epidemii, lecz podnosiła możliwości obronne i jednocześnie dawała mieszkańcom stały dostęp do wody pitnej. W miarę rozwoju, dogodne położenie na przecięciu szlaków komunikacyjnych sprawiło, że Wrocław stał się ważnym punktem wymiany towarów. Od tej pory rozwijał się on w sąsiedztwie rzeki, dopasowując do otaczającego go węzła wodnego i korzystając z dobrodziejstw, jakie dawał. Rozpoczęto budowę pierwszych przepraw, obwało-

Ryc. 1. Widok na stopień wodny Szczytniki

Fig. 1. View of barrage Szczytniki

wań i podpiętrzano stan wody dokonując pierwszych regulacji Odry, która trwa praktycznie do tej pory. Obecnie poprzez regulację rozumiemy przystosowanie rzek do żeglugi, zabezpieczeniu dróg, mostów czy innych obiektów budowlanych przed naporem wody, co wpływa także znacząco na bilans wodny, zapewniając tym samym miastu odpowiednią ilość wody, zużywanej w celach przemysłowych, jak i komunalnych. Stanowi też nieodzowną ochronę przed powodzią, od budowy zbiorników retencyjnych do obwałowania koryta rzeki oraz tworzenia kanałów ulgi i polderów zalewowych. Wszelkie takie działania mają wpływ na krajobraz, czyli na zewnętrzny wyraz aktualnego stanu środowiska geograficznego, w którym zachodzące procesy tworzą charakterystyczne cechy określające rodzaj (czynniki przestrzenne), stan (czynniki historyczne) i typ tego krajobrazu (funkcja pełniona przez dany obszar). Komponenty przyrodnicze oraz zmiany wywołane przez ingerencję człowieka tworzą swoisty geokompleks. Komponenty te przenikają się, tworząc strukturę oddziaływania, reagującą jako całość.

Rozwój miasta i żeglugi

Development of the city and navigation

„Doliny” krajobraz Odry zmienił się w kolejnych latach rozwoju miasta przystosowując rzekę do po-

Ryc. 2. Widok na stopień wodny Bartoszowice

Fig. 2. View of barrage Bartoszowice

trzeb mieszkańców. Powstawały pierwsze budowle hydrotechniczne takie jak: stopnie wodne, przekopy, kanały, wały, nadbrzeża, porty miejskie i przystanie. Wszelkie te zabiegi sprawiły, że woda z rzeki mogła być wykorzystana do zasilania młynów, kuźni i innych warsztatów rzemieślniczych oraz, co najważniejsze, usprawniły żeglugę. To właśnie dla jej potrzeb wybudowano nowe kanały, dzięki którym statki omijały historyczne centrum miasta. Starano się także zapanować, by rzeka nie wylała się poza swoje koryto, przez co zmieniano wielokrotnie jej główny nurt odcinając meandry i budując wały przeciwpowodziowe. W wyniku wszelkich tych regulacji w XVIII i XIX wieku skrócono długość Odry o prawie dwieście kilometrów, nadając jej całkiem nowy kształt. Pod koniec XIX wieku rozpoczęto prace mające na celu poprowadzenie drogi wodnej z ominięciem śródmieścia. Szlak wodny poprowadzono przez stopień wodny Szczytniki (ryc. 1), później starą Odrą spiętrzoną jazem kozłowo-iglicowym Psie Pole. Powyżej jazu nowym kanałem, zwanym Miejskim, prowadzącym równoległe do koryta Odry. Kanał został obwałowany jednostronnie, zamykany od górnej wody bramą przeciwpowodziową, a od dolnej wody wrotami przeciwpowodziowymi, umieszczonymi w głowie dolnej śluzy Miejskiej. Dzięki zainstalowaniu przepompowni przy śluzy Miejskiej i kanału obiegowego w bramie powodziowej możliwe było utrzy-

mywanie stałego potrzebnego poziomu wody w kanale, niezależnie od wahań poziomu wody w Odrze. Przy jazu, jak i przy bramie powstał duży zespół budynków pomocniczych. Brama powodziowa miała za zadanie zabezpieczenie Wrocławia przed wielkimi wodami, jak i utrzymanie odpowiedniego poziomu wody potrzebnego do zimowania statków w kanale.

Powodzie i ich następstwa

Floods and their consequences

Szybki rozwój urbanizacyjny i przemysłowy spowodował powstanie zabudowy przemysłowej i mieszkaniowej na terenach ówczynie zalutowych, co zwiększyło zagrożenie powodzią. Rzeka wylewała już wielokrotnie, ukazując siłę żywiołu. Jednak dopiero, gdy jedna z większych fal powodziowych przeszła przez miasto w 1903 roku spowodowała, że podjęto szereg działań zmierzających do poprawy bezpieczeństwa mieszkańców przed jej skutkami. Straty, jakie wyrządziła przerywając wały i rozlewając się po ulicach miasta, ukazały niedostateczną ochronę przeciwpowodziową w chwili obecnej. Plany ochrony były wielokrotnie modyfikowane, a rozbudowę węzła wodnego nie przerwała ani pierwsza, ani druga wojna światowa i stała się ona priorytetem ówczesnych działań

w mieście. Nadmiar wody występujący w trakcie powodzi postanowiono przerzucić całkowicie poza obręb miasta na południowo-wschodnie przedpole miasta. W tym celu w latach 1913–1917 wybudowano w korycie jednego z dopływów Odry, kanał powodziowy i żeglugowy. Wraz z tą inwestycją powstały nowe stopnie wodne (Bartoszewicki (ryc. 2), Opatowicki (ryc. 3), Zacisze i Różanka) wraz z jazami i śluzami, mosty drogowe (most Swojczycki, mosty Jagiellońskie, most Warszawski (ryc. 4), most Trzebnicki (ryc. 5), most Osobowicki) oraz most kolejowy. Kanały te połączono z korytem starej Odry, na wysokości mostu Warszawskiego. Stopień wodny Opatowice wraz ze stopniem Bartoszewice miał za zadanie utrzymać bezpieczeństwo powodziowe w części miasta leżącej bezpośrednio przy starym korycie rzeki, kierując nadmiar wody do kanału. Dodatkowo stopień ten, zapewniał odpowiednią retencję dla żeglugi i właściwy poziom wód powyżej Wrocławia.

W celu zmniejszenia wysokości fali zbudowano przy jazu Bartoszewice przepust zwany kanałem ulgi, którym można przelać nadmiar wody do rzeki Widawy. Stopień Zacisze składający się z jazu kozłowo-iglicowego, śluzy i zabudowy mieszkalno-gospodarczej, zbudowany na Kanale Powodziowym, miał za zadanie piętrzenie wody, w celu dostarczenia jej do obiektów sportowych i rekreacyjnych (kąpielisko Morskie Oko i baseny na Stadionie

Ryc. 3. Widok na stopień wodny Opatowice

Fig. 3. View of barrage Opatowice

Olimpijskim). Nad nim rozpościera się mosty Jagiellońskie. W dalszej części kanału, wody wpadają do Starej Odry, poniżej stopnia wodnego Psie Pole. Stopień ten, jak i znajdujący się za nim Kanał Miejski straciły na swoim znaczeniu. Ruch statków towarowych przejęła nowo wybudowana śluza przy stopniu Różanka (ryc. 6). W miejscu, gdzie rzeka opuszczała już miasto, wykonano stopień wodny Rędzin, który ostateczny kształt uzyskał w roku 1934, kiedy to do istniejącej już śluzy dobudowano równoległą drugą. Jaz Rędzin ma za zadanie od tej pory utrzymanie wystarczającego dla żeglugi spiętrzenia wody na Odrze i ochronę przeciwpowodziową miasta. Połączenie w jazu rozwiązań właściwych dla jazu segmentowego i zasuwowego, obsługiwanych z mostu jazowego, stanowi o wyjątkowych walorach historyczno-technicznych i funkcjonalnych budowli Rędzina, jedynej tego typu na Odrze, na rzekach Polski i unikatowej w Europie. Obecnie w okolicach jazu powstaje nowoczesny most drogowy.

Dzięki tym wszystkim zabiegom zwiększony przyływ wody miał ominąć miasto. Nadbrzeża umocniono na nowo, nadając im formę kamiennych lub ceglanych murów. Wzmocniono także wały ziemne powyżej miasta. Przebudowano budowle hydrotechniczne likwidowanych młynów na dolnym stopniu piętrzącym, które w latach 20. XX wieku ustąpiły miejsca elektrowniom wodnym. Następną wielką falą, która nawiedziła miasto w roku 1930 nie przełała się ponad koronę wałów i nie uszkodziła także żadnego z nich. W takim kształcie zabudowa hydrotechniczna została przejęta przez władze polskie, po drugiej wojnie światowej i była ona tylko modernizowana oraz konserwowana. Uznano, że jest ona wystarczająca do ochrony ludności przed powodzią oraz całkowicie spełnia funkcje potrzebne do sprawnego transportu rzeczno-ego. Nie uchroniła ona jednak Wrocławia w 1997 roku, kiedy to kolejna wielka woda nawiedziła miasto w wyniku, której znów większa jego część została zalana. Po raz kolejny

okazało się, że straty, jakie powoduje żywioł są niewspółmiernie większe, niż wydatki na inwestycje mające na celu poprawienie bezpieczeństwa przed powodzią. W tym celu powstał „Program dla Odry – 2006”. Zapewnia on ochronę przeciwpowodziową na całej długości rzeki razem z jej dopływami, a na terenie Wrocławia przewidziano modernizację i przebudowę istniejących już obiektów, poprawę stanu obwałowań i budowę nowych, w miejscach szczególnie narażonych. Dodatkowo przewidziano zwiększenie przepustowości koryta i przebudowę istniejącego kanału ulgi na Widawie. Osobno planuje się przebudować Kanał Miejski i wprowadzić go do systemu ochrony przeciwpowodziowej miasta. Wszelkie te działania wraz z podjętymi pozostałymi na Odrze powyżej i poniżej Wrocławia, połączone z systemem monitoringu i wczesnego ostrzegania, mają zapewnić miastu jak najlepszą ochronę przed falą powodziową.

Ryc. 4. Widok na Most Warszawski

Fig. 4. View of the Warszawski Bridge

Ryc. 5. Widok na Mosty Trzebnickie

Fig. 5. View of the Trzebnickie Bridges

Wspólny krajobraz

The common landscape

Odra przepływa przez Wrocław z południowego wschodu na północny zachód na długości około 26 km (od 243,5 km do 260,1 km). W granice miasta wpływa jednym korytem, po czym rozdziela się w następujący sposób: Odra Główna na Starą Odrę i Odrę Górną. Odra Górna na Południową i Północną, po czym te dwie odnogi łączą się w jeden nurt Odry Dolnej. Odra Dolna po przyjęciu wód Starej Odry z powrotem tworzy główny nurt, kontynuujący bieg do granic miasta. Obecny kształt Odry jest efektem wielowiekowego współistnienia miasta i rzeki, tworząc między nimi nierozdzielalną więź. System ten jest unikalnym w Europie, zaś większość urządzeń technicznych pochodzących z XIX i XX w. posiada szczególną wartość zabytkową. Wśród najznakomitszych należałoby wymienić Młyn Maria, który pierwotnie jako drewniany powstał w XIV w., natomiast jego obecna

konstrukcja w XIX w. W tym samym czasie powstały pierwsze wodociągi miejskie wraz z wieżą ciśnień zbudowaną w 1871 roku. Dziś jej rolę przejął nowoczesny zakład na Mokrym Dworze, a ona sama ma szansę stać się muzeum techniki. Cały system uzdatniania wody w bezpośredniej okolicy wieży, po modernizacji funkcjonuje do chwili obecnej. W jej sąsiedztwie stoi majestatyczny, wiszący most Grunwaldzki, który połączył część staromiejską z prawobrzeżną, szybko rozwijającą się częścią miasta. Ukończony w 1910 roku stał się symbolem miasta. Wśród innych zabytków techniki należałoby wspomnieć o moście Zwierzyńskim, Oławskim, Piaskowym czy Młyńskich. Nadal one pełnią swoje zadania łącząc poprzecinane rzekami i kanałami miasto. Wszystkie służą każdego dnia usprawniają żeglugę, a stuletnie jazy nadal regulują poziom wód w rzece. I choć transport rzeczny stracił trochę na znaczeniu, a stocznie oraz porty miejskie nie są już tak użytkowane, jak niegdyś, zaś era młynów rzecznych nie po-

wróci już w całej swojej okazałości, to Wrocław nie może zerwać swojej więzi z rzeką. Do dzisiaj działają elektrownie wodne, a powstałe w tym samym okresie zimowiska barek, nadal pełnią swoją funkcję. Powstały nowe przystanie i zwiększyło się znaczenie sportów wodnych propagowanych przez liczne kluby. Wzrosło znaczenie statków wycieczkowych i tramwajów wodnych, przez co zauważamy nowy etap współistnienia miasta i rzeki. Miasto dba o utrzymanie w należytym stanie technicznym, wszystkich obiektów hydrotechnicznych. Są one remontowane i restaurowane, po wieloletnich zaniedbaniach poprzedniego ustroju. Świadomi dokonania inżynierjno-architektonicznych poprzednich stuleci, obecnie nie pozwolilibyśmy tak jak w latach 70. XX w. na wysadzenie zabytkowych młynów Klary, tylko doprowadzilibyśmy je do stanu poprzedniego tworząc z nich kolejną atrakcję turystyczną. Zamiast ingerować w strukturę istniejących obiektów przy zwiększonych wymaganiach czasów współ-

Ryc. 6. Widok na śluzy Różanka

Fig. 6. View of Różanka sluices

czesnych, stosuje się rozwiązania zastępcze. W ten sposób zamiast wyburzać istniejące już mosty Warszawskie i w ich miejscu budować nową przeprawę, wybudowano obok nich nowy most, a stary odrestaurowano. Przerzucony przez Kanał Miejski i nad nowo wybudowanym kanałem Żegludowym i Powodziowym most z początku XX wieku, w latach 2006–2008 doczekał się nowej przeprawy nawiązującej stylem architektonicznym do pierwotnej. Umożliwiło to szybszą komunikację między południowo-wschodnimi dzielnicami miasta z jego centrum.

Chociaż w XIX wieku zlikwidowano fortyfikacje, to wciąż istnieje fosa miejska. Planowano ją zasypać, włączyć do transportu miejskiego czy wybudować pod nią parking, to jednak wciąż ma ona swoje należne miejsce na mapie miasta. Nie jest już zasilana, jak pierwotnie, wodami rzeki Oława, tylko bezpośrednio z Odry i składa się z oddzielnych odcinków. Parki wzdłuż jej brzegów pełnią funkcje rekreacyjne i wypoczynkowe. Podobnie, jak zaadaptowane na nowo wyspy w ścisłym centrum wraz z odnowionymi bulwarami i nadbrzeżami, które stały się publiczną przestrzenią miejską. Wszelkie te przestrzenie dodają uroku obiektom hydrotechnicznym znajdującym się w ich bezpośrednim sąsiedztwie, jak i zabudowaniom miejskim.

Podsumowanie

Conclusion

Odra we Wrocławiu zmienia się płynąc przez kolejne jej części, zachodząc od przedmieść, gdzie otoczona jest wałami ziemnymi, w ścisłym centrum płynąc wewnątrz kamiennych murów, a kończąc znów pomiędzy wałami opuszczając miasto. Dzięki temu, rzeka wkomponowuje się w różny sposób w jej postrzeganie na tle panoramy miejskiej, uzupełniając ją swoją subtelnością. Chociaż jednym z bardziej charakterystycznych symboli miasta jest ratusz z rynkiem, to o wiele ciekawszą pamiątkę będzie stanowiło zdjęcie katedry Jana Chrzciciela czy Uniwersytetu Wrocławskiego z Odry na pierwszym planie.

Wrocław, jak i każde miasto nad rzeczne ma swój indywidualny charakter, na który składa się szereg powiązanych ze sobą czynników w różnym stopniu kształtujących krajobraz. Jego charakter zależy od umiejętności połączenia walorów środowiska przyrodniczego, kulturowego oraz dobrej kompozycji. W ten sposób nadaje on miastu unikalny wygląd. Odpowiednio zakomponowana przestrzeń nad rzeczna pozwala na wyeksponowanie w mieście zarówno elementów przyrodniczych, jak i otaczających ją powiązań architektonicznych i urbanistycznych.

Rozwój Wrocławia od zawsze był nierozdzielnie związany z rzeką. Jego dalszy wzrost gwarantuje mu

ponowne zwrócenie się ku niej. Możemy obserwować ten postęp teraz, gdy powstają nowe mosty, które będą służyć także przyszłym pokoleniom.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Agnieszka Faron-Okoniewska

Institut Architektury Krajobrazu
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Institute of Landscape Architecture
Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Literatura

1. Bajerowski T., Biłozor A., Cieślak I., Senetra A., Szczepańska A., 2007, *Ocena i wycena krajobrazu*, Olsztyn, s. 5–21.
2. Bakuliński G., Książkiewicz M., Januszewski S., Majewicz R., 2007, *Budowle hydrotechniczne Wrocławskiego Węzła Wodnego*, FOMT, Wrocław.
3. Bakuliński G., Książkiewicz M., Januszewski S., Majewicz R., 2007, *Zabytki Śródmiejskiego Węzła Wodnego*, FOMT, Wrocław.
4. Czerwiński J., Miszewska B., Pawlak W., 1999, *Dzieje Wrocławia i Odry*, Wrocław, s. 12–32.
5. Kolbuszewski J., 1992, *Ochrona przyrody a kultura*, Wrocław, Wyd. 2. popr.
6. Maleczyński K., Morelowski M., Ptaszycka A., 1956, Wrocław – Rozwój urbanistyczny, Warszawa, s. 5–10, 155–158.
7. Panacewicz A., 2004, *Rzeka w krajobrazie miasta*, Gliwice, s. 134–153.

Rzeka Białka w krajobrazie wsi podhalańskiej

Maria Hełdak

The Białka River
in the Rural
Landscape
of Podhale

Wstęp

Introduction

W dobie rozwoju gospodarczego podhalańskich miejscowości turystycznych, funkcja ekologiczna dolin rzecznych posiada ogromne znaczenie. Uwagę na ten aspekt zwraca Ewa Gacka-Grzesikiewicz pisząc, że *duże doliny rzeczne tworzą duże korytarze ekologiczne umożliwiające przemieszczanie zwierząt w skali kraju i kontynentu. Często są to (lub mogą być) jedyne drogi rozprzestrzeniania gatunków, ze względu na postępującą fragmentaryzację środowisk i liczne niepokonalne dla zwierząt bariery związane z urbanizacją i rozwojem infrastruktury. Rzekę i jej dolinę należy traktować, jako jeden system ekologiczny mający wpływ na różnorodność siedlisk i biocenoz* [Gacka-Grzesikiewicz 2000].

O kształcie przestrzeni wypełnionej elementami antropogenicznymi decydują instrumenty planistyczno-lokalizacyjne, w tym m.in.: dokumenty określające politykę przestrzenną na różnych szczeblach podziału administracyjnego kraju, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego i podejmowane na ich podstawie decyzje. Ich celem jest zaplanowanie i zrealizowanie lokalizacji określonych struktur i obiektów umieszczonych przez człowieka w przestrzeni geograficznej, tak aby *minimalny sposób kolidowały one ze strukturami i procesami zachodzącymi w środowisku*

przyrodniczym oraz sprzyjały zrównoważonemu rozwojowi społecznemu [Kistowski 2003].

Celem pracy jest określenie roli rzeki Białki w krajobrazie wsi podhalańskiej na terenie gminy Bukowina Tatrzańska. Białka przepływa na obszarze analizowanej gminy przez wsie: Jurgów, Brzegi, Czarną Górę i Białkę Tatrzańską. Ze względu na swój górski charakter rzeka pozostała na znacznym odcinku prawie w stanie nienaruszonym, bez ingerencji człowieka w jej bieg. Białka wyznaczała niegdyś granicę Galicji i Austro-Węgier, a wsie spiskie Jurgów i Czarna Góra położone były poza tą granicą – „za rzeką”, w państwie Austro-Węgier.

Do końca pierwszej wojny światowej Spisz należał do Austro-Węgier. Pod koniec wojny teren ten stał się przedmiotem sporu pomiędzy nowopowstającymi państwami Polską i Czechosłowacją. Ostatecznie po pierwszej wojnie światowej do Polski przyłączono 14 wiosek spiskich, a w 1939 roku cały polski Spisz został włączony do Słowacji. Po zakończeniu drugiej wojny światowej między Polską a Czechosłowacją przywrócono granicę sprzed 1938 roku, natomiast ostateczne wytyczenie granicy polsko-czechosłowackiej na Spiszu nastąpiło na mocy umowy zawartej w Warszawie w 1958 r. Granica ta przebiega obecnie tak jak w latach 1920–1938 [Hełdak 2009].

Walory przyrodnicze i krajobrazowe

Natural and landscape values

Białka stanowi prawy dopływ Dunajca. Rzeka bierze swój początek w Wysokich Tatrach, z Doliny Kaczej leżącej na wysokości 1577 m n.p.m po stronie słowackiej. Płynąc w kierunku północnym, rzeka przyjmuje liczne potoki spływające z gór zasilane zarówno wodami gruntowymi, roztopowymi, jak i deszczowymi. Cechami charakterystycznymi potoków podgórskich, także Białki, są znaczne i nieregulowane wahania wodostanów, zależne od gwałtowności topienia śniegów bądź od obfitości opadów w górach. Sprawia to, że stan wody w Białce ulega znacznym wahaniom, zmienia się też jej koryto. Brzeg rzeki jest dość stromy, kamienisty, częściowo uregulowany, a na pewnych odcinkach rzeka zachowała naturalny charakter. Przebieg rzeki charakteryzuje się występowaniem dużych deniwelacji terenu – od 530 do 883 m n.p.m. Rzeka nadal należy do najczystszych rzek na Podhalu.

Zadrzewienia w dolinie rzeki Białki pełnią bardzo ważną rolę lokalnego korytarza ekologicznego – tworzą struktury przestrzenne umożliwiające rozprzestrzenianie się gatunków pomiędzy obszarami węzłowymi oraz terenami przyległymi do nich. Wraz z towarzyszącą im roślinnością tworzą strefę ekotonową

na pograniczu siedlisk o różnym charakterze – na styku wody i lądu, stanowiącą obudowę biologiczną rzeki. Tereny te charakteryzuje bogactwo siedlisk i nisz ekologicznych, stanowiąc o ich uniwersalności i czyniąc je przydatnymi dla migracji różnych organizmów. Wymienić tu można następujące zbiorowiska roślinne:

- zbiorowiska ziołoroślowe reprezentowane m.in. przez ziołorośla lepiężnika wyłysiałego, ziołorośla lepiężnika białego, płaty ziołorośli lepiężnika białego wspólnie ze zbiorowiskiem lepiężnika wyłysiałego, ziołorośla lepiężnika białego przenikające się ze zbiorowiskiem inicjalnym wrześni pobrzeżnej, zbiorowiska tojadu mocnego;
- zbiorowiska łąkowo-pastwiskowe, wśród których wyróżnia się: zbiorowiska na kamieńcach nadrzecznych, łąki i pastwiska użytkowane gospodarczo oraz psiary i borówczyska o charakterze nieużytków;
- zbiorowiska szuwarowe reprezentowane m.in. przez zespół trzciny pospolitej, zespół turzycy dzióbkowatej, zespół sitowia leśnego;
- zbiorowiska kserotermiczne.

W celu zachowania cennego ekosystemu rzeki Białki, projektowane jest utworzenie rezerwatu przyrody „Rzeka Białka”, częściowo obejmującego swym zasięgiem tereny znajdujące się w granicach wsi Białka Tatrzańska i Jurgów.

Obszar rzeki na odcinku od ujścia potoku Leśnickiego do ujścia do Zbiornika Czorsztyńskiego ob-

jęty jest siecią Natura 2000 w ramach Specjalnego Obszaru Ochrony (SOO) – „Dolina Białka” PLH120024, typ ostoi B, powierzchnia 716,3 ha.

Na terenie obszaru Natura 2000 „Dolina Białki” występują m.in. następujące siedliska chronione: 91E0 – łągi wierzbowe, topolowe, olszowe i jesionowe (*Salicetum albo-fragilis*, *Populetum albae*, *Alnion glutinoso-incanae*, olsy źródłiskowe) – ok. 20,2%; 3220 – pionierska roślinność na kamieńcach górskich potoków – ok. 13%; 3240 – zarośla wierzby siwej na kamieńcach i żwirowiskach górskich potoków (*Salici-Myricarietum*, część – z przewagą wierzby) – ok. 5,7%. Rzeka jest ponadto ostoją brzanki – gatunku ryby wymienionej w Załączniku II Dyrektywy Siedliskowej, o bardzo dobrym stanie zachowania. Wzdłuż koryta Białki występują głównie młode łągi olchowe, łągi wierzbowe rzadziej pola uprawne, pastwiska i łąki, w części nieużytkowane. Szerokie kamieniska nadrzeczne są miejscem występowania pionierskiej roślinności (siedliska przyrodniczego o kodzie 3220), z udziałem wrześni pobrzeżnej *Myricaria germanica*. Utrwalone kamienie i większe wyspy porastają zarośla wierzbowe z dominacją wierzby siwej *Salix eleagnos*.

Rzeka Białka wraz z jej obudową biologiczną jest ponadto bogatym siedliskiem zwierząt. W jej rejonie spotkać można gatunki charakterystyczne dla potoków górskich o małym stopniu przekształcenia – o wysokiej klasie czystości wód oraz

Ryc. 1. Rzeka Białka, widok z mostu na drodze prowadzącej z Bukowiny Tatrzańskiej do przejścia granicznego w Jurgowie

Fig. 1. The Białka River, view from the bridge on the road leading from Bukowina Tatrzańska to the border passage in Jurgów

nie przekształconej linii brzegowej. Występuje tu wiele gatunków ryb, między innymi: pstrągi i lipienie oraz bogactwo bezkręgowców i mikroorganizmów dennych, w tym kilka gatunków rzadkich. Rzadkim drapieżnikiem związanym tylko z czystymi wodami jest penetrująca ten odcinek rzeki wydra podlegająca ochronie. Obszar rzeki stanowi ostoję dla gatunków rodzimych, w tym zwłaszcza rzadkich i zagrożonych wyginięciem. Obejmują one głównie stanowiska występowania oraz rozrodu płazów oraz miejsca lęgowe i obszary żerowania ptaków związanych ze środowiskiem nadbrzeżnym i wodnym. Ze środowiskiem wodnym związane są płazy, występują tu między innymi traszka górską, salamandra plamista, kumak górski, żaba wodna. Płazy te związane są z wodnym trybem życia przynajmniej w okresie rozrodu.

Dolina Białki posiada bardzo wysokie walory krajobrazowe. Wśród

czynników wpływających na wyjątkową atrakcyjność krajobrazową można wymienić, m.in.: wspaniałe kamieńce, bystrzyce i roślinność nadrzeczną oraz występowanie w sąsiedztwie rozległych przestrzeni leśnych i rolno-zadrzewionych, tworzących wspaniałą mozaikę, z charakterystycznym dla regionu rozłogiem pól (ryc. 1).

Zagrożenie powodziowe

Flood threat

Wezbrania rzeki obserwowane są w okresie wiosenno-letnim i spowodowane są głównie topnieniem śniegu w górach oraz nawałnymi i długookresowymi deszczami. Charakterystyczną cechą są również duże amplitudy wielkości przepływów. Największy udział w zasila-

niu mają wody deszczowe (ok. 50%). Rejestrowane przepływy maksymalne zdarzają się przeważnie w okresie letnim. Zagrożenie powodziowe obejmuje terasę zalewową i wyżej położone fragmenty terasy nadzalewowej.

Dzięki bardzo dużemu spadkowi (ok. 12%), małemu rozwinięciu krętości rzeki, małemu udziałowi większych dopływów, fale powodziowe są spłaszczone i przemieszczają się bardzo szybko [Prokopczyk 2006]. Powodzie wprowadzają głównie zmiany w obrębie koryta, zmiany w przebiegu nurtu głównego i nurtów pobocznych. Właściwie zasięg wylewu wody Q1% nie wkracza na tereny osiedleńcze wsi i jest ściśle związany z obszarami bezpośrednio związanymi z przebiegiem koryta rzeki Białki. Nie należy jednak bagatelizować rzeki Białki, której cechą charakterystyczną, jak dla potoków podgórskich, są znaczne i nieuregulowane wahania wodostanów, zależne od gwałtowności topnienia śniegów bądź od obfitości opadów w górach.

W związku z wezbraniem wód po długotrwałych opadach dochodzi często do uszkodzenia mostów na rzece. W lipcu 2008 r. po długotrwałych opadach, kiedy znacznie podniósł się poziom wody w Białce, poważnie uszkodzony został most na drodze prowadzącej z Bukowiny Tatrzańskiej w kierunku przejścia granicznego w Jurgowie, oraz zerwany most na drodze powiatowej relacji Nowa Białka – Krępachy.

Walory turystyczne

Touristic values

Dla turystyki krajobraz może pełnić różne funkcje m.in.: estetyczną, poznawczą, (informacyjną), psychologiczną (emocjonalną), rekreacyjną, wypoczynkową, inspirującą, ale i użytkową, ect. Rola ruchu turystycznego ma wpływ na wszystkie dziedziny zagospodarowania przestrzennego oraz sferę społeczną [Myga-Piątek 2006]. Niepokojący jest fakt wzrostu zainteresowania obszarami naturalnymi, objętymi różnymi formami ochrony przyrody, do których zalicza się także dolinę Białki. Turyści poszukując walorów przyrodniczych i krajobrazowych chętnie spędzają czas nad rzeką.

Rzeka stanowi obecnie ważny element w rozwoju turystyki w miejscowości Białka Tatrzańska, szczególnie w okresie letnim. Do Białki od dawna przyjeżdżały grupy kolonijne dzieci, a miejscowość cieszyła się szczególną popularnością także ze względu na przepływającą przez nią rzekę. Także na innych odcinkach rzeki, często w okolicach przepraw mostowych (Brzegi, Czarna Góra), a także w rejonie Polany Podokólne, można zaobserwować turystów korzystających z uroków górskiej rzeki (ryc. 2). Woda w rzece jest bardzo chłodna, jednak w upalne dni nie brak amatorów kąpeli, a na kamieńcu lub w lasach często rozpala się ogniska. Skutki rozwoju turystyki stwarzają zagrożenie dla środowiska przyrodniczego, w tym wpływają na wzrost zanieczyszczenia rzeki

oraz stwarzają zagrożenie dla chronionych siedlisk przyrodniczych.

Życie w sąsiedztwie rzeki

Life in the neighbourhood of the river

Nurt rzeki potrafi być nieobliczalny i to ludzie zmuszeni byli dostosować się do niej. Na uwagę zasługują jednak, ściśle związane z hodowlą owiec, półnaturalne i naturalne zbiorowiska łąkowe i pastwiskowe, których obecność nadaje temu terenowi niezaprzeczalne wartości przyrodnicze, kulturowe i gospodarcze.

W okolicach Jurgowa (ok. 2 km od wsi), przy drodze na Podspady, nad granicznym potokiem Jaworowym i rzeką Białką, zachował się zespół szałasów tworząc niegdyś „wieś letnią”, zamieszkiwaną i użytkowaną od wiosny do jesieni.

Wśród zachowanych w Tatrach i na Podtatrzu takich form osadniczych, jest to największa wieś letnia, licząca początkowo ok. 100, a obecnie ok. 56 szałasów, szop i fenili [Moździerz 2001]. Historia zespołu szałasów sięga XIX w., kiedy to na skutek komasacji gruntów związanej z przyłączeniem dóbr jaworzyńskich do terenów łowieckich wsie Jurgów, Rzepiska, Czarna Góra utraciły prawo wypasu na pastwiskach położonych w Tatrach Jaworzyńskich. Istniejącej wówczas

Ryc. 2. Rzeka Białka w Jurgowie w rejonie Polany Podokólne

Fig 2. The Białka River in Jurgów in the neighbourhood of Podokólne Glade

Gminie Jurgów przypadła m.in. Polana Podokólne, którą podzielono na działki, na którą gospodarze przenieśli swoje *szopy* i *izbice* z ok. 90 polan jaworzyńskich. Wspólne zespoły pasterskie były charakterystyczne dla „prawa węgierskiego”. Szalasy na Polanie Podokólne wpisane są do rejestru zabytków (ryc. 3). Obecnie budynki znajdują się w najlepszym stanie technicznych, obejścia porasta wysoka trawa i krzewy, a teren wchłaniany jest przez parking związany z wyciągiem narciarskim w Jurgowie, zlokalizowanym po drugiej stronie drogi prowadzącej na Podspady. Tereny zlokalizowane w strefach zalewowych rzeki, w obrębie wsi Jurgów, Czarna Góra i Białka Tatrzańska wykorzystywane są głównie jako pastwiska i łąki trwałe.

W Czarnej Górze, w sąsiedztwie Białki, ma swoje osiedle ludność romska. Rejon osady jest terenem zalewowym, zlokalizowanym tuż przy rzece na tzw. *kamieńcu*, na pograniczu wsi Czarna Góra i Bukowina Tatrzańska. Jeszcze kilka lat temu wizerunek osiedla był zupełnie inny, a nazwa „Budy Cygańskie”, trafnie określała jego wygląd. Jak zauważył Adam Bartosz *ten element dziedzictwa Karpat ulega w latach ostatnich przyspieszonej degradacji, a ta degradacja jest głównie efektem poprawy życia mieszkańców cygańskich osad, czy wręcz zatarcia wizerunku nędzy tych ludzi, których warunki bytowania w niektórych przypadkach były i są hańbą dla sąsia-*

Ryc. 3. Jurgów, szalasy pasterskie na Polanie Podokólne

Fig. 3. Jurgów, the shepherds' shelters in Podokólne Glade

dów i władz lokalnych. W osadzie powstały nowoczesne obiekty mieszkalne, które zmieniły ogólny wygląd terenu osiedla nad rzeką, ale przede wszystkim poprawił się poziom życia jej mieszkańców. Osiedla te powstały bowiem zawsze spontanicznie [Bartosz 1974, 2004] sytuowane m.in.: na terenach zalewowych, na pograniczach wiosek, rozrastały się w sposób absolutnie nie kontrolowany przez jakiegokolwiek urzędy do spraw budowlanych. Naturalnie, o jakiegokolwiek uzgodnienia czy pozwolenia nigdy się nie zwracano. W efekcie powstały osady przypadkowo wznoszonych domów, wcześniej głównie jednoizbowych, ewentualnie dwuizbowych, bez sieni. Przy wznoszeniu tych chat stosowano najprostszy budulec, często rozbiórkowy. Ściany wznoszono z cienkich bali, rzadko od zewnątrz wylepiało gliną, częściej ocieplając je kałkami desek, papy, blachy itp. Je-

dyną regułą, jaką daje się zauważyć, jest wznoszenie domów tak, by ich skupisko tworzyło coś w rodzaju uliczki czy placu, z wejściami usytuowanymi w tą właśnie stronę. Także w Czarnej Górze można zidentyfikować uliczki prowadzące do wnętrza osady, oddające klimat minionych lat (ryc. 4). Położenie osady w sąsiedztwie rzeki jest powodem podtopień zdarzających się tutaj dość często.

Rzeka Białka była niegdyś wykorzystywana jako siła napędowa w tartakach i młynach wodnych. Obecnie w Jurgowie i w Bukowinie Tatrzańskiej funkcjonują tartaki, których siłą napędową jest woda z rzeki doprowadzona specjalnie do tego celu wykopaną odnogą. W Jurgowie odnoga ta nazywana jest „Przykopą”, w Bukowinie Tatrzańskiej – „Młynówką”.

W Jurgowie, w najlepszych latach rzeka napędzała tartak, dwa młyny, folusz oraz elektrownię wod-

Ryc. 4. Osada Romów w Czarnej Górze

Fig. 4. Czarna Góra, a Romany settlement

ną. Obecnie działa tylko tartak, jednak ze względu na zbyt wolną pracę korzysta z niego coraz mniej ludzi.

W okresie zimowym woda z Białki wykorzystywana jest do naśnieżania stoków narciarskich, co zwiększa atrakcyjność tras zjazdowych, utrzymuje i wydłuża sezon narciarski. Pobór wody dla celów zasilania armatek śnieżnych ustawianych na stoku odbywa się m.in. dla celów naśnieżania stoku narciarskiego w Jurgowie oraz w licznych wyciągów w Białce Tatrzańskiej.

Architektura i planowanie przestrzenne

Architecture and spatial planning

Poza osadą Romów w Czarnej Górze, właściwie brak zainwestowania w sąsiedztwie rzeki. Obowiązujące w gminie Bukowina Tatrzańska dokumenty planistyczne (*Zmiany Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bukowina Tatrzańska dla wsi Białka Tatrzańska, Czarna Góra, Jurgów oraz Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego wsi Jurgów i Czarna Góra*) starają się chronić rzekę przed presją inwestowania. Z drugiej strony, biorąc pod uwagę górski, często nieobliczalny żywioł wody, wprowadzenie zakazu zabudowy w terenach zagrożonych zale-

waniem jest niezbędnym elementem ochrony życia mieszkańców. Na terenie miejscowości Białka Tatrzańska, obszary zagrożone powodzią występują we wschodniej części wsi, w bezpośrednim sąsiedztwie koryta rzeki Białki, na terenie miejscowości Czarna Góra oraz Jurgów – w zachodniej części wsi także w bezpośrednim sąsiedztwie koryta rzeki. Zagrożenie powodzią nie obejmuje istniejących terenów osiedleńczych i nie stanowi istotnej bariery rozwoju wsi. W *Studium*, poza istniejącymi terenami sportowo-rekreacyjnymi (boisko sportowe i amfiteatr), nie przewiduje się lokalizacji zainwestowania w granicach obszarów bezpośredniego zagrożenia powodzią wodami $Q=1\%$.

Ustalenia planów miejscowych dla terenu wód śródlądowych płynących – rzeka Białka, są dość ogólne. Teksty planów ustalają przede wszystkim przebieg rzeki zgodny z ewidencją gruntów, w którym korekty rzeczywistego przebiegu rzeki wynikają ze zmian wywołanych

zwiększonymi przepływami wód, wprowadzają także obowiązkowe utrzymanie koryt w stanie naturalnym oraz zespołów łęgowych, poza terenami przepustów pod drogami. Ochrona środowiska przyrodniczego w planach miejscowych odnosi się do obszarów bezpośredniego zagrożenia powodzią wyznaczonych na podstawie strefy wezbrania powodziowego $Q=1\%$ określonej w sporządzonym przez Dyrektora Regionalnego Zarządu Gospodarki Wodnej w Krakowie *Studium określającym granice obszarów bezpośredniego zagrożenia powodzią dla terenów nieobwałowanych w zlewni górnego Dunajca do ujścia Popradu*. Tereny te oznaczone są na rysunkach planów symbolem ZZ, a teksty planów odwołują do odrębnych przepisów: „obowiązują nakazy, zakazy, ograniczenia i dopuszczenia wynikające z przepisów odrębnych dotyczących ochrony przeciwpowodziowej”.

Przebiegająca niegdyś wzdłuż rzeki granica, odegrała jednak niebagatelne znaczenie w kształtowa-

niu się stylów architektonicznych. Na omawianym terenie ścierały się różne kultury osadnicze: od południa kultury słowacka, niemiecka i węgierska, od północy – polska. We wsiach położonych „za rzeką”, na Spiszu, ukształtował się styl architektoniczny właściwy dla Spisza, natomiast na terenach należących niegdyś do Galicji – styl podhalański.

Obecnie teren gminy zdominowany jest przez wpływy podhalańskie, następuje także charakterystyczna dyfuzja kultury podhalańskiej i spiskiej. We wsiach: Jurków, Rzepiska, Czarna Góra (ryc. 5), Brzegi mocno zaznaczają się wpływy spiskie. Odmienność budynków polega przede wszystkim na pojawianiu się od końca XIX wieku domów tynkowanych oraz murowanych (z uwagi na węgierskie przepisy przeciwpożarowe) oraz stosowanie dachów dwuspadowych

z balkonikami w szczytach. Inne jest zdobienie deskowaniem ścian i szczytów oraz zdobienie balkonów (drobnoelementowe) i ażurowe wycięcia balustrad. Niestety, te odmienności zaczynają się zacierać w czasach współczesnych. Dotyczy to przede wszystkim polskiego Spisza, gdzie pojawiają się formy budownictwa właściwe dla stylu podhalańskiego.

Potencjał przyrodniczy i kulturowy Spisza jest na tyle cenny, iż od wielu lat postuluje się poszerzenie zakresu formy ochrony środowiska przyrodniczo-kulturowego poprzez utworzenie Parku Krajobrazowego Spisza, którego zasadniczym zadaniem byłaby ochrona przed nasilającą się antropopresją poprzez m.in. ochronę i odtworzenie unikalnych walorów środowiska kulturowego Polskiego Spisza.

Podsumowanie

Conclusion

Dolina rzeki Białki posiada wysokie walory krajobrazowe ze wspaniałymi kamieńcami, bystrzycami i roślinnością nadrzeczną. Analiza dokumentów planistycznych ujawniła, że ochrona tych unikalnych walorów przyrodniczych i krajobrazowych odgrywać priorytetową rolę w planowaniu rozwoju przestrzennego wsi zlokalizowanych wzdłuż rzeki. Pomimo presji inwestycyjnej w gminie, ustalenia zawarte w obowiązujących dokumentach planistycznych, uwzględniają konieczność ochrony walorów przyrodniczych ciągu ekologicznego rzeki Białki, jak i występujące tam zagrożenia powodziowe. Budownictwo zlokalizowane w terenach zagrożonych podtapianiem i zalewaniem wodami powodziowymi związane jest jedynie z osadą Romów w Czarnej Górze, która powstała jednak na tych terenach, jako samowola budowlana, w minionym stuleciu na tzw. *kamieńcu*.

Analiza ujawniła, że rzeka posiadała niegdyś dużo większe znaczenie gospodarcze. Nurt rzeki wykorzystywany był jako siła napędowa w młynach, tartakach i foluszach. Obecnie ta forma działalności zanika, a istniejące tartaki często zasilane są energią elektryczną. Rzeka i jej otoczenie zyskały natomiast, jako miejsce potencjalnego spędzania wolnego czasu. Wysokie

Ryc. 5. Czarna Góra, stara zabudowa wsi

Fig. 5. Czarna Góra, old village developments

walory przyrodnicze i krajobrazowe rzeki oraz wysoki stopień naturalności, jakim charakteryzuje się Białka wzmagają ruch turystyczny. Niestety stwarza to zagrożenie dla siedlisk przyrodniczych występujących wzdłuż rzeki.

Analizując historię regionu Podhala i Spisza, należy zauważyć, że przebiegająca niegdyś wzdłuż rzeki granica odegrała niebagatelne znaczenie w kształtowaniu się stylów architektonicznych. We wsiach położonych „za rzeką”, na Spiszu, ukształtował się styl architektoniczny właściwy dla Spisza, natomiast na terenach leżących w rejonie Bukowiny Tatrzańskiej i Białki Tatrzańskiej – styl podhalański. W miejscowościach Jurgów i Czarna Góra zachowały się zespoły osadnicze z zachowanymi obiektami budownictwa regionalnego i charakterystycznymi elementami kultury materialnej wsi spiskich, którym towarzyszą cenne okazy drzew oraz przydrożne kapliczki. Niestety te odrębności choć jeszcze czytelne, ulegają zacieraniu.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Maria Heldak

Katedra Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Department of Spatial Management
Wrocław University of Environmental and Life
Sciences

Literatura

1. Bartosz A., 1974, *Chaty za wsią. W sprawie ochrony zabytków budownictwa cygańskiego* [w:] „Ochrona Zabytków”, nr 27, z. 2, s. 129–133.
2. Bartosz A., 2004, *Nie bój się Cygana*, Fundacja Pogranicze, Program Wydawniczy, Sejny, s. 94 i in.
3. Gacka-Grzesikiewicz E., 2000, *Różnorodność biologiczna dolin rzecznych* [w:] „Przyroda polska”, Warszawa, nr 10/2000.
4. Hełdak M., 2009, *Działania na rzecz ochrony krajobrazu kulturowego w strefie pogranicza polsko-słowackiego* (w druku).
5. Kistowski M., 2003, *Regionalny model zrównoważonego rozwoju i ochrony środowiska Polski a strategię rozwoju województw*, Uniwersytet Gdański, Bogucki Wyd. Nauk., Gdańsk – Poznań, s. 45.
6. *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Czarna Góra – gmina Bukowina Tatrzańska*, uchwała nr XLIII/344/2006 Rady Gminy Bukowina Tatrzańska z dnia 27.10.2006 r.
7. *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Jurgów II – gmina Bukowina Tatrzańska*, uchwała nr VI/33/2007 Rady Gminy Bukowina Tatrzańska z dnia 11.04.2007 r.
8. Moździerz Z., 2001, *Niebieskim szlakiem zabytków „Muzeum Przestrzennego”*, Muzeum Tatrzańskie, Zakopane, s. 155.
9. Myga-Piątek U., 2006, *Krajobraz kulturowy jako walor i produkt turystyczny – problemy oceny i ochrony*

[w:] „Problemy ekologii krajobrazu”, Lublin, t. 18, s. 201–212.

10. Prokopczuk Piotr, 2006, *Prognoza oddziaływania na środowisko dla projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Jurgów I, gmina Bukowina Tatrzańska* (maszynopis), Nowy Sącz.

11. *Zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bukowina Tatrzańska dla obszaru obejmującego wieś Białka Tatrzańska*, Uchwała Nr XXXVII/295/2006 z dnia 21.04.2006 r.

12. *Zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bukowina Tatrzańska dla obszaru obejmującego wieś Czarna Góra*, Uchwała Nr XLI/330/2006 Rady Gminy Bukowina Tatrzańska z dn. 28.09.2006 r.

13. *Zmiana studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Bukowina Tatrzańska dla obszaru obejmującego wieś Jurgów*, Uchwała Nr IV/23/2007 Rady Gminy Bukowina Tatrzańska z dn. 30.01.2007 r.

Przemiany krajobrazu wsi Bielice w Sudetach Wschodnich

Hanna Ojrzynska

Landscape's
Transformation
in the Village
of Bielice in the
Eastern Sudetes

Wstęp

Introduction

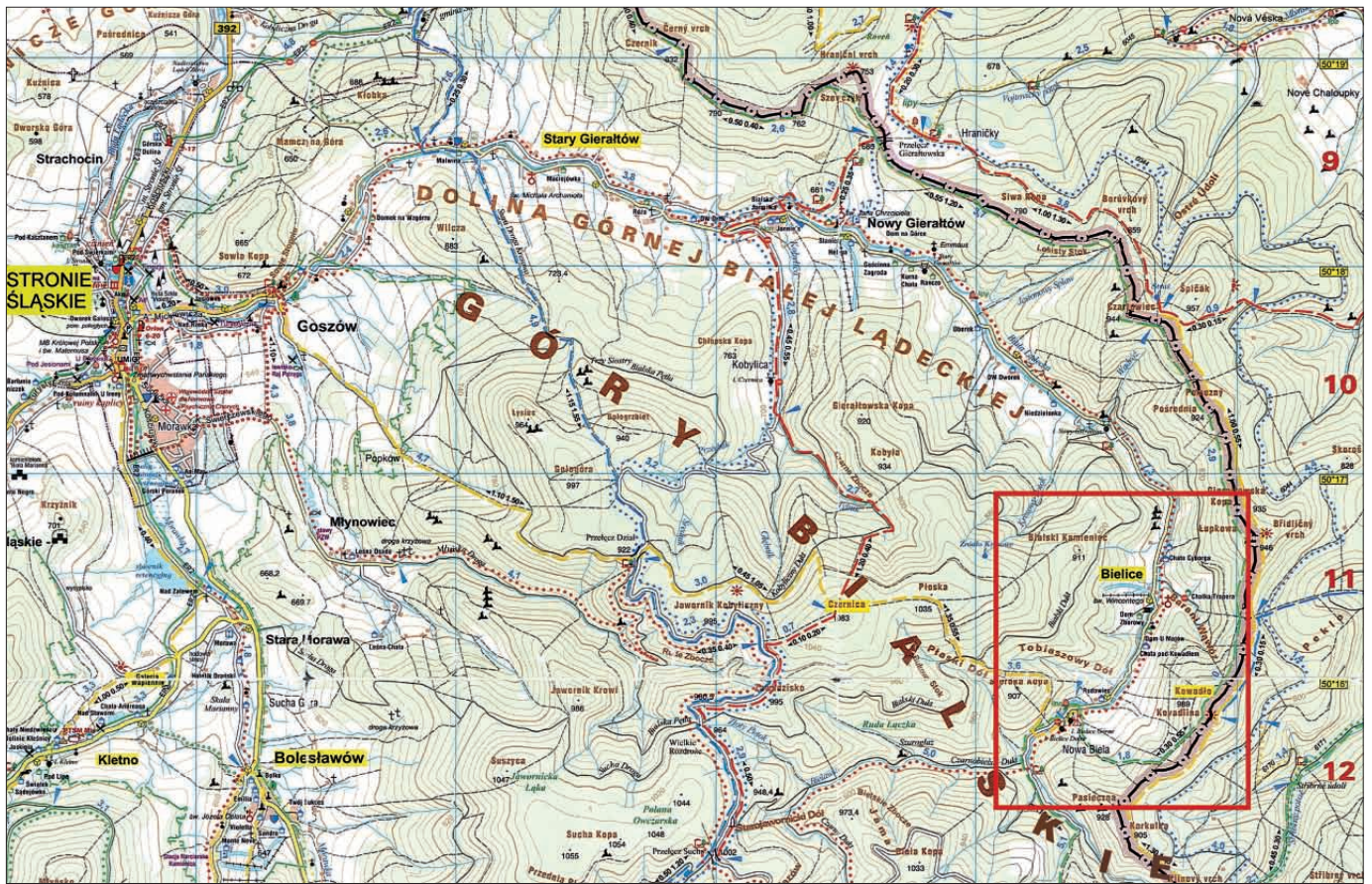
Krajobraz wsi górskiej jest często malowniczym, harmonijnym sprzężeniem krajobrazu naturalnego z kulturowym. Odzwierciedla on lokalne osobliwości przyrodnicze i miejscowe cechy kulturowe. Te ostatnie są zazwyczaj charakterystyczne dla regionu, ale niekiedy bywają też odrębne i unikatowe – gdy piętno wyciska na nich specyfika kulturowa osadników z innych regionów lub krajów. W Sudetach Zachodnich takim przykładem są wsie lub przysiółki kształtowane przez osadników tyrolskich (Mysłakowice, Borowice w Kotlinie Jeleniogórskiej) oraz tkaczy i górników walońskich. Wzbogacają one wcześniejsze osadnictwo słowiańskie i późniejsze Niemców sudeckich, które wywarło decydujący wpływ na regionalną architekturę oraz zachowane w wielu miejscach do dzisiaj ciekawe i harmonijne relacje krajobrazu naturalnego i kulturowego. Podobne, choć nieco inne cechy kulturowe, wywodzące się także najczęściej ze skrzyżowania wpływów czeskich, austriackich i niemieckich wzbogaciły przez wieki krajobraz widzialny wsi Sudetów Środkowych i Wschodnich. Wśród nich niezwykle urodą wyróżniają się górskie miejscowości ziemi kłodzkiej tworzone od średniowiecza przez osadnictwo rolnicze lub górnicze na prawie niemieckim lub walońskim.

Wyidealizowany, mityczny obraz górskich krajobrazów rustykalnych jest obecny nie tylko w literaturze i sztuce [Kolbuszewski 2005], ale funkcjonuje również w świadomości społecznej jako wyraz tęsknoty za światem harmonii przestrzennej i piękna. Współczesna wieś sudecka, aby sprostać życiowym potrzebom jej mieszkańców, nie może jednak być skansenem. Tak jak i w przeszłości, musi odpowiednio dostosować się do zmieniającej się rzeczywistości społeczno-gospodarczej i kulturowej, a zatem podlegać także pewnej ewolucji krajobrazowej. Nie musi to jednak oznaczać zniszczenia tradycji miejsca i podstawowych cech, ukształtowanego przez stulecia i zmienne dzieje regionu, jej krajobrazu widzialnego. Niezbędnym krokiem ku temu jest prawidłowa inwentaryzacja i analiza krajobrazowa regionu. Daje ona wiedzę i takie argumenty, które pozwolić powinny właściwie unormować proces współczesnych zmian krajobrazowych oraz przeciwdziałać jego ewentualnym negatywnym skutkom.

Metodyka badań

Methods of research

W pracy, na podstawie kompleksowych badań terenowych i kartograficznych, przeanalizowano przemiany unikatowego krajobrazu malowniczo położonej, z dala od uczęszczanych dróg, starej wsi sudeckiej Bielice. W warunkach

wąskich i głębokich górskich dolin rzecznych, a do takich zaliczyć należy dolinę Górnej Białej Łądeckiej, w której położona jest wieś (ryc. 1), w okresie lokacji wsi sudeckich (XIII–XVI w.) był rozwój miejscowości wzdłuż cieków, łanowy podział gruntów i łańcuchowy układ zabudowy. Modyfikacje pierwotnego układu wywoływały zmiany ustroju społecznego, poziomu rozwoju gospodarczego, uwarunkowania polityczne i kulturalne, zaliczane do tzw. czynników historycznych, gdyż osadnictwo z regionalną zabudową wiejską są przejawem kultury zamieszkującej je ludności [Trocka-Leszczynska 1995]. Nawiązując do powyższych czynników ewolucja krajobrazu Bielice w niniejszej pracy odniesiona została do przemian struktury funkcjonalno-przestrzennej miejscowości.

Powojenna historia Bielice obfitowała w szereg czynników odpowiedzialnych za modyfikację krajobrazu widzialnego wsi. W ostatnich latach, w grożącej niegdyś całkowitym wyludnieniem wsi, wyraźnie zarysował się trend związany z rozwojem bazy turystycznej, a w szczególności zabudowy letniskowej. Pozytywne pod względem gospodarczym trendy niosą jednak ze sobą ukryte zagrożenia wobec harmonijnego i „swojskiego” krajobrazu wsi, a zwłaszcza jego kulturowych wyznaczników.

Intensywność tych przemian skłoniła do oceny obecnego krajobrazu Bielice w kontekście zachowania regionalnego charakteru wsi sudeckiej. Szczególną uwagę poświęcono nowej zabudowie Bielice, zwracając uwagę na wynikające z niejed-

noznaczności legislacyjnych, zagrożenia układu i fizjonomii wsi poprzez rozwój obcej, zrywającej harmonię z otoczeniem zabudowy.

Rozpoznanie istniejącej struktury funkcjonalno-przestrzennej oparto o inwentaryzację terenową Bielice. Ważne źródło aktualnej informacji stanowiły także uzyskane w Urzędzie Miasta i Gminy Stronie Śląskie dokumenty planistyczne: strategie i koncepcje zagospodarowania badanego terenu oraz zapisy Miejscowego Planu Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Stronie Śląskie. Podstawowe źródła danych demograficznych i gospodarczych obejmowały informacje statystyczne gromadzone przez GUS i udostępniane na stronach Banku Danych Regionalnych bądź Biuletynu Informacji Publicznej. Zmianę układu prze-

Ryc. 1. Położenie obszaru badań (źródło: *Mapa turystyczna Ziemia Kłodzka w skali 1:75 000; PLAN Jelenia Góra 2003*)

Fig. 1. Localization of research area (source: *Mapa turystyczna Ziemia Kłodzka scale 1:75 000; PLAN Jelenia Góra 2003*)

strzennego wsi przeanalizowano wykorzystując dostępne materiały kartograficzne w postaci map topograficznych w podziałce 1: 10 000 (arkusz 483.114 *Nowy Gierałtów*, 1989), przedwojennych, niemieckich map topograficznych w podziałce 1: 25 000 (Meßtischblätter: arkusz 5768 *Bielendorf* i 5767 *Wilhelmsthal*, 1936) oraz pomocniczo zbioru map turystycznych (*Masyw Śnieżnika, Góry Bialskie, Góry Złote, Krowiarki*, 1: 40 000, 2008; *Trasy rowerowe Ziemi Kłodzkiej. Część Południowa*, 1: 75 000, 2006).

Uwarunkowania przyrodnicze i kulturowe krajobrazu wsi Bielice

Natural and cultural determinations of Bielice village's landscape

Położona w przygranicznej, północno-wschodniej części gminy Stronie Śląskie w powiecie kłodzkim wieś Bielice powstała na początku XVII wieku (około 1606 roku) jako osada leśna i najwyżej położona miejscowość w dolinie Górnej Białej Łądeckiej. Teren ten zaliczany jest do fizyczno-geograficznej jednostki Sudetów Wschodnich i stanowi część Gór Złotych.

W rzeczywistości górny bieg rzeki Białej Łądeckiej oddziela od sie-

bie masywy Gór Złotych i Gór Bialskich, tworząc wąską i głęboko wciętą dolinę. Podłożem jest tu skomplikowana struktura geologiczna metamorfiku łądecko-śnieżnickiego złożonego w głównej mierze z łupków metamorficznych, amfibolitów i gnejsów gierałtowskich o zróżnicowanej odporności, co spowodowało powstanie dużych, miejscami ponad 200 metrowych, deniwelacji między dnem doliny a otaczającymi ją wzniesieniami. Rozwój osadnictwa w dolinie możliwy był z uwagi na jej rozszerzenie w miejscu gdzie rzeka zmienia swój bieg z niemal równoleżnikowego na południkowy. W miarę nasilenia trzebieży lasu, Bielice rozwijały się stopniowo w górę doliny, wychodząc swym zasięgiem także poza naturalne rozszerzenie (kolonia Nowa Biela).

Naturalny krajobraz dna doliny Górnej Białej Łądeckiej stanowiły zbiorowiska ziołorośli górskich przeplatane łąkami wierzbowymi, topolowymi, olszowymi i jesionowymi, natomiast stoki porośnięte były lasami mieszanymi dolnoreglowymi z przewagą buka i świerka. Wyręby lasów w trakcie akcji kolonizacyjnej i późniejsza gospodarka leśna doprowadziły do znacznego podwyższenia dolnej granicy lasów, których dotychczasowy obszar objęły świeże górskie łąki użytkowane jako pastwiska. Pierwotny łanowy podział gruntów determinował regularny podział i swoistą rytmikę w krajobrazie wsi – zabudowa lokalizowana była łańcuchowo po obu stronach głównej i równole-

głej do biegu rzeki drogi, natomiast poszczególne łąny oddzielone były biegnącymi w górę stoków drogami gospodarczymi. W bezpośrednim sąsiedztwie zabudowań pojawiły się rośliny synantropijne i ruderalne, spośród których najbardziej charakterystyczne są dziś częściowo zdziczałe drzewa i krzewy owocowe.

Przez wieki w krajobrazie kulturowym Bielice wykształciły się cechy świadczące o powiązaniu obszaru z otoczeniem i tradycją. Wrazem przystosowania do morfologii terenu stał się łańcuchowy układ wsi (ryc. 2), a regionalizm kulturowy uwidacznia się w jej krajobrazie głównie poprzez tradycyjną architekturę zabudowy. Wiele budynków zachowuje tu czystą formę ar-

Ryc. 2. Rozwinięty łańcuchowy układ wsi Bielice na pocz. XX w. (źródło: <http://www.bielice.info.pl/>; maj 2009)

Fig. 2. Developed chain structure of Bielice village at the beginning of the 20th century (source: <http://www.bielice.info.pl/>; May 2009)

Ryc. 3. Przykłady regionalnej architektury Bielic

Fig. 3. Examples of regional architecture, Bielice village

chitektonicznego regionu sudeckiego (ryc. 3), charakteryzuje je przysadzista, prosta i zwarta bryła i rozwiązanie detali, stanowiące przystosowanie do warunków ostrego górskiego klimatu. Powszechne jest użycie rodzimych materiałów: łatwo dostępnego drewna, a w podmurówkach charakterystycznego dla Bielic łupka krystalicznego. W większości budynków obserwuje się grube wieńcowe ściany (z których nawietrzne

są oszalowane), małe otwory okienne, stromy dwuspadowy dach i wysunięte okapy. Naturalnym jest też połączenie funkcji mieszkalnej, inwentarskiej i gospodarczej pod wspólnym dachem. Oprócz cech typowych na obszarze badań wyróżnić można rozwiązania i detale charakterystyczne tylko dla ziemi kłodzkiej i będące często efektem silnych wpływów kultury czeskiej, jak ganki podcieniowe czy galerie.

Przemiany krajobrazu do drugiej wojny światowej

Landscape changes before the Second World War

Różnorodne źródła dowodzą bogatej historii Bielic, co owocowało ciągłymi zmianami w krajo-

brazie widzialnym wsi. Od momentu wydzielenia pierwszych 35 działek wieś stopniowo powiększała się, co wiązało się z dalszą ekspansją zabudowy w górę biegu rzeki. W 1799 roku wzniesiono kościół p.w. Najświętszej Marii Panny z Góry Karmel (dziś p.w. Św. Wincentego i Św. Walentego), który z uwagi na centralne położenie i obecność wieży dzwonnicy stał się przestrzenną dominantą wśród pozostałych budynków Bielicy. Pod koniec XVIII wieku w górnym biegu rzeki powstała kolonia Nowa Biela. Początkowo dominującą funkcję wsi stanowiło rolnictwo, jednakże od początku XIX wieku większość mieszkańców zatrudniona była przy obróbce drewna. Warto zaznaczyć, że to w Bielicach urodził się wybitny barokowy rzeźbiarz Michael Klahr, którego rzeźby zdobią dziś okoliczne ziemie. W samych Bielicach oznakami przemian funkcjonalnych w krajobrazie stały się lokalizowane w tym czasie tartaki, potażarnia i gonciarnia. Silny rozwój miejscowości związany był wówczas z osobą królowej Marianny Orańskiej – niezwykle gospodarnej właścicielki dóbr strońskich. W połowie XIX wieku zabudowa wsi połączyła się z zabudową sąsiedniego Nowego Gierałtowa czyniąc Bielice jedną z większych osad doliny.

Zachwył Marianny Orańskiej nad pięknem otaczającego krajobrazu zaowocował wzrostem zainteresowania obszarem przez pierwszych turystów. Głównym miejscem wędrówek stała się położo-

na na południowy-zachód od Bielicy Puszcza Śnieżnej Białki. Z czasem, w drugiej połowie XIX wieku Bielice znane były jako popularna miejscowość turystyczna i letniskowa. W 1880 roku liczba ludności osiągnęła najwyższą wartość – 490 osób. We wsi powstała, opisywana w przewodnikach turystycznych, gospoda udostępniająca miejsca noclegowe. Pomimo rozpoczętego na początku XX wieku odpływu ludności z przeludnionych sudeckich wsi, miejscowość wciąż uchodziła za atrakcyjny ośrodek wypoczynkowy i narciarski. Po pierwszej wojnie światowej wybudowano tu tor saneczkowy i skocznię narciarską, a miejsca noclegowe oferowały 4 gospodarstwa, schronisko młodzieżowe oraz duże schronisko „Saalwiesenbaude” [Słownik... 1993].

Analiza krajobrazu widzialnego z zachowanych przedwojennych map topograficznych *Meßtischblatt* (z 1936 r.) wskazuje na silnie rozwinięty układ łańcuchowy wsi (ryc. 5a). Zabudowa Bielicy zlokalizowana była w większości wzdłuż głównego biegu rzeki Białej Łądeckiej. Układ zabudowy odznaczał się znaczną zwartością począwszy od kolonii Nowej Bieli, aż po kraniec wsi bliski terenom miejscowości Nowy Gierałtów. Kilka budynków zlokalizowano ponadto w bocznej dolinie stanowiącej obszar źródliskowy prawobrzeżnego dopływu Białej Łądeckiej. Zdecydowaną większość zabudowań usytuowano w sposób kalenicowy w stosunku do biegu rzeki i głównej dro-

gi. Większość stanowiły także typowe dla górskiego regionu sudeckiego obiekty łączące pod jednym dachem funkcję mieszkalną z gospodarczą, o czym świadczą wydłużone obrysy budynków, pozbawionych innych obiektów w swym najbliższym otoczeniu. Jedynie w dwóch gospodarstwach budynki usytuowane są wobec siebie naprzeciwległe, tworząc charakterystyczny czworobok.

Obszary gospodarki hodowlano-rolnej zajmowały większą część stoków doliny Bielicy, a granica rolno-leśna przebiegała na wysokości od 800 do 860 m n.p.m. (ryc. 4, ryc. 5a). Potwierdzeniem prowadzenia wtedy intensywnej działalności rolnej była ponadto obecność 4 młynów wodnych zlokalizowanych w centralnej i górnej części wsi oraz gęsta sieć dróg gospodarczych położonych w górę stoków, wzdłuż obszarów gospodarki hodowlano-rolnej. Na podstawie przedwojen-

Ryc. 4. Wtórna sukcesja leśna na nieużytkowanych pastwiskach

Fig. 4. Repeated forest succession on unused pastures

nych zdjęć autorce udało się zlokalizować w bliskiej odległości od kościoła schronisko „Saalwiesenbaude”, które było istotnym wyrazem turystycznej funkcji wsi. Niestety, lokalizacja na mapie toru saneczkowego, skoczni narciarskiej, schroniska młodzieżowego, gospody czy sklepu towarowego nie powiodła się.

Obszar kolonii Nowa Biela, w przeciwieństwie do Bielic, nie posiadał dużego areалу pól, co było wynikiem zbyt stromych stoków doliny (ryc. 5a). W efekcie zagospodarowane zostało dno doliny skupiające w jednej części zabudowę mieszkalną i kaplicę, w drugiej zaś tereny pastwisk i łąk. Dostęp do wąskich pól możliwy był z drogi głównej, dlatego nie rozwinęła się tu typowa dla Bielic sieć dróg gospodarczych. Z uwagi na korzenie osady związane z gospodarką leśną, w okolicy występowała gęsta sieć dróg leśnych, wyko-

rzystywanych następnie w celach turystycznych, zwłaszcza na trasie wyprowadzającej do Puszczy Śnieżnej Białki.

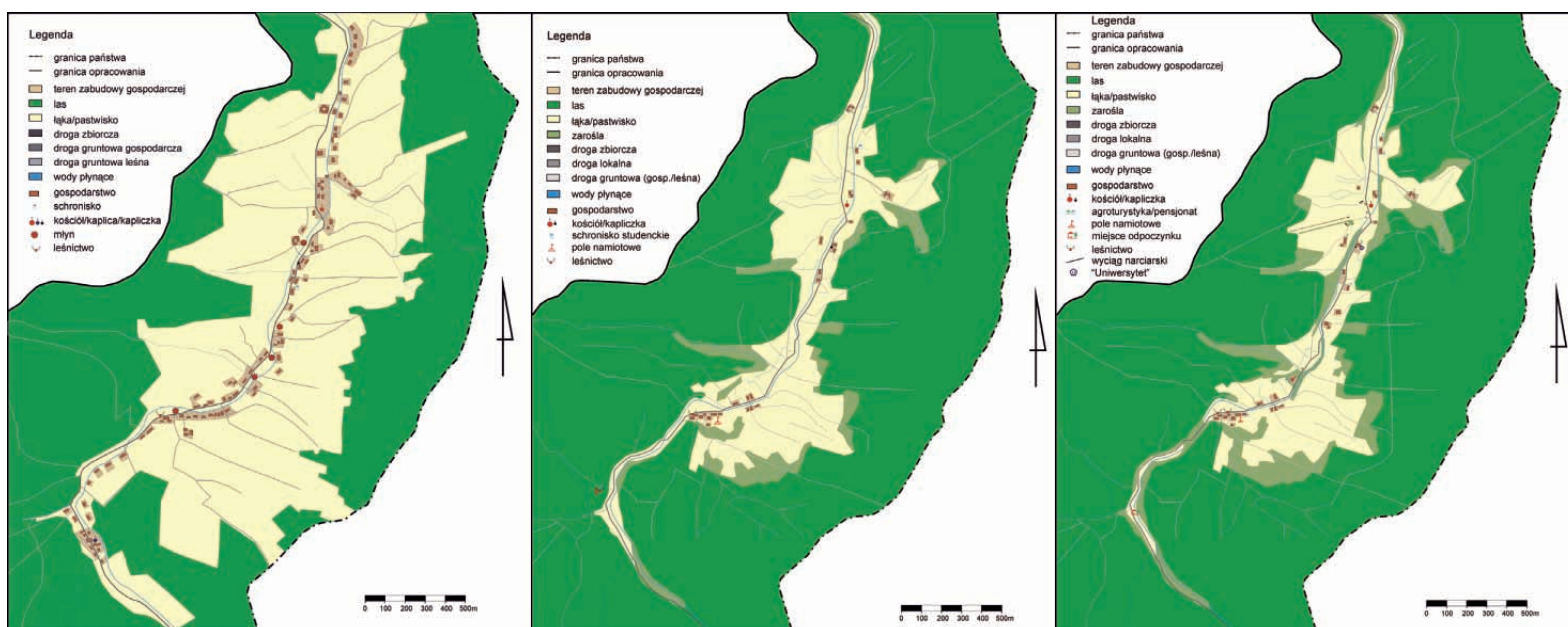
Okres od 1945 do 1990 roku

Period from 1945 to 1990

Po drugiej wojnie światowej wieś Bielice wraz z Nową Bielą podupadła. Osiedliło się tu zdecydowanie mniej mieszkańców niż było ich przed wojną. W ramach porównania zestawień można liczbę 368 osób w 1933 roku do zaledwie 46 w 1950 roku. Surowość klimatu sprawiała, że samo rolnictwo nie dawało możliwości utrzymania ludności, która dodatkowo nie nawiązała do sprawdzonych, niemieckich tradycji lokalnego gospodarowania. Większość mieszkańców pracowała w lasach bądź do-

jeżdżała do pracy w Stroniu Śląskim i dalszych miejscowości. W pierwszych latach po wojnie wieś była dotkliwie szabrowana przy milczącej zgodzie władz. Wojsko, które do lat 50. XX wieku pilnie strzegło obszarów przygranicznych, regularnie usuwało niezasiedlone i podupadające domy. Pomimo podejmowanych w latach 50. tegoż wieku prób ożywienia ruchu turystycznego (np. „Rajdy Białskie”), wieś szybko wyludniała się. W 1985 roku Bielice zamieszkiwały 22 osoby, przy czym ich obecność warunkowana była w głównej mierze istnieniem we wsi dwóch leśnictw: Bielice Dolne i Bielice Górne. W kolonii Nowa Biela jedynym zachowanym obiektem przez długi czas pozostawał właśnie budynek leśnictwa [Słownik... 1993].

Efekt wieloletnich zmagania mieszkańców z trudną powojenną rzeczywistością zaznaczył się wy-

Ryc. 5. Krajobraz kulturowy wsi Bielice, od lewej stan z roku: 1936 (a), 1986 (b) i 2008 (c) (oprac. autorka na podstawie map topograficznych Meßtischblatt (1:25 000) z 1936 roku: arkusz 5768 Bielendorf i 5767 Wilhelmsthal; mapy topograficznej 1:10 000 z 1986 roku (układ 1965): arkusz 483.114 Nowy Gieraltów; inwentaryzacji terenowej z 2008 r. oraz zdjęć satelitarnych z Google Earth)

Fig. 5. Cultural landscape of Bielice village, from the left the situation from: 1936 (a), 1986 (b) and 2008 (c)

rażnie w krajobrazie Bielic. Analizując materiały kartograficzne z połowy lat 80. XX wieku w zestawieniu z mapami przedwojennymi (ryc. 5b) we wsi można zaobserwować bardzo wyraźne przerzedzenie łańcuchowego układu zabudowy spowodowane silnym wyludnieniem i degradacją opuszczonych domostw. Największa redukcja dotyczyła środkowej oraz północnej części wsi. W części południowej, w okolicach leśnictwa układ pozostał stosunkowo zwarty i tu też zlokalizowano pierwszy i do połowy lat 80. ubiegłego wieku jedyny, nowy budynek w powojennej historii wsi. Diametralne zmiany w krajobrazie wywarło odejście od rolniczego sposobu użytkowania ziemi. Stopniowo zachodząca wtórna sukcesja leśna obejmująca wkroczenie na tereny pastwisk pojedynczych drzew i zarośli, które z czasem zamieniały się w zwarty las (ryc. 4, ryc. 5b), zaowocowała wyraźnym obniżeniem granicy rolno-leśnej do wysokości 700–750 m n.p.m., a miejscami do 700 m n.p.m. Powolnemu zatarciu uległ ponadto pierwotny układ dróg gospodarczych. W północnej części wsi, na terenach leśnych będących niegdyś pastwiskami i gruntami rolnymi, zaznaczały się one jeszcze w postaci płytkich wąwozów bądź dróg nie mających wyraźnego początku na terenach wsi, w lesie natomiast przybierających kształt krótszych i dłuższych odcinków urywających się niespodziewanie dróg leśnych. Dodatkowo w północno-wschodniej części wsi

Ryc. 6. Przykłady nowej zabudowy we wsi Bielice

Fig. 6. Example of new building in the village of Bielice

uwidoczniła się nowa, trawersująca stok na wysokości 800 m droga, która nawiązywała do przebiegu przedwojennej granicy rolno-leśnej. Pierwotny układ dróg leśnych nie uległ diametralnym zmianom, w związku z kontynuowaną po wojnie gospodarką leśną.

Przemiany po 1990 roku

Changes after 1990

Wydarzenia lat 80. XX wieku zadecydowały o stopniowym wzroście zainteresowania Bielicami. W 1981 roku teren wsi znalazł się w obrębie nowo utworzonego Śnieżnickiego Parku Krajobrazowego. Kilka lat później „Almatur” przy Politechnice Wrocławskiej, uruchomił w Bielicach pierwsze schronisko studenckie (bazę studentów Wydziału Cybernetyki) – „Chatę Cyborga”, a we wsi osiedlili się ludzie ze środowiska zboru baptystów. Z czasem wieś zaczęła stawać się miejscem kultowym i celem wypraw turystycznych polskiej elity intelektualnej. Opuszczone, lecz jeszcze nie całkiem zrujnowane chałupy zostały wykupione i stopniowo wyremontowane przez osiedlających się w tych stronach mieszkańców miast, zwłaszcza przybyszów z Wrocławia. Bliiskość granicy i „odludzie” sprzyjały przemysłowi „wywrotowych” materiałów czy przerzutom opozycjonistów, dlatego Bielice stały się miej-

scem działań konspiracyjnych przeciw ówczesnej władzy. We wsi zamieszkali wówczas między innymi późniejszy poseł Stanisław Tomkiewicz i opozycyjny polityk Janusz Romaniszyn. Bywali tu też znani intelektualiści, głównie literaci i przedstawiciele świata polityki, optujący za zbliżeniem polsko-czeskim: Vaclav Havel, Adam Michnik, Jan Čarnogurský, Jan Lityński, Zbigniew Bujak, Jacek Kuroń oraz biskup Vaclav Malý.

W efekcie Bielice stały się jedną z najbardziej nietuzinkowych, inteligentnych i międzynarodowych wsi na ziemi kłodzkiej. Od 2002 roku rozpoczął działalność „Uniwersytet w Bielicach” będący cyklem spotkań z ciekawymi ludźmi: naukowcami, badaczami, podróżnikami i dziennikarzami, którzy dzielą się swoją wiedzą i pasją podczas wykładów. Większość dzisiejszych mieszkańców prowadzi w swych domach działalność agroturystyczną bądź hotelowo-pensjonatową, a reklamując Bielice jako ostoję harmonijnego krajobrazu kulturowego i miejscowość narciarską, czynią wieś wysoce konkurencyjną turystycznie wobec innych osad w okolicy.

Analizując współczesny krajobraz wsi w porównaniu z jego stanem z lat 80. XX w. zauważyć można stopniowe zagęszczenie zabudowy w linii pierwotnego układu łańcuchowego (ryc. 5c). Centralna, najbardziej wyludniona część wsi, została ponownie zabudowana – zlokalizowano tu pięć nowych budynków mieszkalnych (z których tylko je-

den ma położenie kalenicowe) oraz obiekty obsługi turystycznej: karczmę, bar oraz budynek wyciągu orczykowego. Charakterystycznym zjawiskiem stała się modernizacja części gospodarczych budynków na cele mieszkaniowe bądź adaptacja samodzielnych budynków gospodarczych. Z uwagi na zaniechanie działalności rolniczo-hodowlanej, wzrost liczby ludności wsi nie wpłynął na powstrzymanie zjawiska sukcesji leśnej i obniżanie granicy rolno-leśnej. W stosunku do roku 1986 (ryc. 5b i c) obserwuje się silne zarośnięcie obszaru kolonii Nowa Biela, w której tylko pojawiające się gdzieniegdzie ruiny i pojedyncze drzewa owocowe świadczą o istnieniu osady ludzkiej w nie tak dawnej przeszłości. Górne części pastwisk w obrębie całej wsi porastają coraz gęstsze zarośla. Jedynym wyjątkiem od tej reguły są okolice „Domu Zborowego” w centrum wsi, gdzie pod wpływem budowy wyciągu narciarskiego i przygotowania stoku pod trasę zjazdową, wycięto część krzewów, a nawet drzew. Układ dawnych dróg gospodarskich uległ dalszemu zatarciu bądź modyfikacji wynikającej z wprowadzenia nowej zabudowy (centrum wsi). Spośród duktów leśnych bardzo charakterystyczna stała się biegnąca trawersem nad wsią droga, będąca przed wojną górną granicą działalności rolniczej.

Wszystkie obserwowane dotąd przemiany krajobrazowe w obrębie Bielic stanowią funkcjonalną odpowiedź na zmieniające się warunki

ki społeczno-gospodarcze. Ostatni etap zmian uznać należy jednak za bardzo niebezpieczny dla krajobrazu widzialnego wsi. Bezpośrednią przyczyną jest tu brak dbałości o kulturową ciągłość wyrażoną w detalach lokalnej architektury. W Programie Rozwoju Sołectwa (2008) mieszkańcy dopominają się o ścisłe normy określające kształt przyszłej zabudowy. Obowiązujący *Miejscowy Plan Zagospodarowania Przestrzennego* jest pod tym względem bardzo niejednoznaczny legislacyjnie. Forma zapisu wspomnianego planu o brzmieniu: *w nawiązaniu do cech istniejącej zabudowy czy uwzględnienie istniejących walorów krajobrazowych oraz skali, formy, detalu architektonicznego i materiałów charakterystycznych dla miejscowego budownictwa* przekazuje wprawdzie dobre intencje autora, jednakże z punktu widzenia prawnego jest zbyt ogólna i nie wnosi żadnych konkretnych ustaleń. W efekcie, w obecnym krajobrazie wsi zaobserwować można przykłady nowych budynków o różnym stopniu dopasowania do obiektów rodzimych. Dwa nowe domy w okolicach mostu w centrum wsi posiadają wprawdzie proste bryły z dwuspadowym dachem, lukarnami i deskowaniem ścian szczytowych, jednakże rozwiązanie detali, np. użycie trójkątnych okien, odbiera całości lokalnego charakteru (ryc. 6). Najgorzej sytuacja przedstawia się w okolicach kościoła – w bliskiej odległości zlokalizowano tu drewnianą, nieudolnie stylizowaną, krytą dachów-

ką karczmę (ryc. 7), drewnianą wypożyczalnię nart przywodzącą na myśl sprzedawaną dziś powszechnie altanę ogrodową oraz blaszany kontener. Dwa z pierwszych budynków posiadają charakterystyczną konstrukcję zrębową, jednakże w przypadku

karczmy zastosowano masywne belki o ciosie prostokątnym, natomiast w budynku wypożyczalni – nieformowane bierwiona. Szczęśliwie wymienić można także przykłady pozytywne, jak dobrze wpasowujące się w krajobraz wsi, proste budynki

Ryc. 7. Nowy budynek karczmy w centrum wsi Bielice

Fig. 7. New inn building in the centre of Bielice village

całkowicie deskowanego pensjonatu „Rudawiec” oraz „Chaty pod Kowadłem” z zabudowanym gankiem podcieniowym (ryc. 8).

Podsumowanie

Conclusion

Troska o harmonijny krajobraz rustykalny musi mieć na uwadze zmieniające się warunki społeczno-gospodarcze. Zaobserwowane na przykładzie Bielice przemiany krajobrazowe odnieść można do sytuacji wielu wsi sudeckich, które borykając się z podupadającym rolnictwem oparły ostateczną wizję rozwoju na inwestycjach z branży turystycznej i letniskowej. Widoczna poprawa standardu życia mieszkańców i wzrost zainteresowania terenem wsi jako miejscem do życia stanowi zjawisko pozytywne, jednakże w wielu przypadkach odbywa się to kosztem negatywnych przemian w krajobrazie. Obniżenie granicy rolno-leśnej na skutek odejścia od rolniczego użytkowania ziemi stanowi najbardziej istotny wyraz dążenia przyrody do powrotu do naturalnych granic między zbiorowiskami roślinnymi, które w przeszłości zostały zakłócone przez nadmierną ekspansję człowieka. Zmiana ta nie jest dla krajobrazu niekorzystna. Odmienne ocenić należy nadmierny i pozornie kontrolowany rozwój zabudowy, którego forma jest najczęściej odzwierciedleniem marzeń letników bądź bogatych inwestorów, a nie wyrazem kształ-

Ryc. 8. Przykłady właściwych, regionalnych rozwiązań architektonicznych w nowej zabudowie wsi Bielice

Fig. 8. Examples of proper regional architecture solution in new building Bielice village

towanego przez wieki stylu łączącego krajobraz naturalny z egzystencją człowieka. Podążając drogą rozsądnego kompromisu, w myśl zasady zrównoważonego rozwoju, zadbać można jednak o taki obraz wsi sudeckiej, który kształtowany jest nie tylko przez bieżący rachunek ekonomiczny i prywatny interes, ale i uwzględnienie formowania krajobrazu z szerszej kulturowej i społeczno-historycznej perspektywy. Dbałość o właściwą zabudowę wiejską, to dbałość zarówno o jej kształt przestrzenny, architekturę i tworzące ją detale, jak i o jej otoczenie – kulturowe i naturalne. Dotyczy to szczególnie wsi górskich, o unikatowym krajobrazie, usytuowanych w otulinach (lub na obszarach) istniejących lub przyszłych parków krajobrazowych. Tylko owocna współpraca specjalistów z wielu dziedzin, z których wymienić należy zwłaszcza architektów, przyrodników i prawników, a w dalszej kolejności korzystających z ich pomocy planistów i samorządowców, pozwoli ustalić optymalne szczegółowe normy dotyczące nowej i funkcjonalnej zabudowy wiejskiej w krajobrazie sudeckim.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Hanna Ojrzyńska

Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego
Uniwersytet Wrocławski
Institute of Geography and Regional
Development
Wrocław University

Literatura

1. Chylińska D., 2008, *Harmonia i autentyczność krajobrazu widzialnego, a wykorzystanie architektury regionalnej i jej cech w turystyce* [w:] „Studia krajobrazowe jako podstawa właściwego gospodarowania przestrzenią” pod red. A. Zaręby i D. Chylińskiej, Wyd. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław.
2. Kolbuszewski J., 2005, *Kilka uwag o kulturowej roli Karkonoszy* [w:] „Karkonosze. Przyroda nieożywiona i człowiek”, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 51–72.
3. Mapa topograficzna Meßtischblatt w skali 1: 25 000; arkusz 5768 Bielendorf (Bielice) i 5767 Wilhelmsthal (Bolesławów), 1936.
4. Mapa topograficzna w skali 1: 10 000; układ 1965; arkusz 483.114 Nowy Gieraltów, Państwowe Przedsiębiorstwo Geodezyjno-Kartograficzne 1989.
5. Mapa turystyczna *Masyw Śnieżnika, Góry Bialskie, Góry Złote, Krowiarki* w skali 1: 40 000, Galileos, Studio Wyd. PLAN, Wrocław 2008.
6. Mapa turystyczna *Trasy rowerowe Ziemi Kłodzkiej. Część Południowa* w skali 1: 75 000, Studio Wyd. PLAN, Wrocław 2006.
7. Mapa turystyczna *Ziemia Kłodzka* w skali 1: 75 000, PLAN, Jelenia Góra 2003.
8. Materiały dotyczące wsi Bielice; strona <http://www.bielice.info.pl/> z dnia 15.05.2009 r.
9. Mazurski K. R., 2008, *Problemy ochrony krajobrazu w gospodar-*

ce przestrzennej [w:] „Studia krajobrazowe jako podstawa właściwego gospodarowania przestrzenią” pod red. A. Zaręby i D. Chylińskiej, Wyd. Wrocławskie Towarzystwo Naukowe, Wrocław, s. 295–299.

10. Mielczarek S., 2008, *Bielice, Nowy Gieraltów. Program Rozwoju Sołectwa* stworzony z udziałem mieszkańców wsi w ramach programu pilotażowego „Kłodzka Wieś zaczęliśmy OD-NOWA”, 2008.

11. Pogodziński Z., 1975, *Planowanie przestrzenne terenów wiejskich*, PWN, Warszawa.

12. *Słownik Geografii Turystycznej Sudetów*, 1993, t. 16 – „Masyw Śnieżnika, Góry Bialskie” pod red. M. Staffy, Wyd. PTTK „Kraj”, Warszawa.

13. Suchodolski J., 1996, *Regionalizm w kształtowaniu formy architektury współczesnej na obszarze Sudetów*, Oficyna Wyd. PWR, Wrocław.

14. Trocka-Leszczyńska E., 1995, *Wiejska zabudowa mieszkaniowa w regionie sudeckim*, Oficyna Wyd. PWR, Wrocław.

15. Uchwała nr XXXIX/337/06 Rady Miejskiej w Stroniu Śląskim z dnia 31.03.2006 r. w sprawie uchwalenia MPZP miasta i gminy Stronie Śląskie.

16. Wiatrzyk St., 1984, *Wsie Masywu Śnieżnika – ich przemiany funkcjonalno-przestrzenne* (maszynopis), Raport Inst. Arch. i Urb. PWR., Wrocław.

Praktyka kształtowania elementów krajobrazowych Wrocławia w świetle uwarunkowań prawnych i ekonomicznych przy sporządzeniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego

Leszek Stanek

Practice of Shaping Elements of Wrocław City Landscape in View of Legal and Economic Aspects during Preparation of Local Space Management Plans

Wstęp

Introduction

Analiza rozwoju przestrzennego obszarów zurbanizowanych nie wskazuje na to, że w swojej historii duże jednostki osiedleńcze budowane były w sposób całkowicie zaplanowany. Dostępne źródła historyczne oraz zachowane kompleksy przedstawiają często udane założenia projektowe fragmentów zabudowy miast, rzadziej ich całościowej kompozycji i wizerunku.

Stosunkowo nieliczne próby realizacji jednostek osiedleńczych na podstawie całościowej koncepcji rozwoju przestrzennego, kojarzą się głównie z zamiarami realizacji teorii miasta idealnego. Faktem jest, że same rzuty poziome wskazują na uwzględnienie w projektach: Bernardo Morando (Zamość) [Ostrowski 2001], Heinricha Schwarza (Karlsruhe), Alessandro Galli da Bibieny (Mannheim), Domenico Egidio Rossiego, Johanna Michaela Ludwiga Rohrera (Rastatt), Lucio Costay (Brasilia) czy Charles-Édouarda Jeanneret-Grisa (Czandigarh), nie tylko ujednoczonych zasad rozplanowania obiektów budowlanych i ich kompleksów. Projektanci świadomie, w sposób przemyślany komponowali założenia przestrzeni trójwymiarowej, uwzględniając zasady proporcji oraz specyfikę dominant¹, subdominant² i ich relacji.

Do XVIII wieku miasta z reguły miały bardziej skoncentrowaną zabu-

dowę, a więc i mniejszą powierzchnię w rzucie poziomym. Wynikało to zwykle głównie z potrzeb obronnych. Przemyślany, skoncentrowany na mniejszym areale system defensywny pozwalał efektywniej strategicznie wykorzystać dostępny potencjał militarny, zwykle bardziej ograniczony w początkowym okresie nieoczekiwanej agresji. Skuteczna obrona pozwalała często na zyskanie czasu dla zorganizowania sił, pozwalających rozprawić się z najeźdźcą.

Skoncentrowana zabudowa miejska zwykle uwzględniała takie usytuowanie dominant, które wskazywało nie tylko na społeczną hierarchię związanych z nimi obiektów budowlanych lub ich kompleksów. Umożliwiała obserwację przedpola w przypadku konieczności prowadzenia działań obronnych. I to nie tylko w średniowieczu.

Stosunkowo nieliczne oddziały najemnych lancknechtów, broniących Wiednia przed Turkami w 1683 roku, bazowały na obserwacjach zwiadowców z wieży katedry św. Szczepana.

Wraz z dynamicznym rozwojem miast, zwłaszcza w XIX i XX wieku, dominanty utrzymały znaczenie urbanistyczne. Lecz z punktu widzenia strategii obronnej, stały się obiektami niekorzystnymi. Stanowiły bowiem niezawodne punkty orientacyjne dla bombardowań lotniczych lub skutecznego ostrzału artyleryjskiego. Ostatnio także zamachów terrorystycznych.

Wypełnienie procedur planistycznych i dysharmonia przestrzeni w wykonawstwie

Completing planning procedures and dissonance of space in workmanship

Teoretycznie odpowiedzialnymi za ład przestrzenny w gminach uczynił ustawodawca prezydentów miast, burmistrzów i wójtów gmin, a nie urbanistów czy architektów krajobrazu. Nie oznacza to, że ci ostatni, mimo iż jako projektanci są pozbawieni praw autorskich, nie ponoszą winy za niewłaściwe przyjęte rozwiązania funkcjonalne i krajobrazowe.

Na konferencyjną tezę – przypuszczenie, czy gospodarka planowa nie generuje chaosu, w wielu przypadkach można odpowiedzieć pozytywnie. Przyczynia się do tego:

- niespójny administracyjnie system hierarchii zadań planistycznych,
- nieskuteczność mechanizmów kontrolno-koordynujących procesu planowania przestrzennego na szczeblach: powiatowym, wojewódzkim i ogólnokrajowym,
- degradacja roli urbanisty oraz architekta miejskiego w faktycznym kreowaniu form przestrzennych, a także

- zmniejszenie wymagań kompetencyjnych dla projektantów w procesie planowania,
- mała skuteczność i niespójność niektórych obowiązujących przepisów prawnych.

Nieliczne są przypadki wykonania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego (MPZP), próbujące harmonijnie zaprojektować większe obszary miejskie z wykorzystaniem procedury scalania i podziału nieruchomości. Brak ich we Wrocławiu, mimo że przed 1945 rokiem taką metodą zaplanowano oraz zrealizowano całe osiedla, w tym Biskupin i Sępolno.

Próba nawiązania były założenia przyjętego w dniu 4.07.2002 r. przez Radę Miejską Wrocławia uchwałą nr L/1755/02 miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego Obszaru Rozwojowego Wojszyce, zakładające zastosowanie założeń procedury scalania i podziału nieruchomości. Plan ten nie został zrealizowany. Scalania i podziału nieruchomości nie przeprowadzono między innymi z powodu kosztowności wykonania samej procedury oraz nie desygnowania wystarczających środków na zadania celu publicznego (zwłaszcza na realizację dróg). W efekcie został niestety zmieniony w wyniku podjęcia przez Radę Miejską Wrocławia uchwały nr XVIII/517/08 z dnia 14.02.2008 r.

Od Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy, w tym gminy

Wrocław, przyjętego uchwałą Rady Miejskiej Wrocławia nr LIV/3249/06 z dnia 06.07.2006 r. (Studium), podobnie jak od odpowiednich innych samorządowych strategii planowania urbanistycznego, ustawodawca oraz władze gminy nie wymagają w istocie rzeczy ani rzetelnego bilansowania parametrycznego składowych elementów projektowanej przestrzeni, ani ekonomicznej podbudowy proponowanych rozwiązań. Pomija się zatem w praktyce m.in. osiągnięcia rodzime: optymalizację warszawską oraz strefowe bilansowanie miejsc pracy i zamieszkania – teorię progów prof. B. Malisza.

Brak takich analiz pozwala na stosowanie rabunkowej, niemal nieograniczonej gospodarki przestrzeni. Stosowane działania planistyczne, często iluzoryczne, mają na celu poprawę budżetu samorządowego przez uzyskanie opłat z tytułu zmiany przeznaczenia terenu, wykorzystując artykuły 36 i 37 ustawy z dnia 27.03.2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2003 roku nr 80 poz.717 ze zmianami). Przebiegają zazwyczaj pod dyktando zainteresowanych właścicieli oraz promujących ich projektantów. Przekształcenia użytkowanych gruntów na budowlane sporządzane są często z lekceważeniem podstawowych zasad urbanistycznych. Liczba tworzonych działek budowlanych nie ma nic wspólnego z realnym popytem i w znacznej mierze pozostaje nie zabudowana. Istotą tego procederu nie są in-

westycje, lecz spekulacja gruntami na rzecz właścicieli oraz deweloperów, przy poparciu władz. Taka suburbanizacja zwykle nie wnosi cech porządkowania krajobrazu, lecz chaos niekończących się procesów inwestycyjnych. Jeśli nawet kompozycja przestrzenna projektowanego obszaru ma duże walory krajobrazowe, są one praktycznie tracone z powodu braku lub opóźnionego wykonania elementów składowych kompleksu.

Powyższe zjawisko jest szczególnie dotkliwe w Polsce, a więc i we Wrocławiu. Sprzyja mu mała skuteczność obowiązujących przepisów prawnych. Zarówno władza, jak i zwykli obywatele nie doceniają konsekwencji obecnego stanu gospodarki przestrzennej. Np. ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym ma zawężony zakres, regulując w rzeczywistości jedynie techniczno-proceduralne wymogi projektowania. Inne przepisy prawne, zwłaszcza rozporządzenia Ministra Infrastruktury w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz.U.03.164.1587) oraz w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (Dz.U.04.118.1233), tą instrumentalność pogłębiają. Pozostałe, np. rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4.05.2005 r. w sprawie scalania i podziału nieruchomości (Dz.U.05.86.736), ze względu na niewystarczające dostosowanie do realnych uwarunkowań go-

spodarczych i nieskuteczność, nie są w praktyce wykorzystywane.

System wywłaszczeń w Polsce słusznie budzi poczucia niesprawiedliwości. Teoretycznie gmina musi wykupić wszystkie tereny³ dla realizacji zadań celu publicznego. Zwykle czyni to z opóźnieniem i nie jest w stanie zrealizować uzbrojenia, a właściciele nieruchomości często sprzeciwiają się inicjatywom dokonywania zmian MPZP.

Obecny system wywłaszczeń mający na celu doraźną, przyśpieszoną realizację celów publicznych, zwłaszcza obiektów związanych z mistrzostwami Europy w piłce nożnej w 2012 roku, jest z kolei krzywdzący dla pozbawianych praw do nieruchomości i nosi znamiona niezgodności z konstytucją.

Ustawodawstwo krajów Unii Europejskiej, zwłaszcza niemieckie, jest znacznie wszechstronniejsze, bardziej precyzyjne i rozbudowane. Jego stosowanie oraz egzekwowanie, nie doprowadziło do tak drastycznych oraz niekorzystnych zmian przestrzennych jak w Polsce. Złaszcza na etapie suburbanizacji w okolicach dużych miast.

Jeśli przyjrzeć się wnikliwiej, podstawą niemieckiego projektowania przestrzennego jest spójny system sterowania rozwojem zagospodarowania. Zaczynając od sporządzania planów miejscowych, realizujących sprecyzowane zadania merytoryczne (w oparciu o powszechnie stosowane zasady oraz normatywy urbanistyczne), na bardzo rozbudowa-

nym systemie instrumentów wykonawczych kończąc. Posiada sprawny mechanizm wywłaszczeń. Prawo niemieckie przewiduje, że przystępując do sporządzenia MPZP gmina przeprowadza podział i scalenie nieruchomości na koszt właścicieli, uzyskując dodatkowo nieodpłatnie do 30% parcelowanego terenu na zadania celu publicznego. Jednocześnie zobowiązuje się do pełnego uzbrojenia terenu, szczególnie w kanalizację sanitarną. Co więcej, system prawny zabrania zwykle zabudowy rozproszonej oraz w miejscach, gdzie nie zrealizowano infrastruktury technicznej, uniemożliwiającej natychmiastowe podłączenie lokalizowanego budynku.

W Niemczech prawo własności nieruchomości nie daje właścicielowi żadnego prawa odnośnie zmiany sposobu jej użytkowania, parcelacji, podziału, ani do domagania się od gminy zgody na takie działania. Inicjatorem zmian zagospodarowania jest wyłącznie gmina. Tylko ona przesądza o dokonaniu podziałów. Istnieje priorytet dobra wspólnego i duże wsparcie mieszkańców dla przemyślanych inicjatyw planistycznych. Próby nadmiernego wykorzystania przez osoby fizyczne lub prawne praw do nieruchomości budzą społeczną dezaprobatę. Wszyscy ci, którzy wykonywali miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego u nas w kraju, w tym we Wrocławiu wiedzą, jak zasadniczo różnią się te zasady kształtowania prawa miejscowego.

Jeśli chodzi o ochronę krajobrazu i przyrody, Niemiecki Kodeks Planowania Gminnego zakazuje lokalizacji zabudowy rozproszonej. Dopuszcza realizację pojedynczych obiektów tylko w bezpośrednim nawiązaniu do zespołów istniejącej zabudowy (plomby), pod warunkiem istnienia uzbrojenia i zachowania wielu restrykcyjnych uwarunkowań. Budynki nie mogą być użytkowane, póki zrealizowane uzbrojenie nie zacznie funkcjonować. Konsekwentnie chroni się tereny zieleni, zachowując zasady strefowania i odrębności jednostek osiedleńczych. Duże znaczenie przypisuje się jednolitości kompozycyjno-estetycznej małej i „dużej” architektury, harmonii form, kolorystyce, jednorodności konstrukcyjnej, materiałowej brył oraz detali.

Specyfikę urbanizacji w naszym kraju stanowi utrudniająca uzbrojenie i komunikację „obudowa” istniejących dróg, rozproszenie zabudowy, parcelacja działek o przypadkowych granicach, wielkościach oraz formach, nienawiązujących do otoczenia. Bez uzbrojenia w media infrastruktury technicznej, utwardzonych dróg, powiązań z transportem publicznym. Często inwestycje realizowane są na terenach, które po drugiej wojnie światowej rezerwowano dla potrzeb infrastruktury społecznej i technicznej lub zieleni publicznej. Przykładami są: osiedle mieszkaniowe na obszarze Parku Grabiszyńskiego czy kompleks sportowo-rekreacyjny pomiędzy uli-

cami: Petruszewicza, Borowską i Kamienną.

Dopuszcza się nadmierną dowolność form i gabarytów przestrzennych (tak postrzegane są kompleksy centrów handlowych: „Magnolia”, TESCO, „Arkady”, przy placach Dominikańskim i Grunwaldzkim, kina „Helios”), dysonansów kolorystycznych, materiałowych. Jednostki osiedleńcze zatracają indywidualny charakter, zlewając się ze sobą lub na odwrót: teoretycznie chronione zespoły zabytkowych osiedli zniekształcono niedostosowaną zabudową, np. wielokondygnacyjnymi, panelowymi budynkami mieszkalnymi oraz parterowymi obiektami gospodarczymi i garażowymi na Biskupinie.

Zezwala się na zabudowę obszarów wrażliwych, położonych niemal bezpośrednio przy rzekach (np. ul. Dworskiej i Nadrzeczej przy Ślęży) oraz zalewanych wodami powodziowymi (np. gruntów pod nowo powstałym osiedlem przy ul. Goślawickiej).

Studium wykonuje Prezydent Miasta, który nie musi i raczej nie chce wiązać sobie możliwości podejmowania władczych decyzji. Dotyczy to zwłaszcza kwestii lokalizacyjnych. Władztwo Prezydenta Wrocławia sięga daleko dalej, ponieważ w ramach zadań przejętych od administracji rządowej, może on decydować również odnośnie uszczegółowienia parametrów funkcji i form

przestrzennych, wydając pozwolenia na budowę.

W istocie nie ma skutecznej metody rozliczenia osób fizycznych, wyłonionych do pełnienia funkcji publicznych z wyboru, za błędnie podjęte lub niewłaściwie podjęte decyzje, ani precedensów rozliczenia za ich konsekwencje. Prezydent nie musi się obawiać kary (nie licząc słów krytyki i ewentualnego nie wybrania na kolejną kadencję), za straty i utraczone korzyści spowodowane decyzjami własnymi oraz reprezentujących go urzędników. Zwłaszcza, jeśli pozyska sobie przychylną masową informację, które przecież niejednokrotnie potrafiły przekształcić porażki w sukcesy.

Lepiej dopracowane analitycznie wraz z podbudową ekonomiczną Studium i plany miejscowe wymagają z reguły:

- 1) większych kosztów,
- 2) są dłużej opracowywane,
- 3) zwiększają czasochłonność podejmowanych decyzji,
- 4) zmniejszają zakres możliwości wydającego rozstrzygnięcia.

Przy zwiększeniu kosztów oraz czasochłonności opracowań i wydawanych decyzji prezydentowi można łatwo postawić zarzut niegospodarności, nieefektywności lub nadmiernego wydatkowania środków. Ograniczenie zakresu możliwości wydawania rozstrzygnięć, może sugerować niekompetencję i brak umiejętności podejmowania decyzji.

Głębsza analiza wskazuje, że wszystkie te zarzuty są z reguły

niesłusznie. Niewystarczająco dopracowane Studium oraz plany miejscowe przyniosą w dłuższej perspektywie samorządowi istotne, zwykle nieodwracalne straty.

Niestety polska demokracja na obecnym etapie nie uwzględnia w/w aspektów i premiuje w wyniku wyborów kandydatów układnych politycznie, którzy realizują zadania jak najszybciej, efektywnie (nie mylić ze słowem efektywnie) i tanio.

W istniejącej sytuacji nie dziwi brak podbudowy ekonomicznej i bilansowania parametrycznego składowych niektórych elementów projektowanej przestrzeni. Obowiązujące Studium określa zwykle zbyt szerokie zakresy dopuszczalnych przeznaczeń w terenach, niewystarczająco precyzuje parametry gabarytowe konkretnych zespołów urbanistycznych i kwartałów zabudowy. Ma to najczęściej niekorzystny wpływ na rzeczywiste walory krajobrazowe projektowanej przestrzeni. Wrocławskie studium np. nie rozstrzygnęło wystarczająco precyzyjnie niektórych bardzo istotnych problemów funkcji przestrzennych. Dopuściło np. wariantowy przebieg budowanej obecnie autostradowej obwodnicy Wrocławia. Spowodowało to w istocie znaczne opóźnienie realizacji tej niezbędnej dla miasta arterii komunikacyjnej, niepotrzebnie stwarzając dodatkową możliwość odwołań stron w procesie postępowania administracyjnego.

Zgodnie z art. 9 ust. 4 ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu

przestrzennym, ustalenia Studium są wiążące dla organów gminy przy sporządzaniu miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Ponieważ MPZP musi być zgodny ze Studium, zwykle powtarza określenia w nim zawarte. Zawężenie i doprecyzowanie ustaleń planu w świetle przytoczonych wyżej uwarunkowań, nie jest priorytetowym zadaniem autora planu. Wręcz przeciwnie. W praktyce opracowań MPZP Prezydent wymaga od Głównego Projektanta nie tyle optymalnych rozwiązań, co kompromisowego rozstrzygnięcia problemów.

Nie jest to rozwiązanie obiektywnie najwłaściwsze dla przestrzeni i jej ukształtowania, lecz za to pozwala lepiej zabezpieczyć interesy zainteresowanych stron, czyli potencjalnych wyborców. W tej sytuacji więcej korzyści osiągają władający nieruchomościami, którzy rozumieją istotę procesu planowania przestrzennego oraz jego konsekwencji i potrafią bardziej skutecznie walczyć o swoje interesy. Mimo że tak być nie powinno, nieobecni, mało zorientowani lub mniej agresywni przy osiąganiu własnych racji, zwykle tracą.

Podobne mechanizmy można zaobserwować przy wydawaniu decyzji o warunkach zabudowy. Z tym, że przy decyzjach tych zakres przeznaczeń, na które może pozwolić prezydent (lub występujący w jego imieniu urzędnicy, z Architektem Miejskim na czele) jest znacznie większy.

Ponieważ proces wydawania decyzji o warunkach zabudowy jest bardzo pracochłonny i długotrwały, występujący o nie niejednokrotnie (zwykle niesłusznie) zarzucają urzędowi brak obiektywizmu, niekompetencję lub nawet nieuczciwość. Faktem jest, że większość obszarów Wrocławia nie obejmują plany miejscowe. Transparentność działań administracyjnych, profilaktyczne przeciwdziałanie zjawiskom ewentualnej korupcji i wszechstronniejsza możliwość zapewnienia lepszych rozwiązań projektowych, w tym kwestii krajobrazowych, wskazują na potrzebę objęcia planami miejscowymi całego obszaru miasta.

W świetle powyższych argumentów nie dziwi lokalizacja gminnej wielorodzinnej zabudowy mieszkaniowej na krańcach miasta (np. u zbiegu ulic: Głównej, Stabłowickiej i Polonii Wrocławskiej), niepasującej do charakteru budynków w Stabłowicach. Mimo że za takim usytuowaniem nie przemawiają ani problemy komunikacyjne ani koszty i możliwości uzbrojenia w media infrastruktury technicznej. Nie należy też niestety oczekiwać wyciągnięcia konsekwencji w stosunku do odpowiadających decyzyjnie za dopuszczenie zabudowy na terenach zalewowych czy nawet łamanie zasad ustalonych w Studium i MPZP.

Chaos, nie tylko krajobrazowy, potęguje zwykle brak poszanowania prawa. Zarówno przez Urząd Miejski, jak i inwestorów. Przykładem ewidentnego naruszenia prawa miej-

scowego jest dopuszczenie do realizacji zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej przy ul. Maślickiej 2a–2f z przekroczeniem dopuszczalnej ilości kondygnacji. Zbyt gęsta zabudowa tego terenu oraz obszarów sąsiadujących utrudni lub nawet uniemożliwi pierwotnie planowaną lokalizację pętli tramwajowej u zbiegu ulic Pilczyckiej i Królewieckiej. Pytanie, kto za to odpowiada – chyba mało kogo interesuje i jak sądzą pozostanie bez odpowiedzi oraz konsekwencji.

Wiele ewidentnych naruszeń prawa nie znajduje przeciwdziałania administracyjnego. Zwłaszcza przy dochodzeniu swoich praw w przypadku nielegalnej zabudowy sąsiedzkiej. Powszechność naruszania zasad rzadko wzbudza dezaprobatę społeczną, ponieważ sądy administracyjne, cywilne i karne rozstrzygają procesy niewspółmiernie długo, w wielu środowiskach brak wiary w obiektywność rozstrzygnięć administracyjnych oraz sądowych.

W Niemczech obowiązujące prawo jest powszechnie respektowane, a jego nieliczne naruszenia niemal natychmiast rozpatrują efektywne działające sądy.

Spróbujmy spojrzeć, jak w niektórych innych aspektach można postrzegać planowanie przestrzenne w Polsce w zestawieniu z niemieckim i jak różnice między różnymi sposobami kształtowania przestrzeni mogą wpływać na walory krajobrazowe.

● **Planowanie i oszczędność w gospodarowaniu przestrzenią**

U naszych zachodnich sąsiadów konsekwentna, długofalowa polityka przestrzenna. Skuteczny, spójny parametryczny system planowania, oparty o rzetelne analizy potrzeb i chłonność terenu. Oszczędne gospodarowanie zasobami. Niektóre obowiązujące plany miejscowe funkcjonują od ponad 100 lat. Nawet najbogatsze gminy nie stać na uchwalenie zmian MPZP dla obszarów należących do osób fizycznych.

W Polsce plany miejscowe często zmieniane, obejmują zwykle obszary znacznie większe niż w Niemczech. Czasami jednak dotyczą tylko pojedynczych działek (przypadków takich u naszych zachodnich sąsiadów nie odnotowano), co świadczy o polityczno-instrumentalnym traktowaniu procesu. Często się zdarza, że uchwalane plany nie bilansują zapotrzebowania przestrzennego, zwłaszcza na infrastrukturę techniczną i społeczną.

● **Hierarchia planowania przestrzennego**

W Niemczech spójny 5-stopniowy system hierarchiczny (państwo, land, region, powiat, gmina). Proces planowania przestrzennego nie ogranicza się do samej gminy. Regulacje ustawowe w ramach Związku Regionalnego [Jędraszko 1994] (zawierającego obszar bezpośredniego oddziaływania funkcjonalno-przestrzennego aglomeracji metropolitalnej) obejmują:

planowanie, wspólną realizację zadań publicznych i opiniowanie planów gminnych.

Związek Regionalny posiada reprezentację polityczną z wyborów, osobowość prawną, organa wykonawcze, określone funkcje, własny budżet, źródła finansowania oraz narzędzia działania. Ustawowe zadania związku obejmują dla obszaru regionu: sporządzenie, monitoring i aktualizację planu rozwoju przestrzennego, ramowego planu środowiska oraz krajobrazu, planu rozwoju transportu w regionie, gospodarkę odpadami, popieranie oraz koordynację rozwoju gospodarczego poprzez: strukturalne lokalizacje nowych miejsc pracy, usytuowanie skoncentrowanych zespołów mieszkaniowych, podejmowanie lub wspieranie wielkich inwestycji strukturalnych (np. wystaw, kongresów, zawodów czy targów międzynarodowych).

Wyżej wymienione ustalenia i zasady działania są w Europie Zachodniej podstawą planowego rozwoju przestrzennego. W polskich regulacjach prawnych oraz praktyce działań administracji publicznej odzwierciedlenia nie mają.

Nad Wisłą hierarchiczność zamierzeń planistycznych jest co najmniej niewystarczająca. Ustalenia planu wyższego nie są obowiązujące dla opracowań niższego rzędu. Uwidaczniają to zwłaszcza problemy z lokalizacją liniowych inwestycji zadań celu publicznego, np. autostrady A 2. Brak wystarczających mechanizmów kontrolno-koordynujących

procesu planowania przestrzennego na poziomie wojewódzkim i ogólnokrajowym. Na szczeblu powiatowym struktury planowania przestrzennego praktycznie nie istnieją.

Podsumowanie

Conclusion

Należy zaznaczyć, że w ostatnich dziesięcioleciach stosunkowo niewielkim zmianom krajobrazowym uległo wrocławskie centrum. Znacznie większych przekształceń dokonano na terenach przedmieścia.

Na początku XX wieku Wrocław zaliczany był do największych miast w Europie. Przy tym zaliczał się do ośrodków o bardzo dużej gęstości zaludnienia. Doktryna lokalizacji i rozwoju miasta zakładała usytuowanie na łatwiejszych do obrony terenach wysp oraz dorzeczy. Skoncentrowana na małym obszarze wielokondygnacyjna zabudowa pozwalała zachować, a w efekcie chronić, okoliczne wysoko wydajne tereny rolnicze. Miało to istotny wpływ na kształtowanie się wizerunku miasta. Właściwie do 1812 roku Wrocław ograniczał swój rozwój niemal do granic fosy miejskiej, nieznacznie wykraczając poza nią i koryto Odry, zwłaszcza w kierunku północnym. Bardzo duży wzrost powierzchni odnotowano po opracowaniu planu osiedli podmiejskich z 1911 roku [Okólska 1999], zakładającego powiększenie terytorium miasta o ponad 100%. W okresie drugiej woj-

ny światowej, mimo znacznego powiększenia obszaru, Wrocław liczył więcej mieszkańców niż obecnie, choć zajmował znacznie mniejsze terytorium.

Zagęszczenie obiektów budowlanych stwarzało podstawy do specyficznego uformowania wizerunku krajobrazu miejskiego. Wraz ze zmniejszeniem gęstości zabudowy pogłębiały się problemy utrzymaniem jednolitej kompozycji przestrzennej. Wpływała na to słabo kontrolowana ekspansja zabudowy na sąsiadujące tereny oraz odmienność sposobów i skali zagospodarowania, zwłaszcza terenów przemysłowych. Te ostatnie zajmują ponad 1/4 powierzchni miasta.

W istocie rzeczy Studium [Studium 2006] jako wyraz przyszłej polityki przestrzennej, nie wskazało dla nich wystarczających sposobów przekształceń funkcjonalnych ani krajobrazowych, co komplikuje i wpływa na dysharmonię kształtowania ogólnego wizerunku miasta. W każdym razie nie określa dla nich wystarczających parametrów przestrzennych, limitujących sposób przyszłego formowania gabarytów zabudowy i zagospodarowania terenów.

Zbyt duże na obecne potrzeby obszary przeznaczone nadal pod potrzeby przemysłowe i zgoda na ekstensywne zagospodarowanie terenów składowo-magazynowych, nie bez racji noszą znamiona rabunkowej gospodarki przestrzenią. Dopuszczanie ich nieskoncentrowa-

nej lokalizacji generuje dysharmonię ładu przestrzennego w ujęciu ogólnym, krajobrazowym. Szczególnie, jeśli spojrzeć na ukształtowanie rozwoju aglomeracji miejskiej z lotu ptaka.

Wypadałoby zastanowić się nad tym, do czego zmierzamy w cyklu rozwoju przestrzennego ostatnich lat. Okazuje się, że od kilku lat przyrost naturalny w Polsce maleje. Od 1991 do 2008 roku zmniejszała się też liczba mieszkańców Wrocławia. Dramatycznie wzrasta natomiast powierzchnia terenów zurbanizowanych. Czy znajduje to uzasadnienie tylko we wzroście poziomu życia?

Planowanie i zagospodarowanie przestrzenne rozumieć należy nie tylko jako prostą wizualizację trójwymiarowej przestrzeni. Eskalacja dezurbanizacji oraz zbyt rabunkowa gospodarka terenami wydaje się być złym rozwiązaniem. Pozwala często na bezkarne szafowanie przestrzenią, nadmierne i niepotrzebne likwidowanie walorów środowiska naturalnego, które jako dobro nieodtworzalne powinno być szczególnie chronione.

Z tego punktu widzenia zasadnym wydaje się pytanie tytułowe konferencji: „Krajobrazy Europy – gospodarka przestrzenna czy generowanie chaosu?”. Formalnie w Europie już jesteśmy. Politykę przestrzenną też mamy, choć wydaje się ona bardziej planującą niż planową. A co do jej efektów, wystarczy wnikliwie przyjrzeć się rozwojowi naszych miast i wsi, aby nie bez pod-

staw uważać, że chaos to określenie bliższe istocie urbanizacji w naszym kraju. Szczególnie na terenach peryferyjnych Wrocławia i na obszarach przyległych do niego gmin. Brak skutecznej polityki metropolitalnej nie chroni jednych z najbardziej wydajnych terenów rolniczych w Polsce, prowadząc w efekcie do rabunkowej gospodarki przestrzeni. Wydaje się, że najcenniejszymi powinny być naturalne, rodzime walory krajobrazowe. Niestety pozbywamy się ich zbyt często i niepotrzebnie, w pogoni za niewłaściwie pojętym fetyszem rozwoju.

Leszek Stanek

Katedra Gospodarki Przestrzennej
Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Department of Spatial Management
Wrocław University of Environmental and Life
Sciences

Przypisy

¹ Dominanta – obiekt wyróżniający się wielkością, formą lub kolorystyką, koncentrujący uwagę obserwatora.

² Subdominanta – dominanta niższego rzędu.

³ Teren – obszar wyznaczony na rysunku planu liniami rozgraniczającymi, oznaczony symbolem przeznaczenia na rysunku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

Literatura

1. Jędraszko A., 1994, *Samorząd terytorialny w Niemczech na przykładzie Stuttgartu*, Unia Metropolii Polskich, Warszawa, s. 33, 161–174.

2. Miejscowy plan ogólny zagospodarowania przestrzennego miasta Wrocławia, przyjęty przez Miejską Radę Narodową uchwałą nr XXI/104/88 z dnia 10.06.1988 r., opublikowany w Dzienniku Urzędowym Województwa Wrocławskiego nr 11 poz. 165 z 1988 r.

3. Okólska H. (red.), Szykuła K., Sobociński W., Wytyczak R., 1999, *Wrocław na planach XVI–XX wiek*, Muzeum Historyczne, Wrocław, rys. 69.

4. Ostrowski W., 2001, *Wprowadzenie do historii rozwoju miast. Ludzie i środowisko*, Oficyna Wyd. Politechniki Warszawskiej, Warszawa, s. 96–100.

5. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Wrocław, przyjęte uchwałą Rady Miejskiej Wrocławia nr LIV/3249/06 z dnia 06.07.2006 r.

Miejskie nabrzeża rzeki Xiang na przykładzie Czangsza w Chinach

Marta Weber-Siwińska

The Urban
Quaysides of
the Xiang River
on Example of
Changsha City
in China

Wstęp

Introduction

Wiosną 2009 roku miałam okazję odbyć miesięczny staż naukowy w Chinach w Hunan Agriculture University of Changsha, a tym samym w pewnym stopniu zaznajomić się z lokalnymi sposobami zagospodarowania terenów zieleni miejskiej. Kilka tygodni obserwacji pozwoliło uświadomić sobie, że mimo tysięcy kilometrów odległości oraz diametralnych różnic kulturowych i historii, podstawowe i prawdopodobnie często podświadome dążenia ludzkie pozostają niezienne. Poza naturalną potrzebą przebywania wśród przedstawicieli tego same-

go gatunku (co w chińskich miastach jest wyjątkowo łatwe) wszyscy, niezależnie od wieku i wykształcenia, najchętniej wypoczywają wśród zieleni. Ponadto w upalne dni niezastąpiona okazuje się bliskość wody, tak więc popularność bulwarów i promenad nadrzecznych ponownie pokonuje wszelkie granice przestrzenne, duchowe oraz czasowe. W historii cywilizacji obecność roślinności bardzo długo była dziełem przypadku, natomiast funkcje rzek ulegały pewnym modyfikacjom. Początkowo były to jedynie źródła wody pitnej, lecz już wkrótce pomagały nawadniać tereny rolnicze, stały się także szlakami komunikacyjnymi¹, a w latach 90. XVIII w. zaczęto je wykorzystywać jako miejsca lo-

Ryc. 1. Domy umieszczone na palach (środkowe Chiny)

Fig. 1. Houses on stilts (central China)

Ryc. 2. Krajobraz prowincji Guangxi

Fig. 2. Landscape of Guangxi province

kalizacji elektrowni wodnych². Rzeka w wielu kulturach niejednokrotnie pełniła także rolę ochronną. Powstawały domy na palach zanurzonych w wodzie (ryc. 1), co utrudniało lub uniemożliwiało wtargnięcie nieprzyjaciela lub dzikiego zwierza. Także fosy średniowiecznych zamków obronnych często zasilane były wodą z rzeki³, stanowiącą dodatkową przeszkodę do pokonania. Obecnie rzeki nie pełnią już funkcji strategicznych, a raczej rekreacyjne, wypoczynkowe lub estetyczne. Niejednokrotnie rzeka lub częściej sposób zagospodarowania jej nabrzeży staje się elementem charakterystycznym, wyróżniającym miejscowość spośród innych.

Rzeka Xiang

The Xiang river

Całkowita długość rzeki Xiang wynosi nieco ponad 850 km, a 670 km jej koryta znajduje się w prowincji Hunan. Bieg tej rzeki rozpoczyna się w górach Haiyang w prowincji Guangxi niedaleko miasta Guilin (ryc. 2), a kończy się w jeziorze Dongting, które od północnej strony łączy się z rzeką Jangcy⁴. Zanim w 1930 roku ukończono budowę linii kolejowej, była to ważna droga rzeczna, główna arteria komunikacyjna z południa w kierunku północnym w południowo wschodnich Chinach⁵.

Wg legendy Xiang jest chroniona przez 2 boginie, żony mistycznego władcy. Po śmierci męża kobiety

popęłniły samobójstwo z żalu, topiąc się w rzece. Do dzisiaj plamy na pędach bambusa (*Phyllostachys bambusoides* f. *tanakee*) rosnącego nad brzegami Xiang, nazywane są łzami małżonek, a sama roślina potocznie nazywana jest „bambusem małżonek Xiang” lub „bambusem rzeki Xiang”.

Czangsza

Changsha

Czangsza położone jest w środkowo wschodniej części Chin, mniej więcej na wysokości geograficznej Kairu. Lato jest tu gorące i wilgotne, natomiast zima – chłodna i sucha. Liczące 5 milionów mieszkańców

miasto jest stolicą rolniczej prowincji Hunan, a także ważnym ośrodkiem akademickim. Znajduje się tu jedna z czterech najważniejszych w starożytnych Chińskich uczelni – Yuelu Academy. Założenie placówki ufundował Zhu Dong w 976 roku, za czasów panowania Północnej Dynastii Song. Jako ośrodek akademicki Yuelu Academy prosperowała do upadku cesarstwa w 1911 roku⁶. Obecnie obiekt pełni funkcję muzeum i należy do czołowych atrakcji turystycznych miasta, tłumnie odwiedzanych zarówno przez zorganizowane grupy, jak i przez indywidualnych turystów. Jednak wśród chińskiej społeczności miasto Czangsza kojarzone jest z Mao Zetongiem relaksem i od-

Ryc. 3. Zieleni cięta w tradycyjny sposób

Fig. 3. Greenery managed in traditional style

Ryc. 4. Rośliny cięte w geometryczne kształty

Fig. 4. Greenery formed in geometrical shapes

poczynkiem związanym z tradycyjnym masażem stóp. Zabieg ten (wykonywany najczęściej po wieczornym posiłku) jest bardzo popularny w całym kraju, ale tylko to miasto nosi nieformalne miano stolicy masażu stóp. Amatorzy takiej formy odprężenia, przybywają nawet z bardzo odległych prowincji by skorzy-

stać z usług oferowanych przez liczne salony specjalistyczne.

Nabrzeża Xiang w Czangsza

The Xiang wharf in Changsha

W związku z wypoczynkowym postrzeganiem miasta niebędącego nadmorskim czy górskim kurortem, obecność wzbogaconych zielenią spacerowych tras, rozciągniętych w pobliżu rzeki wydaje się być bardzo pożądana. Jak powszechnie wiadomo udział poszczególnych gatunków roślin, nierozzerwalnie związany jest z lokalnymi warunkami klimatycznymi. Natomiast sposób ich rozmieszczenia dyktuje ukształtowanie terenu oraz architektura najbliższego otoczenia, jednak zawsze jest to odzwierciedlenie stylowych tendencji projektanta. Ponadto sposób prowadzenia roślin czy też formowanie ich w przemyślane układy, związane są z wieloletnimi tradycjami kulturowymi. Dotyczy to zwłaszcza krajów dalekiego wschodu jak Chiny, które bardzo długo pozostawały zamknięte dla Europy i innych kultur czy na-

rodów. Między innymi taka właśnie izolacja pozwoliła Chińczykom wypracować własny sposób formowania drzew i krzewów – Pangin, ściśle związany z lokalną filozofią. Sztuka ozdobnego modelowania roślin, która podzielona jest na kilka rodzajów zależnych różnych elementów (także od nadanej formy pokrojowej) przedostała się do Japonii, gdzie otrzymała nazwę Bonsai. Dopiero stamtąd rozprzestrzeniła się na inne kontynenty, ale w krajach europejskich częściej stanowi dekorację pomieszczeń lub ogrodów w stylu orientальnym. Natomiast w Czangsza tradycyjny sposób formowania roślin znajduje bardzo powszechne zastosowanie w zieleni miejskiej (ryc. 3), chociaż rośliny przycięte w geometryczne kształty też można spotkać wzdłuż bulwarów nad rzeką Xiang (ryc. 4).

Chociaż w typowych chińskich ogrodach niemal zawsze pojawiają się bambusy i niepozorna *Nadina domestica* (ryc. 5), a zbiorniki wodne porośnięte są lotosami⁷, to wśród zieleni przyulicznej rośliną „obowiązkową” wydaje się być *Lorope talum* nazywana chińską oliwką (ryc. 6). Jest to krzew o ciemnoczerwonych

Ryc. 5. Pędy *Nadina domestica*

Fig. 5. The shoots of *Nadina domestica*

Ryc. 6. *Lorope talum* jako element zieleni bulwarowej

Fig. 6. *Lorope talum* as an element of boulevard greenery

Ryc. 7. Podokarp wielkolistny
(*Podocarpus macrophyllus*)

Fig. 7. *Podocarpus macrophyllus*

liściach i różowych kwiatach rozwijających się wczesną wiosną. Jak powszechnie wiadomo czerwona barwa odgrywa istotną rolę w kulturze chińskiej, co może w pewnym stopniu przyczyniać się do takiej popularności tego gatunku. Innym niedużym rozmiarów gatunkiem często spotykanym wśród zieleni bulwaru są różne kamelie oraz *Podocarpus macrophyllus*, zwykle przycięty w tradycyjny chiński sposób (ryc. 7). Wśród drzew najczęściej spotyka się wiśnie, ligustry, paulownie, perławki, ketmie, cedry oraz cynamonowce. Czasem bulwary nadrzeczne, a co za tym idzie również zielenie przyuliczna jest rodzajem ogrodu botanicznego: na roślinach umieszczone są tabliczki z nazwami roślin oraz ich pochodzeniem (ryc. 8). Praktyka ta jest również często stosowana w Europie, np. bulwary w Madrycie oraz parki Wiednia czy Zurychu. Odmianę natomiast stanowi bielenie pni drzew, co w krajach europejskich jest raczej cechą sporadyczną. Więcej różnic widocznych jest w architekturze, a zwłaszcza jeśli spojrzeć na charakterystycznie wygięte dachy chińskich budynków. Krzywizny te mają przywołać na myśl rozpostarte skrzydła ptaka w locie. Czangszaj jako miasto historyczne, posiada piękne zabytkowe budynki (ryc. 9), które pozostały na swoich miejscach podczas modernizacji promenady nad Xiang. Obecnie w większości z nich mieszczą się wysokiej klasy lokale gastronomiczne, a jednak

spotyka się też tradycyjnych sprzedawców napojów (ryc. 10).

Tereny nabrzeżne w Czangszaj to także miejsca spotkań towarzyskich, służące do odpoczynku i rekreacji. W krajach dalekiego wschodu duże znaczenie przypisywane kondycji fizycznej zauważalne jest bardzo często. Niezależnie od pory dnia widuje się osoby w różnym wieku korzystające z licznych siłowni polowych, ale także i takie, które do ćwiczeń nie potrzebują żadnego sprzętu. W drugim przypadku niejednokrotnie można odnieść wrażenie, iż ma się do czynienia z bardzo widowiskowym pokazem „sportowców” amatorów (ryc. 11), chociaż bardziej przypomina to teatr uliczny niż zwykłą gimnastykę. Bardzo powszechne są także różnego rodzaju gry planszowe (ryc. 12) lub karciane. Poza aktywnymi graczami, rozgrywki te skupiają także obserwatorów, którzy bardzo aktywnie dopingują lub doradzają swojemu faworytowi. Przy okazji dostrzegalna jest pewna prawidłowość, według której zarówno zawodnikami, jak i kibicami w zdecydowanej większości lub wyłącznie są mężczyźni. I także oni częściej, choć już nie w takiej przewadze jak przy grach, prezentują się publicznie od strony artystycznej. Dotyczy to w równym stopniu talentów plastycznych (ryc. 13) jak i muzyczno-wokalnych (ryc. 14). O ile gry planszowe i gimnastyka są zjawiskiem w Chinach powszechnym niezależnie od wielkości miasta, to amatorskie występy

Ryc. 8. Tabliczki z opisami roślin w chińskich parkach

Fig. 8. Plant descriptions on plates in Chinese parks

Ryc. 9. Zabytkowy budynek na terenie bulwaru w Czangsza

Fig. 9. A historical building on Changsha Boulevard

artystyczne w takich miastach jak Pekin czy Szanghaj „zarezerwowane” są dla profesjonalistów, podczas gdy w Czangsza często jest to dzieło przypadkowych przechodniów. Nikt jednak nie czerpie z tego korzyści materialnych, a jedynie twórczą radość.

Każda odmienność, podobnie jak nowość ma swoich zagorzałych przeciwników i zwolenników. Analogicznie zwyczajami innych kultur niektórzy się zachwycają i wprowadzają w swoje życie codzienne, inni je krytykują, ale są też przedstawiciele całkowicie ambiwalentnych odczuć. Jednak ogólny zarys ludzkich zachowań i potrzeb społecznych pozostaje taki sam nie zwracając uwagi na szerokość geograficzną. Większość z nas lubi spędzać wolny czas wśród osób o podobnych zainteresowaniach, w wesołej atmosferze. Natomiast najlepszymi miejscami do wypoczynku pozostają tereny zieleni, a sąsiedztwo wody zawsze będzie podnosić walory estetyczne miejsca.

Fotografie wykonała autorka.

Photographs by author.

Ryc. 10. Sprzedawca mleka sojowego, w tle rzeka Xiang oraz Góra Yuelu

Fig. 10. Soya milk seller, the Xiang river and Yuelu Mountain in the background

Ryc. 11. Poranna gimnastyka

Fig. 11. Morning gymnastics

Marta Weber-Siwińska

Institut Architektury Krajobrazu
 Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
 Institute of Landscape Architecture
 Wrocław University of Environmental and Life Sciences

Ryc. 12. Rozgrywka gry planszowej
(bulwar w Czangsza)

Fig. 12. A board game match
(Changsha Boulevard)

Przypisy

¹ Starkel L., 1996, *Rzeki w przestrzeni i czasie* [w:] „Rzeki. Kultura – cywilizacja – historia” pod red. J. Kułuniaka, Wyd. „Śląsk”, Katowice, t. 5, s. 43–62. Za: Gubańska R., 2009, *Percepcja rzeki w krajobrazie kulturowym* [w:] „Architektura Krajobrazu”, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, nr 2(23) 2009, s. 37–47.

² Januszewski St., 1999, *Elektrownie wodne*, Fundacja Otwartego Muzeum Techniki, Wrocław.

³ Gubańska R., 2009, *Percepcja rzeki w krajobrazie kulturowym* [w:] „Architektura Krajobrazu”, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego we Wrocławiu, nr 2(23) 2009, s. 37–47.

⁴ *Wielki Ilustrowany Atlas Świata* pod red. E. Gomulińskiej i H. Górskiego, 2001, Pascal.

⁵ Bchecked E., www.britanica.com/EBchecked/topic/273784/Xiang-Rive

⁶ Shenchu Y., 2003, *The Architecture and Culture of Yuelu Academy*, Hunan Science and Technology Publishing House.

⁷ *The practice and theory of landscape architecture* (skrypt dla studentów architektury krajobrazu w HAU of Changsha).

Ryc. 13. Chińska kaligrafia pisana wodą (bulwar w Czangsza)

Fig. 13. Chinese calligraphy written with water (Changsha Boulevard)

Ryc. 14. Amatorski koncert muzyczny
(bulwar w Czangsza)

Fig. 14. An amateur music concert
(Changsha Boulevard)

Węzeł kolejowy Głuchołazy w krajobrazie miasta

Marek Konopka

Railway Junction in Głuchołazy in the Town's Landscape

Wprowadzenie

Introduction

Niewiele jest w Polsce małych miast, w których kolej akcentuje krajobraz bogactwem swoich elementów. Środa Śląska, Wąbrzeźno – posiadały krótkie linie dojazdowe, które łączyły ich śródmieścia z linią główną, przebiegającą z dala od miejscowości. Kolej w tych miastach wkraczała w ścisłą tkankę miejską i naśladowała tramwaj. Innym przykładem jest Węglińiec, który dzięki wybudowaniu dużej stacji węzłowej rozwinął się z małej osady w miasto. Miejscem, w którym odnajdziemy cechy wymienionych tutaj przypadków są Głuchołazy. Krajobraz tej miejscowości, oprócz niewątpliwych walorów przyrodniczych, wypełniony jest licznymi elementami kolejowymi, których rola jest znacząca. Panorama miasta nabiera niepowtarzalnego charakteru wartego należytego poszanowania.

Głuchołazy leżą w dolinie Białej Głuchołaskiej, u podnóża Sudetów Wschodnich, na południu Opolszczyzny. Ukształtowanie terenu nadaje miastu urokliwy charakter górski, a zabudowania wspinające się na wzniesienia otaczające dolinę rzeczną tworzą malowniczą panoramę. Interesujący jest również gospodarczy charakter miasta. Głuchołazy od czasów lokacyjnych znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie granicy państwowej. Niegdyś była to granica pomiędzy Śląskiem i Morawami,

Austrią a Prusami, później pomiędzy Rzeszą a Czechosłowacją, a dziś sąsiadują z granicą polsko-czeską. Ponadto miasto w XIX wieku zdobyło status uzdrowiska, którego świetność trwała do drugiej wojny światowej. W Głuchołazach lokalizowany był również przemysł. W czasach zamierzonych było to wydobywanie złota, które po wyczerpaniu złóż zostało stopniowo wyparte przez przemysł drzewny i papierniczy, który funkcjonuje tu do dziś.

Dzieje węzła kolejowego w Głuchołazach

The history of the railway junction in Głuchołazy

1 listopada 1875 r. uruchomiono pierwszą linię kolejową łączącą Głuchołazy ze światem, czyli stacją Nowy Świątów oddaloną o ok. 7 km w kierunku północnym. Dzięki temu odcinkowi miasto zyskało połączenie z Nysą i dalej przez Brzeg z Wrocławiem. Była to jedna z pierwszych linii powstałych w tym rejonie i związana była z budową podsudeckiej magistrali kolejowej zmierzającej z Legnicy do Kędzierzyna. Miesiąc później oddano do użytku piętnastokilometrowy odcinek z Głuchołaz do Jindřichova ve Slezsku¹. Dzięki temu uzyskano połączenie z siecią kolejową ówczesnej Austrii, a Głuchołazy stały się stacją

Ryc. 1. Stacja Głuchołazy – wieża wodna

Fig. 1. Głuchołazy Station – water tower

pośrednią i jednocześnie graniczną. Stacją węzłową zostały w roku 1888, kiedy to zaczęła funkcjonować linia do Mikulovic. Stworzyła ona nowe połączenie kolei pruskich z austriackimi i umożliwiła dojazd do Jesenika i dalej w głąb Moraw. 1 maja 1914 r. węzeł głuchołaski przyjął dzisiejszy kształt. Uruchomiono wtedy linię miejską wraz z przystankiem Miasto i stacją końcową Zdrój. Odcinek ten

powstał z myślą o kuracjuszach i turystach, którym znacznie ułatwił dojazd do dzielnicy uzdrowiskowej. Od tamtej pory miasto posiada trzy przystanki osobowe i jedną ładunkową stację towarową. Taki kształt węzła kolejowego jest bardzo rzadkim rozwiązaniem w tej wielkości miastach². Kolejną szczególną cechą Głuchołazy zawdzięczają nowemu porządkowi administracyjnemu, jaki

powstał po drugiej wojnie światowej. Otóż przez miasto odbywa się ruch tranzytowy kolei czeskich. Ze względu na kształt sieci, pociągi kursujące pomiędzy Jesenikiem a Krnovem zatrzymują się przy peronach dworca głównego w celu zmiany czoła. Jednak przez kilkadziesiąt lat w czasie postoju i manewrów lokomotywy nie było możliwości wsiadania i wysiadania do składów. Po 1 sierpnia 2004 r., kiedy to zawieszono ruch pasażerski z Nysy, pociągi czeskie były jedynymi zatrzymującymi się na stacji Głuchołazy. Od roku 2007 można już do nich legalnie wsiadać. Niestety, poza dwoma parami sezonowych pociągów międzynarodowych, oferta ČD³ jest tutaj jedyną dostępną dla pasażerów na co dzień. Po zmianach ustrojowych lat 89/90 XX w. znacznie zmalał w węzle ruch towarowy krajowy i międzynarodowy. Regularne pociągi towarowe nie kursują, a zakłady przemysłowe sporadycznie korzystają z pociągów zdawczych⁴.

Charakterystyka Dworca Głównego

Characteristics of the railway station

Główna stacja głuchołaska mieści się na północnym przedmieściu miasta. Łączą się w niej jednotorowe linie biegnące na północ w kierunku Nysy oraz na południe do miast Krnov i Jeseník w Czechach oraz

Ryc. 2. Stacja Głuchołazy – dworzec pasażerski z peronami

Fig. 2. Głuchołazy Station – passenger station with platforms

Ryc. 3. Stacja Głuchołazy – dworzec towarowy

Fig. 3. Głuchołazy Station – cargo station

do głuchołaskiego źródła. Stacja ta niegdyś funkcjonowała pod nazwą Ziegenhals Hauptbahnhof, co wprost oznacza Głuchołazy Główne. Dziś jednak w nomenklaturze PKP nosi nazwę Głuchołazy, co wyraźnie pomniejsza jej rangę. Sama stacja dzieli się na trzy obszary. W części północnej znajduje się dworzec osobowy i perony, a w części południowo zachodniej zlokalizowany jest dworzec towarowy z dużym budynkiem

spedycyjno-administracyjnym i torami ładowniczymi. W terenie po stronie południowo wschodniej znaleźć można ślady po urządzeniach związanych najprawdopodobniej z obsługą trakcji i taboru. Znajduje się tam również wieża wodna o ciekawej i rzadko spotykanej, prostopadłościenniej, murowano-drewnianej konstrukcji (ryc. 1). Dworzec Główny jest także najwyższym położonym w mieście punktem kolejowym. Wszyst-

kie wychodzące z niego linie, za stacją, opadają w dół. W kierunku południowym z dworca odchodzą trzy tory szlakowe (ryc. 2). Tor lewy ostro skręca w kierunku wschodnim i prowadzi w kierunku Pokrzywnej i Krnowa. Tor środkowy klucząc łukami biegnie na południe i zbochem doliny okrąży miasto skręcając na zachód. Dalej przełomem Białej Głuchołaskiej zmierza do Mikulovic i Jeseníka. Tor prawy ostro się obniża, by po 1,5 km dotrzeć do przystanku osobowego Głuchołazy Miasto. Następnie linia lekko wznosi się i zaraz potem opada zmierzając nadal na południe i pomiędzy zabudowaniami miasta dochodzi do dwutorowej stacji końcowej Głuchołazy Zdrój. Należy tu nadmienić, że trasa ta na całej swej długości biegnie równolegle do położonego wyżej szlaku zmierzającego do Mikulovic. W zależności od ukształtowania terenu obie drogi kolejowe zbliżają się do siebie bądź oddalają. Zarówno linia miejska jak i szlak transgraniczny posiadają bocznice do zakładów przemysłowych w mieście.

Dworzec Główny posiada formę architektoniczną charakterystyczną dla dworców Kolei Górnośląskiej⁵. Został wzniesiony z klinkierowej cegły, jego nietynkowane elewacje przedzielono pilastrami i gzym-sami ceglanyymi charakterystycznymi dla stylu neogotyckiego (ryc. 3). Bryłę rytmicznie dzielą trzy ryzality zwieńczone trójkątnymi szczytami. Parter budynku zajmują pomieszczenia obsługi podróżnych oraz obsługi

Ryc. 4. Przystanek osobowy Głuchołazy Miasto – dworzec od strony ulicy

Fig. 4. Głuchołazy Miasto railway stop – station seen from the street

technicznej. Znajdziemy tam w środkowej części poczekalnię z kasami, salę dawnej restauracji, a po stronie południowej pomieszczenia nastawni oraz dyżurnego ruchu. Stacja posiada jeden peron boczny i jeden peron wyspowy. Oba przekryte są drewnianymi zadaszeniami o typowym układzie konstrukcyjnym. Perony łączy przejście podziemne, do którego wchodzi się przez stalowe, przeszklone wiaty. Dworzec towarowy posiada zbliżoną formę do dworca pasażerskiego. Główny jego trzon wzniesiono na planie litery L i dobudowano do niego od strony południowej i północnej budynki magazynowe z rampami. Oba dworce w kondygnacjach ponad parterem posiadają mieszkania.

Dworzec Głuchołazy Miasto

Głuchołazy Miasto
railway station

Dworzec Głuchołazy Miasto został oddany do użytku jednocześnie z uruchomieniem linii kolejowej w roku 1914. Posiada zupełnie odmienną formę od dworca głównego. Wzniesiono go w systemie szkieletowym i wyposażono w mocno wysunięty ryzalit stanowiący przedsionek sali dla podróżnych. Całość zwieńczono dwupołaciowym stromym i wysokim dachem (ryc. 4). Kształt taki wyraźnie nawiązuje do form sudeckiego budownictwa regionalne-

Ryc. 5. Przystanek osobowy Głuchołazy Miasto – podcień peronowy

Fig. 5. Głuchołazy Miasto railway stop – platform arcade

go. Kasa i poczekalnia znajdują się tu w jednym pomieszczeniu. W północnej części stacji stoi budka dróżnika. Dworzec posiada jedną kondygnację, a nad peronem znajduje się głęboki drewniany podcień sięgający do toru (ryc. 5). Przez wiele lat budynek ten pełnił także funkcję dworca autobusowego.

Dworzec Głuchołazy Zdrój

Głuchołazy
Zdrój railway station

W tym samym czasie został uruchomiony dworzec Głuchołazy Zdrój⁶. Jako stacja końcowa został wyposażony w dodatkowy tor umożli-

wiający manewrowanie lokomotywą wokół składu wagonów. Sam budynek, podobnie jak dworzec Miasto, wzniesiono jako szkieletowy, a program funkcjonalny wnętrza ograniczono do minimum. Od lata 2006 r. budynek już nie istnieje. Posiadał symetryczną kompozycję z ryzalitami wejściowymi usytuowanymi od strony ulicy jak i od strony peronu. W skrzydle południowym posiadał podcień dla podróżnych. W budynku tym znajdowało się użytkowe poddasze. Sympatyk kolei – Andrzej Sanecki tak wspomina ten dworzec: *Agonia⁷ trwała od czasu, kiedy przystanek został nieobsadzony (od 10 lat)⁸. Stacja została rozebrana, a „konserwator” zabytków nawet nie jęknął. W czasach świetności były ławeczki, kwietniki. W poczekalni zi-*

mową porą rozpalano kaflowy piec, a na stacji pachniało rozgrzaną oliwą. No cóż, było, minęło! Jako ciekawostkę dotyczącą stacji można dodać, że część podkładów kolejowych, na których ułożono tu obecne tory wykonanych zostało z metalu, a odlane na nich napisy informują, że zostały wykonane w roku 1940 przez firmę Thyssen.

Wpływ węzła kolejowego na walory miasta

The influence of the railway junction on the town's values

Poznaliśmy oto stacje, których istnienie zawdzięczamy uzdrowisku

rozwijającemu się w Głuchołazach w wieku XIX i XX. Sama forma dworców linii miejskiej, będących autorstwa Jana Hoya⁹, wpisana w kanony budownictwa sudeckiego¹⁰ podkreślała walory turystyczne miasta i komponowała się znakomicie w zabudowę zdrojową. Wyraźnie widać tu również gospodarcze umotyowanie budowy tej linii. Wzrastający ruch turystyczny i uzdrowiskowy wymógł dostosowanie warunków komunikacyjnych do potrzeb. Zapewne, gdyby nie wodolecznictwo, Głuchołazy nie posiadałyby tak rozbudowanego i znaczącego węzła kolejowego, a ich krajobraz byłby uboższy.

Nie tylko warunki uzdrowiskowe odcisnęły swój znak na kolei w mieście. Nie można zapomnieć, bowiem o granicznym charakterze

miasta i węzła. Główna stacja w Głuchołazach posiada obszerny dworzec towarowy. Jest to również stacja graniczna, która łączy dwie międzynarodowe linie kolejowe. Warunki ochrony granic i odprawiania pociągów międzynarodowych wymagały w latach trwania ustroju socjalistycznego zastosowania specjalnych budowli kontrolnych. W rejonie głuchołaskiego węzła istniały trzy wartownie torowe. Pierwsza, największa, znajdowała się przy południowej głowicy stacji Głuchołazy. Dwie kolejne zlokalizowane były w pobliżu granicy państwowej: w Wieszczyńcu oraz w pobliżu Kolonii Jagiellońskiej. Wartownie te mają formę bram ustawionych ponad torami. Były wykonane z konstrukcji stalowych, posiadały drewniane budki wartownicze, a pomosty nad torami wyposażone były w reflektory do obserwacji przejeżdżających pod nimi pociągów (ryc. 6).

Poprowadzenie przez miasto dwóch równoległych do siebie linii kolejowych wywołało trwałe zmiany krajobrazowe. Oprócz opisanych wcześniej budynków stacyjnych, Głuchołazy obfitują w inne budowle kolejowe. Znajdziemy tam około dziesięciu przejazdów, w większości wyposażonych w zapory. Szlaki torowe w mieście sterowane są, przez co najmniej pięć posterunków dróżniczych. Do tego należy dodać kilka wiaduktów i most nad rzeką. Wszystko to tworzy szczególne ujęcia widokowe. Jednym z nich jest widok wzdłuż ul. Powstańców Śląskich

Ryc. 6. Wartownia przy stacji Głuchołazy

Fig. 6. Guardroom at Głuchołazy station

i Karłowicza (ryc. 7). Na pierwszym planie mamy tu przecięcie miejską linią kolejową, na drugim zaś, kilkadziesiąt metrów dalej i wyżej, widzimy trasę do Mikulovic. Szlak ten łagodnym łukiem przecina obie ulice w jednym poziomie. Pomiędzy nimi znajdziemy betonowe wykończenie skrajni toru. Istniał tu czwarty przystanek kolejowy. Pozostałości posadzki sugerują wybudowanie w tym miejscu niewielkiego budynku stacyjnego. Analiza archiwalnych rozkładów jazdy, pozwala wnioskować, że przystanek ten funkcjonował krótko w latach 30. i 40. XX wieku.

Kolejnym istotnym miejscem włączenia kolei w krajobraz miasta jest centrum głuchołaskiego źródła. Linia do Mikulovic wychodzi tu niespodziewanie z głębokiego przekopu obudowanego kamiennym murem oporowym, przecina ulicę Parkową, ostrym łukiem mija kilka domów przekraczając jednocześnie potok zdrojowy (ryc. 8), następnie pokonuje promenadę parkową i wspina się na most nad Białą Głuchołaską, by zniknąć za zwartą zabudową ulicy. Obok torów tętni tu życie i ruch turystyczny, a odzywające się od czasu do czasu dzwony sygnalizacji przejazdowej stanowią swego rodzaju atrakcję, kiedy niespodziewanie pojawia się pociąg, który powoli przecina Zdrój i w następnej chwili znika w przekopie, czy za zabudowaniami.

Niewątpliwie należy uznać, że elementy kolejowe w Głuchołazach są licznymi i stałymi elemen-

Ryc. 7. Pociąg relacji Opole Główne – Jeseník za chwilę przetnie ulice Powstańców Śl. i Karłowicza

Fig. 7. Train from Opole Główne to Jeseník about to cross Powstańców Śl. and Karłowicza streets

tami krajobrazu, przez co należy się z nimi liczyć we wszelkich działaniach planistycznych. Nie stanowią one bynajmniej dominant krajobrazowych, ale ich liczba oraz rozmieszczenie dają mocny akcent w panoramie. Są ściśle wplecione w tkankę miejską i mają silne historycz-

ne oraz gospodarcze umocowanie. Współgrają z otaczającą je zabudową. Mamy tu dworce Miasto i Zdrój zaprojektowane ręką jednego architekta, nawiązujące do tradycji budownictwa sudeckiego. Znajdują się one w tych fragmentach miasta, które mają wyraźny podgórski charakter,

Ryc. 8. Pociąg relacji Ostrava Svinov – Jeseník prawie bezgłośnie przejedzie przez centrum zdrojowe

Fig. 8. Train from Ostrava Svinov to Jeseník almost silently passing the spa district

co zapewne spaja dworce z ich otoczeniem. Kolejne dwa budynki stacji głównej, wzniesione w odmiennej estetyce, doskonale tworzą krajobraz komunikacyjno-przemysłowy. Jednocześnie formą, zbliżoną do innych stacji węzłowych, wyraźnie sygnalizują funkcję swoją i miejsca.

Podsumowanie

Conclusion

Na codzień możemy w różnych miejscach kraju zaobserwować postępującą degradację zabudowy kolejowej. W wielu przypadkach zabudowa ta zagrożona jest przebudowaniem, zmianą funkcji czy nawet wyburzeniem. Ślady takich działań znajdziemy również w Głuchołazach. Budynek dworca towarowego rozrósł się o dodatkowe współczesne magazyny, dworzec Miasto służy za skład kwaciarczy, a stacja Zdrój zniknęła z powierzchni Ziemi. Nie są to dobre rozwiązania. Obiekty te są charakterystycznymi elementami przestrzeni miasta. Z tego powodu należałoby objąć je ochroną planistyczną jako istotne elementy krajobrazu oraz rozszerzoną ochroną konserwatorską ze względu na wartości kulturowe i estetyczne. Niestety niemoc właściwych organów administracyjnych jest zatrważająca. Z analizy materiałów Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Opolu¹¹ wynika, że pod ścisłą ochroną konserwatora pozostaje niewielka część obiektów kolejowych. W rejonie Głucho-

łaz nie znajduje się pod nią żadna budowla. Przypuszczać należy, że wynika to z faktu, że od czasu drugiej wojny światowej tereny kolejowe były wyjęte z pod właściwości administracji publicznej, a wewnętrzne działania PKP dalekie były od pielęgnowania dziedzictwa kulturowego. Bez zmiany tego stanu rzeczy dewastacja krajobrazów związanych z koleją będzie nadal postępować.

Fotografie wykonał autor.

Pphotographs by author.

Marek Konopka

Zespół Konserwacji i Rewaloryzacji Krajobrazu Kulturowego
Wydział Architektury
Politechnika Wrocławska
Cultural Landscape Conservation and Revalorisation Team
Faculty of Architecture
University of Technology, Wrocław

Przypisy

¹ Stacja Jindřichov ve Slezsku powstała w roku 1870 (wg M. Jerczyński, S. Koziański, 1992, *150 lat kolei na Śląsku*, Opole – Wrocław, s. 52).

² M. Sitko podaje liczbę mieszkańców 15700 osób (za: M. Sitko, *Góry Opawskie, Przewodnik*, 1998, Głuchołazy – Prudnik, s. 55)

³ ČD (czyt. 'cze de') – powszechny skrót od rodzimej nazwy kolei czeskich: České Dráhy, a. s. (przyp. autora).

⁴ Opinia autora oparta na własnych obserwacjach. Stan użycia torowiska przy południowej głowicy stacji Głuchołazy wskazuje, że ruch do zakładów meblarskich nie odbywa się. Ze względu na regularny ruch pasażerski do Mikulovic nie można tym samym sposobem określić występowania ruchu do boczni-

cy papierni. Podczas licznych wizyt na stacji w latach 2006-2007 nie zaobserwowano postoju żadnych pociągów towarowych, a stan szyn wskazywał na regularne wykorzystywanie jedynie torów głównych. Jednak zaobserwowane w tym samym czasie postoje składów wagonów czeskich na stacji Nysa pełniące funkcję rozrządową mogą sugerować, że transgraniczny ruch towarowy odbywa się przez Głuchołazy sporadycznie.

⁵ Kolej Górnos Śląska – towarzystwo kolejowe, które wybudowało linię kolejową do Głuchołaz i którego dziełem jest większość głównych linii kolejowych na Śląsku Opolskim (na podstawie M. Jerczyński, op. cit.).

⁶ A. Sanecki w korespondencji stwierdził, że budynek dworca zdrojowego powstał w latach 70. XIX wieku.

⁷ A. Sanecki miał na myśli agonię budynku dworca (przyp. autora).

⁸ Nie obsadzenie przystanku oznacza pozabawienie go stałej ludzkiej obsługi do odprawiania podróżnych i pociągów. Czas dziesięciu lat należy odliczać od roku 2007 (przyp. autora).

⁹ Jan Hoy, architekt, mieszkaniec Głuchołaz, żył w latach 1878–1967. Informacje te autor uzyskał w korespondencji z Andrzejem Saneckim znajdującym osobiście wymienionego architekta.

¹⁰ M. Sitko określił architekturę dworców Zdrój i Miasto mianem „stylu szwajcarskiego” (za: M. Sitko, op. cit., s. 69).

¹¹ Przegląd kart białych zabytków związanych z koleją i zgromadzonych w WUOZ w Opolu autor wykonał w lutym i marcu 2009 r.

Summaries

Problems

Shaping the Landscape of River Valleys in European Cities

Public water spaces are very important elements in the townscape of every city. A river with riverbanks, riverside areas, escarpments and bridges has often been an element, which determined the spatial – functional structure of the city. In the majority of European cities the river is one of the most important values, with harmoniously shaped landscape. The role of the river in a town is emphasized by location of the most important historical buildings and urban complexes in the close vicinity of the river.

In recent years the landscapes of contemporary cities have become similar and uniform. Hence the increasing need for shaping the city's identity, including one of the most important elements of a city landscape, i.e. public water spaces with surrounding areas.

The article presents the newest examples of shaping the landscape of European cities with the help of creation of large scale urban complexes. Detailed analysis relates to public spaces. The presented complexes are

shaped by planning instruments such as urban design and urban composition. They are outstanding examples of harmonious supplementation of cultural landscape of European cities by new realizations.

Katarzyna Pluta

The Slope above the Odra River: Szczecin Landscape's Unexploited Potential

Szczecin and its surroundings is outstanding for its varied physiography and is divided into smaller lands. In the lowest part of the region, situated 0,5 meters above sea level, called Międzyodrze, the Landscape Park of Dolna Odra Valley was instituted.

The slope above the Odra River reaches the valley with sharply shaped highly laid land. The central part has been the basis for the city and its fortifications formation and it is now a kind of visiting-card of Szczecin – the complex of Wały Chrobrego. The northern and southern parts of the slope, which cross the city borders, are seen in the river-city relation only occasionally.

It is the northern part of the slope between two motorway bridges: Poznańska Motorway and the A6 motorway which was examined. The examination included physiographical conditions of the area, its history and history of villages. Many histori-

cal and natural objects of great worth, both commemorative and landscape value, were distinguished. The suggestions of creating a bicycle-path, a foot path and a river route were made. On height a scenic point was created, which is possible to access by the newly created bicycle-path and easy to get from place to moor by the river route. The point, with wide variety of functions, enables great visibility to the examined area.

Halina Petryszyn, Milena Wojtasik

Landscape Ecology

'Environmental Islands' – Conflict in the Functioning of Environmental Spatial Structures

"Environmental islands" are created because of human activity. They are usually tops of hills surrounded by valleys, lakes or isolated woodlands. The separation of islands causes them to be the only environmental refuge in an encompassing landscape. Environmental islands are connected with problems of fragmentation of habitats, survival of species or protection of the environment. Linear distances between islands are the crucial factor in the creation of their systems. The series of "environmental islands" may

be an ecological corridor that allows species to migrate. The location of islands should be optimised when the landscape is created (according to rural-environmental programmes). The forest islands in the rural landscape should be treated as replacement forms of actual forests. They are quite resistant to synanthropization processes. Vegetation may preserve the character of forest associations.

Krzysztof Kasprzak

Recreation in a River Valley on the Example of Small River Valleys in Wrocław

In the contemporary world of intense, fast and unhealthy lifestyle, a need for recreation is increasing; it is supposed to smooth out the physical passivity of everyday life. The appearance of an open water source is one of the basic components deciding on attractiveness of a recreational-holiday area. Wrocław is a city strongly shaped by its big river. Apart from the Odra there are four smaller rivers: the Widawa, the Bystrzyca, the Ślęza and the Oława. They influence the landscape of the city and its structure. Within the area of each of the rivers exist organized and half-natural areas of green, which do not fully exploit the potential of the closeness of the natural watercourse.

The present article presents the research on the role of green areas within small river valleys of Wrocław. The authors attempt to determine the directions of action, which will enable an increase in the recreational effectiveness of the studied areas, with special consideration to the potential of closeness of the river. The areas have been explored with respect to their recreational function by conducting analyses and assessments of the possibilities and degree of satisfying the needs of recreational inhabitants of these areas. A model of the relations drawn up by A. Lis (2005) has been used in the research..

Aleksandra Lis, Ewa Walter

Presentations

Landscape Transformation in the Valley of the Oder in Wrocław Relating to Protection Against Floods During the Past 200 Years

The specificity of the location of Wrocław in the valley of the Odra river and its four major tributaries (Bystrzyca, Oława, Ślęza, Widawa), distinguishes it from other towns in

Poland. The hydrographical network has always heavily influenced the urban landscape, creating an indissoluble bond with him.

The objective of the pursued doctoral thesis is to analyze the dynamics of landscape transformation of the Odra in Wrocław, including the regulation of the river in the XIX century and hydrotechnical facilities, which arose after the big floods in 1903 and 1997.

The collected cartographic material will be used such as topographic maps, Messtischblätter, historical town plans, and the results of their landscape research in the years 2007-2010. Spatial analysis will be carried out mainly in the GIS software, based on the developed for this purpose Spatial Information System.

The paper will set out the degree of interaction: hydrotechnical development of the Odra river valley and land development in Wrocław, and the major factors of the urban landscape changes occurring during the past 200 years will be determined.

Agnieszka Faron-Okoniewska

The Białka River in the Rural Landscape of Podhale

The function and role of a river in the rural landscape of Podhale were analysed on the example of the Białka River. In the commune of Bukowina Tatrzańska, the river di-

vides the area of Podhale and Polish Spisz. The villages of Brzegi, Jurgów, Czarna Góra and Białka Tatrzańska are located on the river. The river has always been an element of life in the local community. Czarna Góra, in the vicinity of Białka, is where Romany people live. The settlement is on a flood plain, close to the river, on the border between the villages of Czarna Góra and Bukowina Tatrzańska. At present, the river is an important element in the development of tourism in Białka Tatrzańska, especially in the summer season. The development of tourism is a threat to the natural environment and leads to increased pollution of the river. In order to preserve the precious ecosystem of the Białka River, there are plans to create a "Białka River" nature reserve. The natural biological lining accompanying the river is characterised by the presence of unique vegetation and is habitat for rare animal species. The Białka River basin is located in Natura 2000 region, in a Special Protection Area (SPA).

Maria Heldak

Landscape's Transformation in the Village of Bielice in the Eastern Sudetes

Basing on cartographical materials, source literature and detailed terrain stocktaking of the village of

Bielice, the evolution of the village's landscape since the beginning of the 20th century until nowadays has been presented. The changes in the landscape were related to functional and spatial structure changes taking place in Bielice. Special attention was paid to retiring from the agricultural function of the village, which resulted in intensive repeated forest succession on unused pastures. As a result there was observed agriculture-forest border lowering of over 100 meters in relation to the pre-war position. Before the 1980s the village was depopulating fast, threatening complete disappearance, which took place in the settlement of Nowa Biela. The chain structure of the village thinned out considerably, taking a distracted character, particularly in the central part of the village. As a result of the increasing interest in the village of Bielice taken by Wrocław's intellectuals, its tourist function came back to life, which was important before World War II. Its location in Śnieżnicki Landscape Park, good skiing conditions and the landscape quality of the village were conducive to it. For the last twenty years most of the residential buildings, especially their farm parts, have been modernized to tourist and agrotourist service needs. Changes, positive from the economic side, had their various scale of impact on the state of visible landscape. The greatest danger concerns the regional character of Sudetes' architecture. The influence of the residents, who were sensitive

to the beauty of the local architecture, meant that most of the pre-war buildings were correctly renovated, and most of the new buildings refer to regional architecture standards. There proved to be some legislative inaccuracies, which cannot protect the regional determinant of the visible landscape.

Hanna Ojrzyńska

Standards

Practice of Shaping Elements of Wrocław City Landscape in View of Legal and Economic Aspects during Preparation of Local Space Management Plans

Fast development of Wrocław city at the end of the 19th and the beginning of the 20th century was related to its expansion to the neighbouring area. Smaller localities attached to the city kept their rural or provincial character. After the Second World War management and building of many settlements were subject to principal changes. Near the city centre high buildings were localized, the rule of complex and close buildings

around the settlement squares was abandoned, multi-family buildings with more than 4 floors above the ground were built in peripheral areas. Buildings of this type spread as an effect of the de-urbanisation process on neighbouring communities, levelling their character. Some of the urban areas changed their appearance because of the new utilisation of the industrial area, solving waste and sewage management problems and protection of water-bearing territories. The precious agricultural lands disappear irretrievably. Disintegration and uncoordinated guidelines to the plans of space management allow for dissonance in roof constructions, breaking the harmony of the arrangement visible from a bird's eye view.

Leszek Stanek

Forum

The Urban Quaysides of the Xiang River on Example of Changsha City in China

Changsha is the capital of Hunan province in south eastern China. It is also a university centre with 6 million people living there. Social life is concentrated in two places. One of them is the main promenade with numerous shops and the second

is a waterside walkway. And exactly on the river bank of the Xiang River, which is a right-bank tributary of the Yangtze, it is possible to observe Chinese culture. Numerous eateries, areas for diverse play games and other entertainments are located on the promenades in order to meet the needs of residents and tourists. Flora is also important in the municipal grounds. Their species selection is determined by geographical latitude. The way of landscape shaping and spending free time originate from the local, long standing tradition, which in many aspects differs from European culture.

Marta Weber-Siwirska

Railway Junction in Głuchołazy in the Town's Landscape

The interesting scenery of Głuchołazy is influenced by several elements. The town is located in a river valley, has a spa tradition and an extensive railway junction, which has, an exceptional in Poland, railway line serving municipal transport. From a passenger and cargo main railway station three lines stem: to Nowy Świątów, Jindřichov ve Slezsku, Mikulovice and the municipal line where two other stations in the town are located.

Two almost parallel lines depart from the main station towards the south: one to Mikulovice and a

municipal line. Both meander down the river valley among the town buildings, the municipal line below the other. This makes the town's landscape rich in railway buildings and constructions: railway crossing attendant's houses, viaducts, trussing bridge over the river and old steel guardrooms controlling international traffic in the past. The most interesting landscape is that of the spa district, where the railway crosses the central square.

Railway buildings and constructions in Głuchołazy are characteristic elements of the area and have great aesthetic and cultural value. Progressive degradation of the railway causes material damage to the landscape of the town. Adequate town planning actions should be taken to stabilize it and preserve it.

Marek Konopka

ARCHITEKTURA KRAJOBRAZU

Kwartalnik Architektura Krajobrazu ukazuje się od roku 2001.

Zapraszamy do przedstawienia swoich myśli i dokonań w działach Problemy, Prezentacje.

Teksty o tematyce pokrewnej można nadsyłać do działu Rozwiązania techniczne, podobnie jak do działów Tworzywo i Standardy.

W Forum mamy zamiar również publikować recenzje, polemiki, artykuły o charakterze krytyki fachowej oraz informacje.

Teksty są recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Zapraszamy do współpracy wszystkie rozproszone gremia związane z architekturą krajobrazu, wyższe uczelnie i samorządy lokalne, biura projektów i firmy zajmujące się projektowaniem i pielęgnacją terenów zieleni, powstające stowarzyszenia zawodowe i studenckie.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW:

Objętość prac wraz z rysunkami, fotografiami i tabelami nie powinna przekraczać 10 stron formatu A-4. Tekst należy pisać czcionką typu TNR 12 pkt.; 1,5 odstępu między wierszami, dopuszcza się stosowanie kursywy i pogrubienia tekstu (prosimy nie stosować podkreśleń).

Zasadniczą część artykułu: tj. tytuł w języku polskim i angielskim, imię i nazwisko autora (bez podawania tytułów i stopni naukowych oraz zawodowych) wraz z afiliacją w języku polskim i angielskim, właściwy tekst w języku polskim z przetłumaczonymi na język angielski śródtytułami oraz przypisy, należy zapisać w jednym pliku. Streszczenie, słowa kluczowe i opisy zamieszczonych ilustracji w języku polskim i angielskim, rysunki, fotografie, tabele bądź inne załączniki (łącznie nie powinny przekraczać sześciu) prosimy zamieszczać w oddzielnych plikach.

Bibliografia zalecana w formie przypisów końcowych. Nazwisko(-a) wraz z podaniem inicjałów imienia (imion) autora (-ów), tytuł pracy pisany kursywą, miejsce i rok wydania, numer tomu, zeszytu oraz numery stron, np.:

• Kowalski J., *Kamień w wodzie* [w:] *Architektura Krajobrazu*, Wrocław 2001, nr 2-3/2001, s. 23-26.

Rysunki lub zdjęcia (oryginały) należy załączyć oddzielnie nadając im numery porządkowe. Oddzielnie podaje się spis podpisów w języku polskim i angielskim. Do druku będą przyjmowane wyłącznie materiały ilustracyjne dobrej jakości technicznej. Rysunki mogą być zapisane oddzielnie w wersji elektronicznej w formacie JPG lub TIFF.

Prace należy przesać w postaci dwóch wydruków wraz z nośnikiem elektronicznym (CD lub dyskietka).

Nadesłanie materiałów do redakcji jest równoznaczne z poręczeniem Autora, że zawarte w nich treści nie naruszają praw autorskich innych osób.

Teksty będą recenzowane przez specjalistów z dyscypliny reprezentowanej przez autora.

Redakcja nie zwraca materiałów niezamówionych oraz zastrzega sobie prawo ich redagowania i skracania.

Landscape Architecture has been published since 2001. It is a quarterly with a profile consistent with the discipline and character specified in the title.

We invite you to present your thoughts and achievements in the Problems and Presentation section.

Texts with related subject area can be sent to the Technical Solutions section, as well as the Material and Standards section.

In the Forum we intend to publish reviews, polemics and articles of a professional critical character and information.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

We invite all scattered bodies connected to landscape architecture to cooperate, universities and local self-governments, design offices and companies dealing with green areas maintenance, trade and students' associations.

AUTHOR'S GUIDELINES:

Capacity of works together with drawings, pictures and charts should not exceed 10 A-4 pages. The text should be written in print type TNR 12 point; 1,5 spacing between the lines, using italics and bold type is permissible (please, do not underline).

The principal part of the article; which contains a title in the Polish and English language, name and surname of the author (without titles) together with affiliation in both Polish and English, the specific text in Polish with mid captions and footnotes translated into English; should be saved in one file. The summary, key words and descriptions of inserted pictures in Polish and English, drawings, photos, charts or other attachments (in total should not exceed six) are to be inserted in separate files.

Bibliography should be inserted in the form of final footnotes. Name(s) together with first letter of first name(s) of the author(s), *the title of the work* written in italics, place and year of publication, number of volume, gazette and page number, e.g.

• Kowalski J., *Stone in water* [in:] *Landscape Architecture*, Wrocław 2001, no 2-3/2001, p. 23-26.

Drawings or pictures (originals) should be inserted separately with ordinal numbers. Lists of captions in Polish and English should be inserted separately. Only illustration materials of good technical quality will be accepted for publication. Drawings can be saved separately in electronic version in JPG or TIFF format.

Works should be sent in the form of two printouts together with electronic carrier (CD or a diskette).

Sending works to the editorial office is tantamount to the author's guarantee that the content included does not violate copyrights.

The texts will be reviewed by specialists in the discipline represented by the author.

The editorial office does not return materials which have not been ordered, and reserves the right to edit and shorten the accepted materials.

RADA NAUKOWA**ADVISORY BOARD**

prof. dr hab. inż. Andrzej DRABIŃSKI – Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu (przewodniczący)
prof. dr hab. inż. arch. Aleksander BÖHM – Politechnika Krakowska
dr hab. inż. arch. Alina DRAPELLA-HERMANSDORFER – Politechnika Wrocławska
prof. dr hab. Krzysztof MŁYNARCZYK – Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
prof. dr hab. Barbara SZPAKOWSKA – Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu
dr hab. inż. Marek SZUMAŃSKI – Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie
prof. dr hab. inż. arch. Adam SZYMSKI – Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie

REDAKTOR NACZELNY**EDITOR**

prof. dr hab. inż. arch. Zuzanna BORCZ, zuzanna.borc@up.wroc.pl

KOLEGIUM REDAKCYJNE**EDITORIAL BOARD**

dr inż. arch. Renata GUBAŃSKA – sekretarz, renata.gubanska@up.wroc.pl
dr inż. arch. Irena NIEDŹWIECKA-FILIPIAK – redaktor, irena.niedzwiecka-filipiak@up.wroc.pl
inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA, jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl

RECENZENCI**REVIEWERS**

dr hab. Kazimierz CHMURA
prof. dr hab. inż. arch. Witold CZARNECKI
dr hab. Alicja KRZEMIŃSKA
dr hab. inż. Janusz ŁOMOTOWSKI
dr hab. inż. arch. Elżbieta PRZESMYCKA
prof. dr hab. inż. Andrzej SUROWIECKI
dr hab. inż. arch. Agata ZACHARIASZ

PROJEKT GRAFICZNY I ŁAMANIE**GRAPHIC DESIGN & LAYOUT**

Witold GIDEL

PROJEKT OKŁADKI**COVER DESIGN**

Paweł OGIELSKI

TŁUMACZENIE TEKSTÓW**TRANSLATION**

Patrycja KEILY

WYDAWCA**PUBLISHER**

Uniwersytet Przyrodniczy we Wrocławiu
Wydział Inżynierii Kształtowania Środowiska i Geodezji
pl. Grunwaldzki 24a, 50-363 WROCŁAW, tel. 71 3201558, fax 71 3201557
e-mail: dziekanat.wiksig@up.wroc.pl, <http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

WARUNKI PRENUMERATY**SUBSCRIPTION**

inż. Jolanta JUST-MARUSZEWSKA
tel. 71 320-18-63, e-mail: jolanta.just-maruszewska@up.wroc.pl
<http://www.aqua.up.wroc.pl/ak/>

Kwartalnik *Architektura Krajobrazu* jest indeksowany w „Bazie danych o zawartości polskich czasopism technicznych” BazTech <http://baztech.icm.edu.pl>

Druk: KONTRA s.c.
52-200 Wysoka / Wrocław, ul. Chabrowa 5a

W następnym numerze:
In the following issue:

Architektura krajobrazu
w nauce i praktyce
Landscape Architecture
in the Science and the Practice